

อัปปมากรรม

คำอธิบายธรรมข้อใหญ่ตามนัยเนตติ

สุภีร์ ทুমทอง และคณะ

อัปปมาทธรรม

สุภีร์ ทุมทอง และคณะ

อัปปมากรรม

ผู้เขียน ดร.สุภีร์ ทุ่มทอง
วศ.บ., พธ.ม., พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
พระเทพสุวรรณเมธี, รศ.ดร.
พธ.บ., ศศ.ม., พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
พระมหาวิวัฒนา ปญญาทีโป, ดร.
พธ.บ., พธ.ม., พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

เว็บไซต์ www.ajsuppee.com

คณะกรรมการกลั่นกรองผลงานวิชาการ (Peer Review)

พระเทพสุวรรณเมธี, รศ.ดร.
ศ.ร.ท.ดร.บรรจบ บรรณรุจิ
รศ.ดร.สุวิญ รัถสัตย์
ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ
รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล
ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง

พิมพ์เมื่อ ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๔

จำนวนพิมพ์ ๓,๐๐๐ เล่ม

ภาพประกอบ มนต์ชัย ขาวลำอ่างค์

ศิลปะ/รูปเล่ม ภาพพิมพ์

ISBN 978-616-582-478-1

พิมพ์ที่ บริษัท ภาพพิมพ์ จำกัด
๔๕/๑๒-๑๘, ๓๓ หมู่ ๔ ถ.บางกรวย-จางถนนอม
ตำบลบางขุน อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
โทรศัพท์ ๐-๒๘๗๙-๙๑๕๔-๖
โทรสาร ๐-๒๘๗๙-๙๑๕๓

วัตถุประสงค์ แจกเป็นธรรมทาน ห้ามจำหน่าย

คำนำ

หนังสือ “อัปมาทธรรม” นี้ เกิดจากการนำเนื้อหา งานวิจัยบางส่วนมาปรับปรุงเพิ่มเติม สืบเนื่องจากตอนที่ ผู้เขียนศึกษาปริญญาเอก พุทธศาสตร์ชุมชนบัณฑิต สาขา พระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย ได้ทำวิจัยในหัวข้อ “การศึกษาวิเคราะห์ รูปแบบการอธิบายพระพุทธพจน์ตามแนวเนตติปกรณ์” เมื่อจบการศึกษาแล้ว ได้รับมอบหมายให้สอนเกี่ยวกับการ อธิบายพระพุทธพจน์ตามหลักเนตติ ในหลักสูตรปริญญาเอก สาขาบาลีพุทธศาสตร์ สาขาพระไตรปิฎกศึกษา สาขา วิปัสสนาภาวนา ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ผู้เขียนกับคณะ อีก ๒ ท่าน คือ พระเทพสุวรรณเมธี (สุชาติ กิตติปญโญ), รศ.ดร. และ พระมหาวัดพัฒนา ปญญาทีโป ได้ทำการวิจัย ในหัวข้อ “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการอธิบายพระพุทธพจน์ ตามแนวเนตติปกรณ์ สำหรับนิสิตบัณฑิตศึกษา วิทยาเขต บาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม”

ในงานวิจัยดังกล่าว ผู้เขียนได้นำเสนอคำอธิบาย หลักธรรมตามหลักเนตติไว้หลายเรื่อง เห็นว่า เป็นคำอธิบาย อีกแนวทางหนึ่งที่มีส่วนช่วยให้เข้าใจเนื้อความพระพุทธพจน์ ได้ดียิ่งขึ้น เป็นประโยชน์ในการนำไปเป็นตัวอย่างการอธิบาย

หลักธรรมพอสสมควร จึงได้เลือกคำอธิบายหลักธรรมที่มีความกว้างขวางและครอบคลุมคืออัปมาทธรรม มาพิมพ์เป็นหนังสือเล่มนี้ขึ้น และเพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบหลักเนตติเบื้องต้น จึงได้นำหลักเนตติโดยย่อมารวมไว้ รวมทั้งอธิบายเทศนาหาระอันเป็นหลักการแรกเป็นตัวอย่างไว้ด้วย

ขออนุโมทนาผู้ที่เกี่ยวข้องในการจัดทำหนังสือเล่มนี้ และขอขอบคุณญาติธรรมทั้งหลายที่มีเมตตาต่อผู้เขียนเสมอมา หากมีความผิดพลาดประการใด อันเกิดจากความด้อยสติปัญญาของผู้เขียน ก็กราบขอขมาต่อพระรัตนตรัย และครูบาอาจารย์ทั้งหลาย และขออโหสิกรรมจากท่านผู้อ่านไว้ ณ ที่นี้ด้วย

สุภีร์ กุมทอง
ผู้เขียน

๗ เมษายน ๒๕๖๔

สารบัญ

๑ หลักเนตติ	๑๓
๑.๑ ทหาระ ๑๖	๑๔
๑.๒ นยะ ๕	๒๓
๑.๓ ศาสนบัญญัติ	๒๘
๑.๔ เทสณาหาระ	๓๒
๑.๕ สรูป	๕๗
๒ อธิบายอัปปมาทธรรม	๖๓
๒.๑ ลำดับการอธิบายตามหลักเนตติ	๖๔
๒.๒ อัปปมาทธรรม	๖๘
๒.๓ อธิบายตามหลักหาระ	๗๔
๑. เทสณาหาระ	๗๔
๒. วิจัยหาระ	๘๗
๓. ยุตติหาระ	๑๑๕
๔. ปทัฏฐานหาระ	๑๒๐
๕. ลักขณหาระ	๑๒๖
๖. จตุพยุหาระ	๑๓๘
๗. อาวัฏฐหาระ	๑๔๙
๘. วิภัตติหาระ	๑๕๑
๙. ปริวัตตนหาระ	๑๕๗
๑๐. เววจนหาระ	๑๗๓

๑๑. ปัญญัติติหาระ	๑๘๕
๑๒. โอตระณหาระ	๑๘๕
๑๓. โสธนหาระ	๒๐๐
๑๔. อธิภูฐานหาระ	๒๐๒
๑๕. ปริกขารหาระ	๒๑๐
๑๖. สมารโปนหาระ	๒๑๒
๒.๔ อธิบายตามหลักนยะ	๒๒๔
๑. นันทียาวัญญนัย	๒๒๕
๒. ติปุกขลนัย	๒๓๐
๓. สี่หวิกกีฬตนัย	๒๓๔
๒.๕ อธิบายตามหลักสาสนบัญญัติ	๒๓๘
๒.๖ สรูป	๒๔๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในหนังสือเล่มนี้ อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ ดังต่อไปนี้

พระไตรปิฎก

การอ้างอิงพระไตรปิฎกอ้างอิงทั้งฉบับภาษาบาลีและภาษาไทย ใช้ระบุชื่อคัมภีร์ และระบุถึง เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๓/๒๔๘ หมายถึง คัมภีร์ที่ขนิทาย มหาวคคปาลี ภาษาบาลี เล่ม ๑๐ ข้อ ๓๗/๓ หน้า ๒๔๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑-๒ หมายถึง คัมภีร์ที่ขนิทาย มหาวรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๐ ข้อ ๓๗/๓ หน้า ๓๐๑ ถึงหน้า ๓๐๒ เป็นต้น

อรรถกถาและปกรณ์วิเสส

คัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลีและปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใช้ระบุชื่อคัมภีร์และระบุถึง ข้อ/หน้า หากไม่มีข้อจะระบุถึง หน้า, เฉพาะ ชุ.ธ.อ. ใช้ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ระบุ เล่ม/หน้า หากไม่มีเล่มจะระบุ หน้า

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (บาลี) = วินัยปิฎก มหาวิภังคปาติ (ภาษาบาลี)

วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (บาลี) = สุตตฺตฺนตฺปิฎก ทีฆนิกาย สีลขุทฺตคฺคปาติ (ภาษาบาลี)

ที.สี. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลชั้นธรรค (ภาษาไทย)

ที.ม. (บาลี) = สุตตฺตฺนตฺปิฎก ทีฆนิกาย มหาขุคฺคปาติ (ภาษาบาลี)

ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)

ที.ปา. (บาลี) = สุตตฺตฺนตฺปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกฺวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)

ที.ปา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกวรรค (ภาษาไทย)

ม.มู. (บาลี) = สุตตฺตฺนตฺปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณฺธสทฺคปาติ (ภาษาบาลี)

ม.มู. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณธาสก์ (ภาษาไทย)

ม.อุ. (บาลี) = สุตตฺตฺนตฺปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณฺธสทฺค (ภาษาบาลี)

ม.อุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณธาสก์ (ภาษาไทย)

สั.ส. (บาลี) = สุตตฺตฺนตฺปิฎก สัญฺจตฺตฺนิกาย สคาวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)

สั.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาววรรค (ภาษาไทย)

สั.นิ. (บาลี) = สุตตฺตฺนตฺปิฎก สัญฺจตฺตฺนิกาย นิทานคฺคปาติ (ภาษาบาลี)

สั.นิ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิตานวรรค (ภาษาไทย)

สั.ช. (บาลี) = สุตตฺตฺนตฺปิฎก สัญฺจตฺตฺนิกาย ขนฺธวาวคฺคปาติ (ภาษาบาลี)

สั.ช. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวาวรรค (ภาษาไทย)

สั.ม. (บาลี) = สุตตฺตฺนตฺปิฎก สัญฺจตฺตฺนิกาย มหาขุคฺคปาติ (ภาษาบาลี)

สั.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)

อง.เอกก. (บาลี) = สุตตฺตฺนตฺปิฎก องคฺคตฺตฺรนิกาย เอกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)

อง.เอกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังคตตฺรนิกาย เอกกนิบาต (ภาษาไทย)

- อง. จตุกก. (บาลี) = สุตตฺตฺนตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
 อง. จตุกก. (ไทย) = สุตตฺตฺนตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
 อง. ฉกก. (บาลี) = สุตตฺตฺนตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
 อง. ฉกก. (ไทย) = สุตตฺตฺนตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกกนิบาต (ภาษาไทย)
 อง. ทสก. (บาลี) = สุตตฺตฺนตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
 อง. ทสก. (ไทย) = สุตตฺตฺนตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต (ภาษาไทย)
 ขุ. ขุ. (บาลี) = สุตตฺตฺนตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาจปาติ (ภาษาบาลี)
 ขุ. ขุ. (ไทย) = สุตตฺตฺนตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ (ภาษาไทย)
 ขุ. ฐ. (บาลี) = สุตตฺตฺนตปิฎก ขุททกนิกาย ฐมฺพปาติ (ภาษาบาลี)
 ขุ. ฐ. (ไทย) = สุตตฺตฺนตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
 ขุ. สุ. (บาลี) = สุตตฺตฺนตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตฺตฺนตปิฎก (ภาษาบาลี)
 ขุ. สุ. (ไทย) = สุตตฺตฺนตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
 ขุ. ชา. ทสก. (บาลี) = สุตตฺตฺนตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตกปาติ ทสกนิปาต (ภาษาบาลี)
 ขุ. ชา. ทสก. (ไทย) = สุตตฺตฺนตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตก ทสกนิบาต (ภาษาไทย)
 ขุ. จุ. (บาลี) = สุตตฺตฺนตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิตฺเทสปาติ (ภาษาบาลี)
 ขุ. จุ. (ไทย) = สุตตฺตฺนตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิตเทศ (ภาษาไทย)
 ขุ. ป. (บาลี) = สุตตฺตฺนตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสมฺภิตามคฺคปาติ (ภาษาบาลี)
 ขุ. ป. (ไทย) = สุตตฺตฺนตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

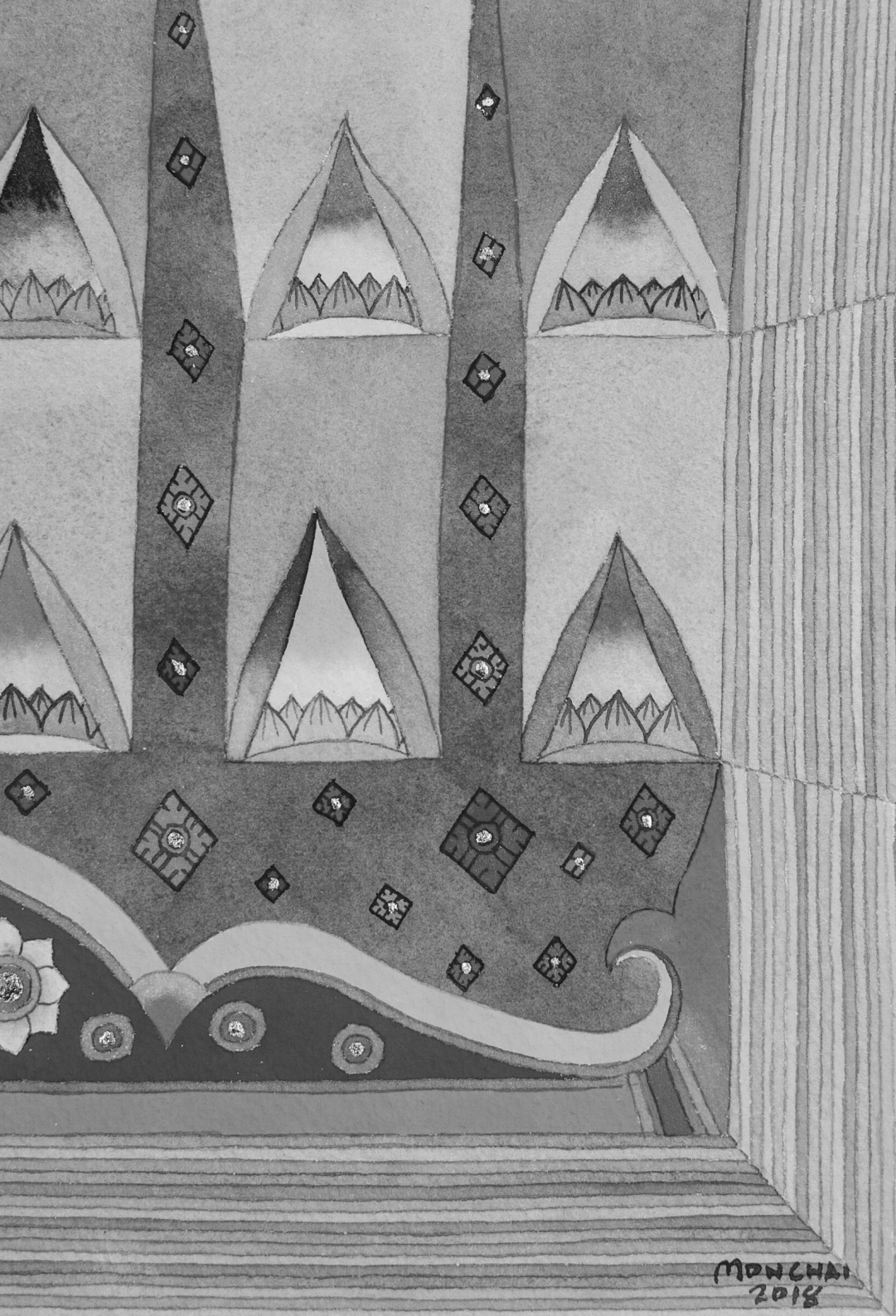
- อภิ. สง. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณีนีปาติ (ภาษาบาลี)
 อภิ. สง. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
 อภิ. วิ. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก วิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
 อภิ. วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)

อรรถกถา

- ที.ม.อ. (บาลี) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวคคอกุฏจกถา (ภาษาบาลี)
ช.ธ.อ. (บาลี) = ชุทฺถกนิกาย ธम्मปทอกุฏจกถา (ภาษาบาลี)

ปกรณ์วิเสส

- เนตฺติ. (บาลี) = เนตฺติปกรณ์ (ภาษาบาลี)
เนตฺติ.อ. (บาลี) = ชุทฺถกนิกาย เนตฺติอกุฏจกถา (ภาษาบาลี)

MONCHAI
2018

หลักเนตติ

เนตติเป็นเครื่องมือสำหรับนำเวไนยสัตว์ทั้งหลายเข้าสู่พระสัทธรรม นำไปสู่มรรค ผล นิพพาน เป็นหลักการอธิบายพระพุทธพจน์ครอบคลุมทั้งด้านพยัญชนะและด้านอรรถะอย่างเป็นระบบ ช่วยให้เข้าใจสัจธรรมได้อย่างถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์ รวบรวมไว้ในคัมภีร์เนตติปกรณ์ ซึ่งรจนาโดยท่านพระมหากัจจายนเถระ ผู้เป็นเอตทัคคะในด้านขยายเนื้อความแห่งธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ โดยย่อให้พิสดาร หลักเนตติมุ่งเน้นนำเวไนยสัตว์ทั้งหลายเข้าสู่โสดาปัตติมรรค เพื่อความมั่นใจว่าจะสามารถทำให้แจ้งพระนิพพานอย่างแน่นอน มุ่งเน้นอธิบายให้เข้าใจอริยสัจ ๔ ที่ถูกประกาศอยู่ในพระพุทธพจน์ และหยั่งลงสู่อริยมรรคให้ได้ในชาติปัจจุบัน หลักเนตติประกอบด้วยหลักการสำคัญ ๓ ส่วน ได้แก่ (๑) ทหาระ ๑๖ เป็นหลักในการอธิบายด้านพยัญชนะ (๒) นยะ ๕ เป็นวิธีในการนำ

เนื้อความออกแสดงเพื่อประกาศอริยสัจ (๓) สาสนบัญญัติ
เป็นหลักในการจัดหมวดหมู่พระพุทธรูปตามเนื้อหาสาระ
มีคำอธิบายโดยย่อดังนี้

๑.๑ หาระ ๑๖^๑

หาระ หมายถึง หลักการใช้ในการกำจัดความไม่รู้
ความลังเลสงสัย และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในพระพุทธรูป
เป็นแนวทางที่ผู้แสดงธรรมควรนำมาใช้ในการแสดงธรรม
เพื่ออธิบายพระพุทธรูปให้ถูกต้องครอบคลุม ช่วยให้ผู้ฟัง
มีความเข้าใจได้ชัดเจน เกิดความปีติโสมนัสในการแสดง
ธรรมและการฟังธรรม ชำระความเห็นให้ถูกต้อง^๒ มี
๑๖ หาระ^๓ ดังนี้

๑ เนื้อหาหลักเนตติ ตัดตอนมาจากงานวิจัย ๒ ฉบับ (๑) สุภีร์ ทุมทอง, “การศึกษา
วิเคราะห์รูปแบบการอธิบายพระพุทธรูปตามแนวเนตติปกรณ์” คุษณินิพนธ์
พุทธศาสตร์คุณูปบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), (๒) ดร.สุภีร์ ทุมทอง และคณะ, “การศึกษาวิเคราะห์
รูปแบบการอธิบายพระพุทธรูปตามแนวเนตติปกรณ์ สำหรับนิสิตบัณฑิต
ศึกษา วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม”, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒).

๒ ความหมายหาระ ดุรายละเอียดยุคใน เนตติ.อ. (บาลี) ๑/๑๖.

๓ เนื้อหาหาระ ๑๖ ดุรายละเอียดยุคใน เนตติ. (บาลี) ๕-๕๑/๗-๘๓.

(๑) **เทศนาหาระ** คือ หลักการจำแนกพระพุทธรูป ออกเป็น ๖ ประเด็น ได้แก่ (๑) อัสสาทะ (๒) อาทินวะ (๓) นิสสรณะ (๔) ผล (๕) อุपाยะ และ (๖) อาณัตติ แล้วจึงประกอบลงในอริยสัจ ๔ หลักการนี้ ทำให้เข้าใจ อริยสัจ ๔ ที่ประกอบอยู่ในพระพุทธรูปนั้นโดยย่อก่อน ป้องกันความเข้าใจคลาดเคลื่อน และป้องกันการอธิบาย ธรรมที่ออกนอกแนวอริยสัจ ทำให้การอธิบายพระพุทธรูป ตรงประเด็น มุ่งไปสู่ญาณในอริยสัจ แยกแยะให้เห็นชัดว่า สภาวะใดเป็นทุกข์ สภาวะใดเป็นทุกข์สมุทัย สภาวะใด เป็นทุกข์นิโรธ และสภาวะใดเป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา เพื่อทำให้เกิดโสดาปัตติมรรคเป็นหลัก

(๒) **วิจัยหาระ** คือ หลักการวิเคราะห์ จำแนก แยกแยะ พระพุทธรูปในประเด็นต่าง ๆ ๑๑ ประเด็น ได้แก่ (๑) ปทวิจัย (๒) ปัญหาวิจัย (๓) วิสัชชนาวิจัย (๔) ปุพพาปทวิจัย (๕) อัสสาทวิจัย (๖) อาทินววิจัย (๗) นิสสรณวิจัย (๘) ผลวิจัย (๙) อุपाยวิจัย (๑๐) อาณัตติวิจัย (๑๑) อนุคีติวิจัย หลักการนี้ ทำให้เข้าใจรายละเอียดในอริยสัจที่ประกอบอยู่ในพระพุทธรูปนั้นอย่างละเอียดและเจาะลึกลงไปกว่าเดิม เพราะมีการจำแนกรายละเอียดเพิ่มเติมจากเทศนาหาระ

สำหรับผู้ปัญญาไม่เฉียบแหลม ไม่อาจแทงทะลุในอริยสัง ด้วยการอธิบายโดยย่อ ต้องมีการขยายความเพิ่มเติมจากเดิม

(๓) **ยุดติหาระ** คือ หลักการตรวจสอบความถูกต้องเหมาะสมของพระพุทธรูปองค์ ให้เห็นความเหมาะสม ๒ ด้าน (๑) โดยศัพท์ (๒) โดยอรรถ หลักเกณฑ์ที่ใช้ในการตรวจสอบความถูกต้องตามหลักยุดติหาระมี ๔ ประการ ได้แก่ (๑) มหาปเทศ ๔ (๒) อริยสัง ๔ (๓) วินัยคือการละกิเลส ๓ (๔) ปฏิจสุมุปาบท หลักการนี้ ทำให้เกิดความมั่นใจในความถูกต้องด้านพยัญชนะและอรรถะ ด้านพยัญชนะ ตรวจสอบกับบาลีที่ขึ้นสู่การสังคายนา ๓ ครั้ง และด้านอรรถะลงได้กับหลักอริยสัง วินัย และปฏิจสุมุปาบท ทำให้พยัญชนะและอรรถะไม่ผิดพลาด เมื่อนำไปบอกสอนผู้อื่น สาธยาย ฟังเนื้อความด้วยจิตหลาย ๆ ครั้ง จนเกิดความคล่องแคล่ว ย่อมมีโอกาสแทงตลอดในธรรมได้

(๔) **ปทัฏฐานหาระ** คือ หลักการวิเคราะห์หาปทัฏฐานหาเหตุใกล้ให้เกิดผลและเหตุปัจจัยที่มีกำลังหนุนต่อเนื่องกันเป็นกระแส หลักการนี้ ทำให้เข้าใจเหตุต่อเนื่องลงมาและผลต่อเนื่องขึ้นไปของธรรมที่ประกอบอยู่ในพระพุทธรูป ทำให้ทราบว่า ธรรมทั้งหลายเป็นกระแสที่เนื่องกันไปทั้งด้านเหตุและผล ย่อมละความเห็นผิดที่ว่ามีผู้สร้าง

กระบวนธรรมได้ เพราะธรรมทั้งหลายนั้นเองเป็นเหตุให้เกิดธรรมทั้งหลาย หากพิจารณาให้ลึกลงไปเรื่อย ๆ ก็จะไม่เห็นต้นตอแรกเริ่ม ย่อมละความเห็นผิดว่ามีเหตุต้นตอแรกเริ่มและความเห็นผิดในเหตุเดียวผลเดียวได้

(๕) **ลักษณะหาระ** คือ หลักการนำธรรมที่มีลักษณะเสมอกันแม้ไม่ได้แสดงไว้ในพระพุทธรูปจนมาแสดงด้วยโดยพิจารณาธรรมที่มีลักษณะเหมือนกันในแง่ใดแง่หนึ่ง เช่น เป็นธรรมหมวดเดียวกัน ทำกิจเสมอกัน เหตุเสมอกัน ผลเสมอกัน อารมณ์เสมอกัน เป็นต้น หลักการนี้ ทำให้เข้าใจหลักธรรมที่เกี่ยวข้องได้อย่างกว้างขวาง ธรรมที่นำมาอธิบายไม่ใช่เฉพาะที่ปรากฏในพระพุทธรูปจนเท่านั้น ธรรมที่มีลักษณะเดียวกันเช่นเกิดพร้อมกันเป็นต้น ก็สามารถนำมาอธิบายประกอบได้ ในพระพุทธรูปจนแสดงเป็นประธานและเครื่องหมายให้รู้กัน เมื่อพิจารณาธรรมอย่างครอบคลุมรอบด้านเป็นเหตุให้เกิดปัญญาเข้าใจความเสมอกันแห่งธรรมได้

(๖) **จตุพยุหหาระ** คือ หลักการที่ใช้วิธี ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) เนรุตตะ คือรูปวิเคราะห์ศัพท์ (๒) อธิปายะ คือ ความมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ของผู้แสดงธรรม (๓) เทสนานิทาน คือเหตุของการแสดงธรรม (๔) ปุพพาปราณฺสนธิ คือการเชื่อมโยงระหว่างพระพุทธรูปจนส่วนหน้ากับพระพุทธรูปจน

ส่วนหลัง หลักการนี้ ทำให้เข้าใจพระพุทฺธพจน์อย่างเจาะลึก ชัดเจน และตรงประเด็น เริ่มตั้งแต่รูปศัพท์ วัตถุประสงค์ของผู้แสดงธรรม เหตุเกิดพระพุทฺธพจน์นั้น และความเชื่อมโยงกับธรรมเทศนาอื่น ทำให้เข้าใจเนื้อความได้ตรงประเด็น

(๗) **อาวิฎฎหาระ** คือ หลักการหมุนธรรม โดยหา ปทัฏฐฐานของธรรมนั้น แล้วหมุนไปสู่ธรรมที่เป็นฝ่ายตรงกันข้าม หาปทัฏฐฐานของธรรมฝ่ายตรงข้ามนั้น แล้วหมุนกลับมาอีก หลักการนี้ ทำให้เข้าใจการหมุนไปของหลักธรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกันทั้ง ๒ ด้าน ทั้งฝ่ายเดียวกันกับธรรมนั้นและฝ่ายตรงข้าม ด้วยวิธีนี้ จะทำให้ทราบว่า มีแต่กระบวนการที่หมุนวนกลับไปกลับมา

(๘) **วิภัตติหาระ** คือ หลักการจำแนกสภาวะธรรม ปทัฏฐฐาน และภุมิ ออกเป็นสาธารณะกับบอสาธารณะ หลักการนี้ ทำให้เข้าใจในการแบ่งระดับชั้นของธรรม ปทัฏฐฐาน และภุมิของบุคคลผู้เกี่ยวข้อง ทั้งโดยทั่วไปและไม่ทั่วไป ช่วยในการนำธรรมระดับต่าง ๆ มาใช้อย่างถูกต้อง ตรงตาม วัตถุประสงค์ของธรรมนั้น ๆ

(๙) **ปริวัตตนหาระ** คือ หลักการเปลี่ยนไปสู่สภาวะธรรมที่ตรงกันข้าม เปลี่ยนจากกุศลไปสู่อกุศลหรือเปลี่ยนจากอกุศลไปสู่กุศล เป็นต้น หลักการนี้ ทำให้เข้าใจการเปลี่ยนไปสู่ธรรมฝ่ายตรงกันข้าม เห็นธรรมที่เป็นคู่ปฏิบัติกัน เมื่อฝ่ายหนึ่งมี อีกฝ่ายหนึ่งย่อมไม่มี เห็นชัดว่า อกุศลกับกุศลนั้นอยู่ร่วมกันไม่ได้ ธรรมของสัตว์บุรุษกับธรรมของอสัตว์บุรุษห่างไกลกันมาก

(๑๐) **เวจนหาระ** คือ หลักการนำคำที่มีความหมายเหมือนกันมาขยายความ ใช้คำหลายคำระบุดังสภาวะเดียวกัน หลักการนี้ ทำให้เข้าใจหลักธรรมได้สะดวกขึ้น ผ่านการใช้คำไวพจน์ที่ล้วนชี้ตรงไปที่สภาวะธรรมเดียวกัน บางคนสามารถเข้าใจสัจธรรมด้วยคำอย่างหนึ่ง ส่วนบางคนสามารถเข้าใจด้วยคำอีกอย่างหนึ่ง เนื่องจากสิ่งสมมุติขึ้นมาไม่เหมือนกัน ก่อให้เกิดความมตงามในพระธรรมเทศนา ดังที่ได้รวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก

(๑๑) **บัญญัติหาระ** คือ หลักการจำแนกคำบัญญัติ เพื่อให้ทราบว่ คำบัญญัตินั้น ๆ สื่อถึงสภาวะใด มีความหมายอย่างไร มุ่งให้เข้าใจอะไร หลักการนี้ ทำให้เข้าใจบทพยัญชนะทั้งหมด เป็นคำบัญญัติที่ตั้งขึ้น เพื่อแสดงความจริงที่มีอยู่ และเพื่อแยกสภาวะแต่ละอย่างออกจากกัน ไม่ให้ปะปนกัน

ให้รู้อะไรเป็นอะไรได้ชัดเจน บัญญัติเหล่านั้น ไม่ว่าจะบัญญัติสิ่งที่มีจริงระดับปรมาตม์หรือบัญญัติบุคคล ก็มีวัตถุประสงค์เพื่อประกาศเนื้อความอริยสัจนั่นเอง

(๑๒) โอตระณหาระ คือ หลักการสงเคราะห์ธรรมที่มีอยู่ในชื่อบัญญัติมากมายนั้น โดยเป็นขั้นบันได โดยเป็นขั้นบันได อาศัยตระธาตุ อินทรีย์และปฏิจักษุสมบัติ หลักการนี้ ทำให้เข้าใจหลักธรรมทุกอย่างที่ถูกแสดงอยู่ในบัญญัติมากมาย ล้วนจัดสงเคราะห์ลงในปฏิจักษุสมบัติ อินทรีย์ ขั้นบันได อาศัยตระธาตุ ล้วนเป็นสภาวะที่ปราศจากอดีตตัตตวน ธรรมทั้งหลาย ไม่ว่าจะบัญญัติไว้ด้วยชื่ออย่างไร ก็เป็นเพียงแต่สภาวะเท่านั้น จึงไม่ควรถือเพียงเงาของพยัญชนะมาถกเถียงกัน ควรใช้พยัญชนะเป็นสื่อให้เข้าใจถึงสภาวะที่มีจริงเท่านั้น

(๑๓) โสธนหาระ คือ หลักการตรวจสอบใจความสำคัญของคำถามที่ได้รับการวิไลชันมาแล้ว วิเคราะห์ให้เห็นชัดว่า ส่วนใดเป็นเนื้อหารอง ส่วนใดเป็นเนื้อหาหลัก หลักการนี้ ทำให้เข้าใจเนื้อหาหลักและเนื้อหารองในพระพุทธรพจน์ สามารถเห็นจุดสำคัญในหลักธรรมได้ดี ธรรมสำคัญที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างสูงสุดและเป็นเบื้องต้นของการประพฤติพรหมจรรย์คืออริยสัจ ๔ เมื่อเห็นจุดสำคัญได้ การศึกษาธรรมก็จะไปเพื่อประโยชน์อย่างแท้จริง

(๑๔) **อธิกฐานหาระ** คือ หลักการแบ่งพระพุทธรูปหนึ่ง ออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ (๑) เอกัตตะ เป็นหัวข้อ เป็นชื่อ สามัญทั่วไป (๒) เวมัตตะ เป็นการแจกแจงรายละเอียด ในหัวข้อ หลักการนี้ ทำให้ทราบหัวข้อธรรมและประเภท ของธรรม ทำให้ใช้หลักธรรมต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง ธรรมใดเป็นระดับหัวข้อ ธรรมใดเป็นระดับย่อย ไม่ต้อง สร้างหัวข้อหรือจัดประเภทขึ้นมาใหม่ เพราะบทที่แสดงจาก พระสัพพัญญุตญาณปราศจากความผิดพลาด เมื่อพึง พิจารณาย่อย ๆ ย่อมเข้าใจเนื้อความแทงตลอดในสังขธรรมได้

(๑๕) **ปริกขารหาระ** คือ หลักการจำแนกธรรมที่เป็นเหตุ แยกออกเป็น ๒ แบบ ได้แก่ (๑) เหตุ คือ เจื่อนไซที่เป็น สาธารณะ สภาวะ อัชฌัตติกะและชนกะ (๒) ปัจจัย คือ เจื่อนไซที่เป็นสาธารณะ ปรภาวะ พาหิระและอุปัตถัมภกะ หลักการนี้ ทำให้ทราบว่า ธรรมทั้งหลายเกิดจากเจื่อนไซ ทั้งภายในและภายนอก เจื่อนไซให้เกิดและเจื่อนไซอุปัตถัมภ เป็นต้น เมื่อเข้าใจชัดเจนดังนี้ ย่อมละอเหตุกทิกฺขุและ อกิริยทิกฺขุได้ เร่งทำให้เหตุให้เหมาะสมแก่ผลที่ต้องการ ต่อไป เพราะพระพุทธรูปหนึ่งได้แสดงเหตุทุกระดับไว้พร้อมแล้ว

(๑๖) สมารูปนหาระ คือ หลักการยกธรรมขึ้นแสดง เป็นกรณีพิเศษ ๔ ประเด็น คือ (๑) ปทัฏฐฐาน (๒) เวทจนะ (๓) ภาวนา (๔) ปหานะ หลักการนี้ ทำให้รู้วิธีในการยกธรรมขึ้นแสดงในส่วนที่จำเป็น ได้แก่ เหตุต่อเนื่อง คำไวพจน์ ธรรมที่ต้องเจริญ และธรรมที่ถูกละ แสดงให้เห็นว่า ข้อปฏิบัติคือ โพรธปักขิยธรรมเป็นสิ่งที่ควรยกขึ้นแสดงเป็นกรณีพิเศษ เพื่อให้ทราบถึงข้อปฏิบัติที่ถูกต้องตามคำสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อสร้างโพรธปักขิยธรรมขึ้นมาได้แล้ว กิเลสทั้งหลายก็ ย่อมถูกละได้ มีแต่อริยมรรคเท่านั้นที่ทำให้ละกิเลสได้ หนทางอื่นไม่มี เมื่อเป็นดังนี้ ย่อมละความสงสัยในวิธีปฏิบัติ และละความเห็นผิดที่ถือข้อปฏิบัติอื่นว่าทำให้สามารถละ กิเลสได้

๑.๒ นยะ ๕

นยะ หมายถึง วิธีการนำอรรถะของพระพุทฺธพจน์ ออกแสดง โดยแยกให้เห็นชัดธรรม ๒ ฝ่าย คือ ฝ่าย สังกิเลสกับฝ่ายโฆทาน แล้วประกอบบลงอริยสัง ๔^๔ เนื้อความของพระพุทฺธพจน์ทั้งหมดจัดลงในมูลบท ๑๘ แยกเป็น ๒ ฝ่าย ดังนี้

๑. สังกิเลส คือ ธรรมฝ่ายเศร้าหมองเร่าร้อน เป็น ฝ่ายวิภูฏะ เป็นเหตุให้เวียนว่ายตายเกิด มี ๙ บท ได้แก่ (๑) ตัณหา (๒) อวิชชา (๓) โลภะ (๔) โทสะ (๕) โมหะ (๖) สุกขสังญญา (๗) สุขสังญญา (๘) นิจจสังญญา (๙) อตตสังญญา

๒. โฆทาน คือ ธรรมฝ่ายหมดจดสะอาดผ่องแผ้ว เป็น ฝ่ายวิภูฏะ เป็นเหตุให้เข้าถึงพระนิพพาน มี ๙ บท ได้แก่ (๑) สมณะ (๒) วิปัสสนา (๓) อโลภะ (๔) อโทสะ (๕) อโมหะ (๖) อสุกขสังญญา (๗) ทุกขสังญญา (๘) อนิจจสังญญา (๙) อนัตตสังญญา

^๔ ความหมายนยะ ดูรายละเอียดใน เนตติ.อ. (บาลี) ๒/๑๘-๑๙.

นยะทั้งหมดมี ๕ อย่าง แยกเป็นอัตถนัย ๓ และ กัมมณัย ๒ โดยอัตถนัย ๓ อธิบายแยกกันตามบุคคลและ ธรรม หมวดละ ๒ เป็นนันทิยาวิภูฏนัย หมวดละ ๓ เป็น ติปุกขลนัย หมวดละ ๔ เป็นสีหวิกกีฬิตนัย ส่วนกัมมณัย ๒ เป็นเพียงการสอดส่องธรรมและยกธรรมมาประกอบไว้ นยะ ๕^๕ มีรายละเอียด ดังนี้

(๑) นันทิยาวิภูฏนัย คือ นัยที่มีการเวียนธรรมฝ่าย สังกิเลสและฝ่ายโฆทานจากด้านในไปด้านนอก ธรรมที่เป็นฝ่ายสังกิเลสคือตัณหาและอวิชชา ธรรมฝ่ายโฆทานคือ สมณะและวิปัสสนา นัยนี้ ทำให้เข้าใจวิธีการแยกธรรมเป็น ฝ่ายสังกิเลสกับฝ่ายโฆทาน แล้วประกอบลงอริยสัจ ๔ โดยใช้ธรรมหมวดละ ๒

๕ เนื้อหานยะ ๕ ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี) ๗๙-๘๘/๑๐๗-๑๒๓.

(๒) **ตีปกขลนัย** คือ นัยที่มีความมุงดงามด้วยส่วน ทั้ง ๓ เป็นนัยที่นำอภุศลมูล ๓ กับกุศลมูล ๓ มาเป็นหลัก ในการอธิบาย ฝ่ายสังกิเลส ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ ฝ่าย โวทาน ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ นัยนี้ ทำให้เข้าใจวิธี การแยกธรรมเป็นฝ่ายสังกิเลสกับฝ่ายโวทาน แล้วประกอบ ลงอริยสัง ๔ โดยใช้ธรรมหมวดละ ๓

(๓) **สีหวิกกีฬตนัย** คือ นัยที่อุปมาการแสดงธรรม พระพุทธเจ้า เหมือนกับอย่างกรายของราชสีห์ เพราะเป็น เหตุก่อให้เกิดปัญญา สามารถกำจัดความเห็นผิดและกิเลส ต่าง ๆ ได้ ฝ่ายสังกิเลส ได้แก่ สุภัสสัณญา สุขัสสัณญา นิจจัสสัณญา อตตัสสัณญา ฝ่ายโวทาน ได้แก่ อสุภัสสัณญา หุกขัสสัณญา อนิจจัสสัณญา อนัตตัสสัณญา นัยนี้ ทำให้เข้าใจ วิธีการแยกธรรมเป็นฝ่ายสังกิเลสกับฝ่ายโวทาน แล้วประกอบ ลงอริยสัง ๔ โดยใช้ธรรมหมวดละ ๔

(๔) ทิสาลोजนนัย คือ นัยที่ส่องดูกุศลธรรมและอกุศลธรรมในนัย ๓ ประการข้างต้น ใช้แสดงธรรมหลักที่มีความต่อเนื่องเป็นไปทิศทางเดียวกัน นัยนี้ ทำให้เข้าใจการส่องหาธรรมต่าง ๆ ที่แสดงมาแล้วในหลักหาระด้วยใจ เชื่อมโยงกับมูลบท ๑๘ ที่เป็นพื้นฐานในการอธิบายด้วยนันทิยาวิภูฏนัย ติปุกขลนัย และสีหวิกกีฬิตนัย

(๕) อังกุสนัย คือ นัยที่เหมือนตะขอยกธรรมมาเชื่อมกันไว้ แสดงให้เห็นว่า นัยทั้ง ๓ นั้นมีความเกี่ยวข้องกัน มีหลักธรรมที่เชื่อมโยงหรือสงเคราะห์เข้ากันได้ นัยนี้ ทำให้เข้าใจการยกธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป เพื่อนำออกแสดงด้วยนันทิยาวิภูฏนัย หรือติปุกขลนัย หรือสีหวิกกีฬิตนัย อย่างใดอย่างหนึ่ง

ตารางที่ ๑.๑ นัย ๓ เชื่อมโยงบุคคลและธรรม

บุคคล ๒		บุคคล ๔		บุคคล ๓	
ตัณหาจริต		ทุกขาปฏิบัติ ทันทาภิญา		เนยยะ	
		ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญา		วิบัญญัติญา	
ทิกขุจริต		สุขาปฏิบัติ ทันทาภิญา			
		สุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญา			
นันทิยาวัญญนัย		สีหวิกกีฬิตนัย		ติปุกขลนัย	
ตัณหา	สมณะ	สุกัสนัญญา	อสุกัสนัญญา	โลกะ	อโลกะ
อวิชา	วิปัสสนา	สุขัสนัญญา	ทุกขัสนัญญา	โทสะ	อโทสะ
		นิจจัญญา	อนิจจัญญา	โมหะ	อโมหะ
		อิตตัญญา	อนิตตัญญา		
สังกิเลส	โฆทาน	สังกิเลส	โฆทาน	สังกิเลส	โฆทาน

ตารางที่ ๑.๒ ธรรมสงเคราะห์ลงในอริยสัจ ๔

ธรรม	อริยสัจ ๔
อุปาทานชั้น ๕ และธรรมชื่ออื่น ๆ ทั้งหมด ที่เป็นผลเกิดจากกิเลสมีอวิชาตัณหาเป็นต้น	ทุกขสัจ
ตัณหาและธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายสังกิเลส	สมุทัยสัจ
พระนิพพานอันเป็นที่ดับทุกข์และดับเหตุเกิดทุกข์	นิโรธสัจ
อริยมรรคและธรรมทั้งหลายที่เป็นฝ่ายโฆทาน	มัคคสัจ

๑.๓ สาสนบัญญัติ

สาสนบัญญัติ หมายถึง หลักในการจัดหมวดหมู่พระพุทธรูปทั้งหมดโดยอาศัยเนื้อหาสาระเป็นหลัก แสดงความหลากหลายแห่งพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า อันเป็นไปเพื่อความสำเร็จประโยชน์และความสุขแก่สัตว์ทั้งหลาย ตามความเหมาะสมกับอรรถาธิบายของเวไนยสัตว์ และเป็นที่ตั้งของการฝึกปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา^๖ แม้จะมีชื่อมากมาย โดยเนื้อหาสาระก็คือมุลบท ๑๘ นั้นเอง แบ่งเป็น ๒ ชุด^๗ ดังนี้

(๑) สาสนบัญญัติ ๑๖ ได้แก่ จัดแบ่งโดยอาศัยระดับของธรรม ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) สังกิเลสภาคียสูตร ธรรมฝ่ายเศร้าหมอง ได้แก่ ตัณหาสังกิเลส ทิฏฐิสังกิเลส และทุจจริตสังกิเลส (๒) วาสนาภาคียสูตร ธรรมเป็นไปเพื่อสั่งสมอบรมบุญกุศล ได้แก่ ทานมัยบุญกิริยาวัตตุ สीलมัยบุญกิริยาวัตตุ และภาวนามัยบุญกิริยาวัตตุ (๓) นิพเพธภาคียสูตร ธรรมสำหรับทำลายกิเลส ได้แก่ สิลขันธ สมาธิขันธ ปัญญาขันธ ในระดับเสกขะ (๔) อเสกขภาคียสูตร ธรรมระดับอเสกขะ และคุณสมบัติพระอรหันต์ นำมาจัดผสมกัน มีชื่อทั้งหมดดังนี้

๖ ความหมายสาสนบัญญัติ ดูรายละเอียดใน เนตติ.อ. (บาลี) ๘๙/๒๓๗.

๗ เนื้อหาสาสนบัญญัติทั้งหมด ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี) ๘๙-๑๒๕/๑๒๕-๑๙๒.

- (๑) สังฆิเลสภาคียสูตร
- (๒) วาสนาภาคียสูตร
- (๓) นิพเพธภาคียสูตร
- (๔) อเสกขภาคียสูตร
- (๕) สังฆิเลสวาสนาภาคียสูตร
- (๖) สังฆิเลสนิพเพธภาคียสูตร
- (๗) สังฆิเลสอเสกขภาคียสูตร
- (๘) สังฆิเลสนิพเพธอเสกขภาคียสูตร
- (๙) สังฆิเลสวาสนานิพเพธภาคียสูตร
- (๑๐) วาสนานิพเพธภาคียสูตร
- (๑๑) ตัณหาสังฆิเลสภาคียสูตร
- (๑๒) ทิฎฐิสังฆิเลสภาคียสูตร
- (๑๓) ทุจจริตสังฆิเลสภาคียสูตร
- (๑๔) ตัณหาโวทานภาคียสูตร
- (๑๕) ทิฎฐิโวทานภาคียสูตร
- (๑๖) ทุจจริตโวทานภาคียสูตร

(๒) ศาสนบัญญัติ ๒๘ ได้แก่ จัดแบ่งเป็น ๙ ชุด ชุดละ ๓ ประเภท รวม ๒๗ รวมกับถวสูตร ทั้งหมดจึงเป็น ๒๘ ประเภท เป็นการจำแนกศาสนบัญญัติตามสาระ ในมูลบท ๑๘ อีกรูปแบบหนึ่ง ดังนี้

- กลุ่มที่ ๑ ได้แก่ โลกียสูตร โลกุตตรสูตร
โลกียโลกุตตรสูตร
- กลุ่มที่ ๒ ได้แก่ สัตตานิฏฐานสูตร อัมมานิฏฐาน
สูตร สัตตอัมมานิฏฐานสูตร
- กลุ่มที่ ๓ ได้แก่ ญาณสูตร ญเญยยสูตร
ญาณญเญยยสูตร
- กลุ่มที่ ๔ ได้แก่ ทัสสนสูตร ภาวนาสูตร
ทัสสนภาวนาสูตร
- กลุ่มที่ ๕ ได้แก่ สกวางนสูตร ปรวจนสูตร
สกปรวจนสูตร
- กลุ่มที่ ๖ ได้แก่ วิสัชชนียสูตร อวิสัชชนียสูตร
วิสัชชนียาวิสัชชนียสูตร

- กลุ่มที่ ๗ ได้แก่ กัมมสูตร วิปากสูตร
กัมมวิปากสูตร
- กลุ่มที่ ๘ ได้แก่ กุสลสูตร อกุสลสูตร
กุสลากุสลสูตร
- กลุ่มที่ ๙ ได้แก่ อหุญญาตสูตร ปฏิกขิตสูตร
อหุญญาตปฏิกขิตสูตร และ
ถวสูตร

หลักการนี้ ทำให้เข้าใจการจัดหมวดหมู่ของพระพุทธรูป
โดยอาศัยเนื้อหาสาระ เห็นได้ว่า พระพุทธรูปทั้งหมด
ล้วนจัดลงได้ในศาสนบัญญัติเหล่านี้ได้ เนื้อหาสาระใน
พระพุทธรูปนั้นพิจารณาจากมูลบท ๑๘ ที่ได้ตั้งไว้เป็น
หลักแล้วในเนติปกรณ์ พระพุทธรูปหนึ่ง ๆ สามารถ
จัดลงศาสนบัญญัติได้หลายแบบ เนื่องจากเนื้อหาสาระมี
ความคาบเกี่ยวกันและเป็นการจัดด้วยแง่มุมต่างกัน เมื่อ
มองเนื้อหาสาระโดยอาศัยแง่มุมหลากหลาย ก็มีส่วนช่วย
ให้เกิดความเข้าใจเนื้อหาของพระพุทธรูปได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

๑.๔ เทสนาหาระ

คำว่า เทสนา ในชื่อของหาระนี้ ได้แก่ อริยสัง ๔ นั่นเอง หาระนี้จึงจัดไว้เป็นหาระแรก เป็นทั้งจุดเริ่มต้นและจุดสุดท้ายของการอธิบายพระพุทธพจน์ เพื่อให้เวไนยสัตว์เข้าใจในอริยสัง ๔ ที่ถูกประกาศผ่านพระพุทธพจน์ต่าง ๆ เมื่อเข้าใจในธรรมนี้เท่านั้น จึงถือได้ว่าบรรลូវัตถุประสงค์ของการทรงประกาศพระศาสนาของพระพุทธองค์ คือ ได้บรรลู่ถึงผล ๔ มีโสดาปัตติผลเป็นต้น วิโมกข์ ๓ มีอนิมิตตวิโมกข์เป็นต้น วิมุตติ ๒ มีเจโตวิมุตติเป็นต้น

ในเทสนาหาระนี้ ให้พิจารณาแยกเนื้อความของพระพุทธพจน์ออกเป็น ๖ ลักษณะ ได้แก่ (๑) อัสดาทะ (๒) อาทีนวะ (๓) นิสสรณะ (๔) ผละ (๕) อุบายะ (๖) อาณัตติ มีคำจำกัดความโดยย่อ ดังนี้

(๑) อัสดาทะ ได้แก่

- ก. ภาวะนำยินดี คือ สุข โสมนัส อិฏฐารมณ
- ข. ภาวะที่เป็นเหตุทำให้เหล่าสัตว์ยินดี คือ ตัณหาและวิปลาส ๓ ในวิตถุ ๔

(๒) อาทีนวะ ได้แก่

- ก. ทุกขเวทนาและโทมนัสเวทนา
- ข. ทุกข์ ๓ อย่าง ได้แก่ ทุกขทุกข์ วิปริณามทุกข์
สังขารทุกข์
- ค. เตภูมิกสังขาร คือ สังขารที่เป็นไปในภุมิ ๓
ทั้งหมด อันมีภาวะเหมือนคนยกไว้ เพราะประกอบด้วย
ความไม่เที่ยงเป็นต้น

(๓) นิสสรณะ ได้แก่

- ก. ภาวะที่เป็นเหตุให้สลัดออกจากทุกข์ หมายถึง
อริยมรรค รวมทั้งโพธิปักขิยธรรม ๓๗ มีสติปัญญา ๔ เป็นต้น
และกายานุปัสสนาเป็นต้นที่ประกอบเข้าในอริยมรรคนั้น
- ข. ภาวะสลัดออกจากทุกข์ หมายถึง พระนิพพาน

(๔) ผละ คือ ผลของเทศนา ได้แก่

- ก. ทิฏฐธัมมิกัตถะ ผลของการแสดงธรรม
ในชาติปัจจุบัน ได้แก่ สุตมยปัญญา มีความเข้าใจชัดเจน
ในอรรถะ เข้าใจชัดเจนในธรรม วิสุทธิ ๖ เป็นต้น
- ข. สัมปรายิกัตถะ ผลในภพหน้า มีภวสมบัติ
โภคสมบัติเป็นต้น

(๕) อุปายะ คือ

ก. เหตุให้บรรลุผล

ข. ปุพพภาคปฏิบัติอันเป็นปทัฏฐานของ
อริยมรรค

(๖) อาณัตติ คือ การชักชวนของพระผู้มีพระภาค
ผู้ให้แนะนำเพื่อความสำเร็จประโยชน์เกื้อกูลแก่เวไนยสัตว์
ทั้งหลายว่า เธอจงปฏิบัติอย่างนี้ เป็นต้น

การพิจารณาอัสสาทะ อาทีนวะ นิสสรณะ ผล อุปายะ
และอาณัตตินั้น ให้พิจารณาจากเนื้อความในพระพุทฺธพจน์
นั้น ๆ โดยดูบทพยัญชนะทั้งหมดก่อน แล้วจึงพิจารณา
เนื้อความโดยรวม บางพระพุทฺธพจน์แสดงเพียงอย่างเดียว
บางพระพุทฺธพจน์แสดง ๒ อย่าง บางพระพุทฺธพจน์แสดง
ครบทั้ง ๓ อย่าง บางพระพุทฺธพจน์แสดงโดยตรง บาง
พระพุทฺธพจน์แสดงโดยอ้อม แต่ก็พึงทราบเป็นเบื้องต้น
ว่า ทุกพระพุทฺธพจน์ล้วนแสดงอริยสัจ ๔ ทั้งหมด เพื่อ
เป็นตัวอย่างในการพิจารณาหาเนื้อความอัสสาทะเป็นต้น
ผู้เขียนจะยกตัวอย่างบางส่วนที่ท่านพระมหากัจจายนเถระ
แสดงไว้ในคัมภีร์เนตติปกรณ์มาให้พิจารณา เช่น

กาม์ กามยมานสุส ตสุส เจ ตัม สมิชฺฌติ
อทุธา ปิติมโน โหติ ลทุธา มจฺโจ ยทิจฺจติ.^๘

ถ้ากามนั้นสำเร็จด้วยดีแก่สัตว์นั้น ผู้อยากได้กามอยู่
สัตว์นั้นได้กามตามที่ต้องการแล้ว
ย่อมเป็นผู้มีใจแน่แท้^๙

คาถานี้เป็นอัสสาทะ^{๑๐} คือตัณหา เพราะเนื้อความ
แสดงสภาวะเป็นเหตุทำให้เกิดความยินดีพอใจในกาม
สภาวะที่ก่อให้เกิดความยินดีวิวัตฤตต่าง ๆ คือ ตัณหานั่นเอง
และตัณหานี้จัดเป็นอัสสาทะ

๘ ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๗๗๓/๔๘๖.

๙ ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๗๓/๖๘๗.

๑๐ เนติติ. (บาลี) ๕/๗.

ตสฺส เจ กามยานสฺส จนนฺชาตสฺส ชนฺตฺโน
เต กามา ปรีหายนฺติ สลฺลวิทฺโธว รุปฺปติ.^{๑๑}

ถ้าเมื่อสัต์ว์นั้นอยากได้กามอยู่ เกิดความพอใจแล้ว
กามเหล่านั้นเสื่อมไป
สัต์ว์นั้นย่อมนเจ็บปวด เหมือนถูกลูกศรแทง^{๑๒}

คาถานี้เป็นอาทีนวะ^{๑๓} คือโทมนัส เพราะเนื้อความ
แสดงความทุกข์ทางใจที่เกิดขึ้น เมื่อประสบกับความสูญเสีย
หรือพลัดพรากจากของรักของชอบใจ และภาวะที่กาม
ทั้งหลายมีแล้ว เสื่อมไป ลี้หายไป หหมดไป นี่ก็เป็นอาทีนวะ
ของโลกียธรรมทั้งปวง

๑๑ ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๗๗๔/๔๘๖.

๑๒ ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๗๓/๖๘๗.

๑๓ เนตฺติ. (บาลี) ๕/๗.

โย กาเม ปริวชเชติ สบปสฺเสว ปทา สิโร
โสมนํ วิสตุตฺติกํ โลเก สโต สมนตฺวตฺตติ.^{๑๔}

ผู้ใดละกามได้ เหมือนคนเดินเสียงห้าว
ผู้นั้นมีสติ ล่วงพ้นตัณหาที่ชื่อว่าวิสตุตติกานี้ในโลก^{๑๕}

คาถานี้เป็นนิสสรณะ^{๑๖} คืออริยมรรค เพราะเนื้อความ
แสดงภาวะที่ทำให้เป็นผู้มีสติสมบูรณ์ เกิดญาณปัญญา
ทำให้แจ้งพระนิพพาน พ้นจากอำนาจของตัณหาได้
ภาวะที่เป็นเหตุให้มีปัญญา ทำให้แจ้งพระนิพพานก็คืออริยมรรค
ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในนิสสรณะ

๑๔ ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๗๗๕/๔๘๖.

๑๕ ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๗๓/๖๘๗.

๑๖ เนตฺติ. (บาลี) ๕/๗.

ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี
ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ
เอसानิสฺโส ธมฺเม สุจิณฺเณ
น ทุคฺคตี คจฺฉติ ธมฺมจารี.^{๑๗}

ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม
ธรรมที่ตนประพฤติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้
นี่เป็นอานิสงส์ในธรรมที่ตนประพฤติดีแล้ว
ผู้ประพฤติธรรมย่อมไม่ถึงทุกคติ^{๑๘}

กาลานี้เป็นผล^{๑๙} คือ การได้รับความสุขระดับต่าง ๆ
ได้รับคำชมเชยสรรเสริญ ได้ลาภ ได้ยศ ได้เกิดในสุคติ
โลกสวรรค์ มีสมบัติอันเป็นทิพย์ต่าง ๆ เพราะเนื้อความ
แสดงผลอันเกิดจากการประพฤติธรรม มีการงดเว้นจาก
อกุศลกรรมบถ ดำรงอยู่ในกุศลกรรมบถเป็นต้น เมื่อบุคคล
ประพฤติธรรม ตั้งอยู่ในธรรม ก็ย่อมเกิดผลอันปรารถนา
หน้าใคร่ หน้าพอใจ

๑๗ ชุ.ชา.ทสก. (บาลี) ๒๗/๑๐๒/๒๒๖.

๑๘ ชุ.ชา.ทสก. (ไทย) ๒๗/๑๐๒/๓๓๙.

๑๙ เนตฺติ. (บาลี) ๕/๘.

“สพฺเพ สงฺขารรา อนิจฺจา” ติ ยทา ปญฺญา ย ปสฺสตี
อถ นิพฺพินฺหติ ทฺวเก เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.^{๒๐}

เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า
สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง
เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์
นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์^{๒๑}

“สพฺเพ สงฺขารรา ทฺวกา” ติ ยทา ปญฺญา ย ปสฺสตี
อถ นิพฺพินฺหติ ทฺวเก เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.^{๒๒}

เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า
สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์
เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์
นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์^{๒๓}

๒๐ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๗๗/๖๔.

๒๑ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๗/๑๑๘.

๒๒ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๗๘/๖๔.

๒๓ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๘/๑๑๘.

“สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา” ติ ยทา ปญฺญา ย ปสฺสตี
อถ นินฺพิณฺหติ ทฺวเก เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.^{๒๔}

เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า
ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา
เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์
นั่นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์^{๒๕}

คาถาทิ้ง ๓ นี้เป็นอุปายะ^{๒๖} คือ การมีปัญญาเห็น
สามัญญลักษณะของสังขารทั้งหลาย เพราะเนื้อความแสดง
อุปายด้านปัญญา เป็นฝีกวิปัสสนาภาวนา ให้เกิดปัญญา
เห็นสังขารทั้งหลายตามความเป็นจริง เมื่อเห็นว่า สังขาร
ทั้งหลายเป็นสิ่งไม่น่าเพลิดเพลินยินดี จึงเกิดความเบื่อ
หน่าย คลายกำหนด เป็นการฝีกปฏิบัติเพื่อให้เกิดอริยมรรค
อริยผล ทำให้แจ้งพระนิพพานต่อไป

๒๔ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๗๙/๖๔.

๒๕ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๙/๑๑๘.

๒๖ เนตฺติ. (บาลี) ๕/๙.

วาทินโชน ภยัม มคคัม อปฺปสตุโถ มหฺทฺธโน
วิสิํ ชีวิตฺกามาโว ปาปานิ ปริวชฺชเย.^{๒๗}

บุคคลควรละเว้นบาปทั้งหลาย
ดุจพ่อค้าที่มีทรัพย์มาก แต่มีพวคน้อย
หลีกเลี่ยงทางที่มีภัย
และดูจคนรักชีวิตหลีกเลี่ยงยาพิษ ฉะนั้น^{๒๘}

คาถานี้เป็นอาถรรพ์^{๒๙} คือ เป็นคำแนะนำชักชวน
ของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะเนื้อความแสดง
พระพุทธรองค์ทรงแนะนำให้เว้นบาปทั้งหลาย พระองค์
มีพระทัยประกอบด้วยพระมหากรุณาธิคุณ แนะนำให้
เวไนยสัตว์ทั้งหลายละเว้นจากบาป เพราะบาปเป็นเหตุที่
ก่อให้เกิดทุกข์เป็นผลตามมา

๒๗ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒๓/๓๘.

๒๘ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๒๓/๖๙.

๒๙ เนติ. (บาลี) ๕/๙.

สุญญโต โลกํ อเวกขสฺสุ โมฆราช สทา สโต
อตตานุทิกฺกุสี อฺหจจ เอวํ มจฺจุตโร ลียา
เอวํ โลกํ อเวกขนฺตํ มจฺจราชา น ปสฺสตี.^{๓๐}

โมฆราช เธอจงพิจารณาเห็นโลกโดยความว่างเปล่า
มีสติทุกเมื่อ ฟังถอนอัตตานุทิกฺกุสีเสีย
เป็นผู้ข้ามมัจจุราชเสียได้ ด้วยอาการอย่างนี้
บุคคลพิจารณาเห็นโลกอย่างนี้ มัจจุราชจึงไม่เห็น^{๓๑}

คาถานี้ ประกอบด้วยเนื้อความ ๓ ส่วน ได้แก่ อาณัตติ
อุบาย และผล แยกแยะได้ ดังนี้

คำว่า “โมฆราช เธอจงพิจารณาเห็นโลกโดย
ความว่างเปล่า” เป็นอาณัตติ เพราะเนื้อความแสดง
คำแนะนำของพระพุทธเจ้า ทรงแนะนำให้พิจารณาชั้นที่ ๕
มีรูปเป็นต้น โดยความเป็นสิ่งที่ว่างเปล่าจากตนและสิ่ง
ที่เนื่องด้วยตน

๓๐ ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๑๒๖/๕๔๙.

๓๑ ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๑๒๖/๗๗๒.

คำว่า “มีสติทุกเมื่อ” เป็นอุบาย เพราะเห็นความแสดงอุบายที่เป็นพื้นฐานในการพิจารณา ต้องเป็นผู้มีสติอยู่เสมอ จึงจะสามารถทำตามคำแนะนำได้

คำว่า “เป็นผู้ข้ามมัจจุราชเสียได้ ด้วยอาการอย่างนี้ บุคคลพิจารณาเห็นโลกอย่างนี้ มัจจุราชจึงไม่เห็น” เป็นผล^{๓๒} เพราะเห็นความแสดงผลของการพิจารณาขั้น ๕ โดยความเป็นสิ่งที่ว่างจากตนและของที่เนื่องด้วยตน เมื่อพิจารณาดังนี้ ย่อมทำให้แจ้งพระนิพพานได้ในที่สุด ทำให้ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

ก. บุคคล ๓

ในคัมภีร์เนตติปกรณ์^๓ มุ่งเน้นกล่าวถึงบุคคลผู้เวไนยสัตว์ ๓ เท่านั้น ได้แก่ อุกคฆิตัญญู วิปฺยจิตฺตัญญู และเนยยะ เนื่องจากเฉพาะ ๓ บุคคลนี้เท่านั้นที่มีปัญญาเห็นอริยสัจ ๔ ในชาติปัจจุบัน ส่วนบุคคลผู้เป็นปทปรมะ เป็นผู้มิบบทพยัญชนะของพระพุทธพจน์เป็นอย่างยิ่ง ไม่อาจแทงทะลุเนื้อความอริยสัจ ๔ ได้ เมื่อนำพระพุทธพจน์มาอธิบายเนื้อความเชื่อมโยงกับบุคคลผู้รับพระธรรมเทศนา จึงกล่าวเฉพาะ ๓ บุคคลเป็นหลัก

๓๒ เนตติ. (บาลี) ๕/๙.

พระธรรมเทศนาที่มีเนื้อความประกอบด้วยอัสดาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะนั้น เมื่อจัดความเชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ตามที่สามารถเป็นไปได้โดยละเอียด จะมีความเป็นไปได้ของเนื้อหาทั้งหมด ๗ รูปแบบ ดังนี้

- (๑) อัสดาทะ
- (๒) อาทีนวะ
- (๓) นิสสรณะ
- (๔) อัสดาทะ และอาทีนวะ
- (๕) อัสดาทะ และนิสสรณะ
- (๖) อาทีนวะ และนิสสรณะ
- (๗) อัสดาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ

ในคัมภีร์เนตติปกรณ์นี้ ท่านพระมหากัจจายนเถระ ถือเอาเฉพาะนัยที่ ๓ นัยที่ ๖ นัยที่ ๗ เท่านั้นมาอธิบาย ประกอบกับบุคคล เพราะเป็นธรรมเทศนาที่สามารถอบรม เวไนยสัตว์ทั้ง ๓ ประเภทได้ อีก ๔ นัยไม่ได้ถือเอา เพราะการอบรมเวไนยสัตว์ให้มีปัญญาแทงทะลุอริยสังข์ เป็นไปไม่ได้ด้วย ๔ นัยนั้น กล่าวคือ (๑) การกล่าวถึงอัสดาทะ อย่างเดียว (๒) กล่าวถึงอาทีนวะอย่างเดียว (๓) กล่าวถึง

อัสสาทะและอาทีนวะ เนื่องจากไม่ได้กล่าวถึงการละกิเลส เอาไว้ในนัยเหล่านี้ และ (๔) กล่าวถึงอัสสาทะและนิสสรณะ ก็เป็นไปไม่ได้ เพราะไม่ได้เป็นอุบายให้บรรลุถึงความพ้นทุกข์ เพราะไม่มีการกล่าวถึงอาทีนวะเอาไว้^{๓๓}

บุคคลที่สามารถบรรลุธรรมได้ในชาติปัจจุบัน คือ

- (๑) อุกมกัตถัญญ ผู้บรรลุเร็วด้วยการฟังเพียงอุทเทส เท่านั้น เมื่อฟังอุทเทสก็แทงตลอดเนื้อความรู้แจ้งอริยสัจ
- (๒) วิปญฺจิตถัญญ ผู้บรรลุธรรมช้าด้วยการฟังนิทเทส เมื่อขยายความอุทเทสแล้วจึงแทงตลอดในเนื้อความรู้แจ้งอริยสัจ
- (๓) เนยยะ ผู้สามารถแนะนำให้บรรลุธรรมได้ โดยการฟังอย่างพิสดาร ทรงจำ สอบถาม คบหากัลยาณมิตร โยนิโสมนสิการและปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ต่อมาภายหลังจึงแทงตลอดเนื้อความรู้แจ้งอริยสัจ ดังนั้น ในการแสดงธรรมจึงมีขนาดยาวสั้น ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน แบ่งเนื้อหาของพระธรรมเทศนากับบุคคล ดังนี้

๓๓ ดูรายละเอียดใน เนตติ.อ.(บาลี) ๖/๕๑.

(๑) อุกขมฤตัญญุ สามารถบรรลुธรรมได้ด้วยการฟัง
นิสสรณะ

(๒) วิปัญจิตัญญุ สามารถบรรลุธรรมด้วยการฟัง
อาทีนวะกับนิสสรณะ

(๓) เนยยะ สามารถบรรลุธรรมได้ด้วยการฟัง อัสสาทะ
อาทีนวะ และนิสสรณะ^{๓๔}

เหตุแห่งการเป็นอุกขมฤตัญญุบุคคลเป็นต้นนั้น ก็
พิจารณาจากปัญญาภายในตัวบุคคลนั้น สำหรับผู้เป็น
สาวกแล้ว ปัญญาจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการฟังจาก
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นเบื้องต้น เมื่อปัญญาจาก
การฟังเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาระดับต่อไปจึงจะเกิดขึ้น ปัญญา
ที่เกิดต่อเนื่องกันไปตามลำดับมี ๓ คือ (๑) สุตมยิปัญญา
(๒) จินตามยิปัญญา (๓) ภาวนามยิปัญญา

๓๔ ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี) ๖/๙.

ความหมายปัญญา ๓ มีดังนี้

สุตมยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการฟังธรรม
แล้วได้ศรัทธามั่นใจในคำสอน

จินตามยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากพิจารณา
เพ่งด้วยใจในธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว

ภาวนามยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดแก่บุคคล
ผู้ประกอบมโนสิการด้วยปัญญาทั้งสองอย่างนั้นในโสดา
ปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน^{๓๕}

ความหมายปัญญา ๓ อีกนัยหนึ่ง

สุตมยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการฟังมาจาก
ผู้อื่น

จินตามยปัญญา หมายถึง ปัญญาจากโยนิโสมนสิการ
ที่เกิดภายในตนเอง

ภาวนามยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากทั้งการฟัง
ผู้อื่นและโยนิโสมนสิการในตนเอง

๓๕ ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี) ๗/๑๐.

ปัญญา ๓ อย่างและบุคคล ๓ มีความสัมพันธ์
เชื่อมโยงกัน ได้แก่ บุคคลผู้ประกอบด้วยสุตมยิปัญญากับ
จินตามยิปัญญา เป็นอุคฆฏิตัญญู, บุคคลผู้ประกอบด้วย
สุตมยิปัญญา เป็นวิบัญญัติตัญญู, ส่วนผู้ที่ไม่ได้ประกอบด้วย
ปัญญาทั้งสองประเภท เป็นเนยยะ^{๓๖} เขียนสรุปเป็นตาราง
ดังนี้

ตารางที่ ๑.๓ บุคคลกับธรรมเทศนาที่เหมาะสมกัน

บุคคล	ปัญญาภายใน	ธรรมเทศนาทำให้บรรลุ
อุคฆฏิตัญญู	สุตมยี, จินตามยี	นิสสรณะ
วิบัญญัติตัญญู	สุตมยี	อาทีนวะ, นิสสรณะ
เนยยะ	-	อัสสาทะ, อาทีนวะ, นิสสรณะ

ในการทรงแสดงอริยสัจ ๔ ของพระพุทธองค์นั้น มี
แง่มุมของพระธรรมเทศนาหลากหลาย เพื่อให้เหมาะกับ
จริตและอัธยาศัยของเวไนยสัตว์ มีความสมบูรณ์เพียบพร้อม
ด้วยอรรถะและพยัญชนะ ซึ่งประกอบด้วยฝ่ายอรรถะ

๓๖ ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี) ๘/๑๐.

๖ อย่าง และฝ่ายพยัญชนะ ๖ อย่าง อรรถะกับพยัญชนะที่ พระพุทธองค์ทรงแสดง มีความสัมพันธ์กันเป็นคู่ ๆ ดังนี้ (๑) ทรงสังกาสนาด้วยอักขระ (๒) ทรงปกาสนาด้วยบท (๓) ทรงวิวรรณาด้วยพยัญชนะ (๔) ทรงวิภษนาด้วยอาการะ (๕) ทรงอุตตทานี้กัมมะด้วยนิรุตติ (๖) ทรงบัญญัติด้วย นิทเทส, ทรงแสดงโดยย่อด้วยอักขระและบท สำหรับแนะนำ อุคฆmittัญญบุคคล, ทรงแสดงขยายความด้วยพยัญชนะและ อาการะ สำหรับแนะนำวิบัญญัติัญญบุคคล, ทรงแสดงโดย พิสดารด้วยนิรุตติและนิทเทส สำหรับแนะนำเนยยบุคคล^{๓๗} สรุปลงได้ดังตาราง

ตารางที่ ๑.๔ ส่วนประกอบธรรมเทศนากับบุคคล

ธรรมเทศนา	พยัญชนะ	อรรถะ	บุคคลที่เหมาะสม
แสดงโดยย่อ	อักขระ บท	สังกาสนา ปกาสนา	อุคฆmittัญญ
แสดงขยายความ	พยัญชนะ อาการะ	วิวรรณา วิภษนา	วิบัญญัติัญญ
แสดงโดยพิสดาร	นิรุตติ นิทเทส	อุตตทานี้กัมมะ บัญญัติตติ	เนยยะ

๓๗ ดูรายละเอียดใน เนตติ. (บาลี) ๙/๑๑-๑๒.

ข. อริยสัจ ๔

เนื้อความในเทศนาหาระ ๖ ประเด็นนั้นก็คืออริยสัจ ๔ นั่นเอง ผู้เข้าใจเนื้อความที่ประกอบอยู่ในพระพุทธรพจน์ โดยอาศัยหลักการนี้ ก็สามารถหยั่งลงสู่อริยสัจ ๔ แยกแยะ ธรรมได้ถูกต้อง รู้กิจต่ออริยสัจ และมุ่งประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำกิจต่ออริยสัจให้สมบูรณ์ต่อไป จนกระทั่งครบญาณ ๓ รอบในอริยสัจ ๔ รวมเป็นญาณ ๑๒ การจัดสังเคราะห์ ลงในอริยสัจ ๔ และกิจต่ออริยสัจ ๔ สรุปได้ดังตาราง

ตารางที่ ๑.๕ เทศนาหาระ ๖ อริยสัจ ๔

เทศนาหาระ ๖	อริยสัจ ๔
อาทีนวะ, ผล	ทุกขสัจ
อัสสาทะ	สมุทัยสัจ
นิสสรณะ	นิโรธสัจ
อุपाเย, อาณัตติ	มัคคสัจ

ตารางที่ ๑.๖ ญาณ ๑๒ ในอริยสัจ ๔

ทุกขอริยสัจ	ทุกขสมุทยอริยสัจ	ทุกขนิโรธอริยสัจ	ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ
นี้ทุกขอริยสัจ	นี้ทุกขสมุทยอริยสัจ	นี้ทุกขนิโรธอริยสัจ	นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ
ทุกขอริยสัจนี้ควรกำหนดรู้	ทุกขสมุทยอริยสัจนี้ควรละ	ทุกขนิโรธอริยสัจนี้ควรทำให้แจ้ง	ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนี้ควรเจริญ
ทุกขอริยสัจนี้กำหนดรู้แล้ว	ทุกขสมุทยอริยสัจนี้ละได้แล้ว	ทุกขนิโรธอริยสัจนี้ทำให้แจ้งแล้ว	ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจนี้ได้เจริญแล้ว

ค. อนุப்புพิกถา

แม้ในพระพุทธรพจน์จะไม่ปรากฏคำว่าอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะเป็นต้น ก็สามารถพิจารณาวิเคราะห์แยกแยะได้ โดยพิจารณาจากเนื้อหาของพระพุทธรพจน์นั้น ๆ สื่อถึงสภาวะใด บางพระพุทธรพจน์แสดงไว้โดยตรง ก็ทำการแยกแยะแล้วสังเคราะห์ตามเนื้อหา บางพระพุทธรพจน์แสดงไว้โดยอ้อม ต้องมีการเชื่อมโยงโดยความเป็นเหตุและผลเป็นต้น

ผู้เขียนจะยกตัวอย่างการวิเคราะห์หลักธรรม
อนุப்புพิกธา ๕ ได้แก่ (๑) ทานกถา แสดงเรื่องทาน
(๒) สีสกถา แสดงเรื่องศีล (๓) สักคกถา แสดงเรื่อง
สวรรค์ คือผลอันเลิศ อันเกิดจากทานและศีลที่ได้กระทำ
ไว้ดีแล้ว (๔) กามาทีนวะ การประกาศโทษ ความต่ำทราม
ความเศร้าหมองของกามทั้งหลาย (๕) เนกขัมมานิสังสะ
การประกาศอานิสงส์ในเนกขัมมะ เมื่อออกจากกามคุณแล้ว
มีอานิสงส์มากมาย เป็นเหตุให้ได้สุขประณีตระดับต่าง ๆ
จนกระทั่งเข้าถึงมรรค ผล นิพพานได้ อนุப்புพิกธา ๕ นี้
อธิบายด้วยเทศนาหาระในส่วนเนื้อความที่ปรากฏโดยตรง
ได้ดังนี้

ก. อัสนาทะ ได้แก่ สวรรค์ เพราะเป็นการแสดง
อิฏฐารมณ์ทั้งหลาย อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ
เป็นอารมณ์ที่ดีเลิศ เป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่
น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ โดยเฉพาะระดับที่เป็นทิพย์
อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์
รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพทิพย์ ก่อ
ให้เกิดสุขโสมนัส แม้นาน ศีล ก็จัดเป็นอัสนาทะได้ด้วย
เพราะทานและศีล เป็นเหตุก่อให้เกิดความสุข ปลอดปล้ำ
ปีติ โสมนัส แก่ผู้ทำ ก่อให้เกิดบุญ ช่วยชำระจิตให้สะอาด
ทำให้มีเกิดความสุขโสมนัส

ข. อาทีนวะ ได้แก่ การประกาศโทษ ความต่ำทราม เศร้าหมอง ของกามคุณทั้งหลาย เพราะกามนั้นเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ไม่มั่นคงยั่งยืนถาวรตลอดไป มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก นำมาซึ่งความห่วงใยกังวลและทุกข์โทมนัสแก่ผู้เป็นเจ้าของ เกิดความกลัวเป็นทุกข์ว่าจะมีคนอื่นมาแย่งชิงเอาไป ตอนพลัดพรากจากไปก็เป็นทุกข์โทมนัส กามคุณมีโทษมาก เพราะเป็นตัวบีบบังคับให้เกิดความลำบาก ยุ่งยากนานาประการ นับเริ่มตั้งแต่เป็นเหตุให้ต้องมีการแสวงหามาด้วยความยากลำบาก ต้องอดทนต่อความหนาว ทรากตรำต่อความร้อน หาไม่ได้ก็เป็นทุกข์ ได้มาแล้วก็ห่วงใยกังวลกลัวจะมีคนมาเอาไป เกิดการทะเลาะวิวาทแย่งสมบัติ ระหว่างญาติพี่น้องเป็นต้น ทำสงครามแย่งชิงทรัพย์สิน แย่งชิงถิ่นที่อยู่อาศัย จนถึงขั้นทำทุจริตเพราะกามนั้น ทำให้เมื่อตายแล้ว ตกอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก^{๓๘} พระพุทธองค์ ตรัสถึงกามทั้งหลาย มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก มีโทษยิ่งใหญ่มาก เพื่อให้เห็นโทษของกามชัดเจน พระองค์ทรงเปรียบเทียบกามทั้งหลาย เปรียบเหมือนกับร่าง โครงกระดูก เปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ เปรียบเหมือนคบเพลิงหญ้า เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง เปรียบเหมือนความฝัน เปรียบ

๓๘ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๗๘/๑๓๗-๑๔๐, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๗๘/๑๗๙-๑๘๒.

เหมือนของที่ขอยืมมา เปรียบเหมือนผลไม้ค้ำตัน เปรียบเหมือน
เซียงหั่นเนื้อ^{๓๙} เปรียบเหมือนหอกหลาว เปรียบเหมือนหัวงู
เป็นต้น

ค. ผล ได้แก่ สวรรค์ เพราะในแง่มุมหนึ่งสวรรค์นั้น
เป็นผลจากทานและศีล ผลที่ได้รับนี้ ก็เป็นสิ่งไม่คงทน
อยู่ตลอดไป

ง. อุบาย ได้แก่ เนกขัมมานิสังสะ พระพุทธองค์ทรง
ประกาศอานิสงส์ในการออกจากกามคุณ ซึ่งเป็นหนทางใน
การที่จะเข้าถึงความสุขระดับต่าง ๆ ที่ประณีตขึ้นไป และ
ได้ประพฤติพรหมจรรย์ ฝึกหัดพัฒนาตนด้วยศีล สมาธิ
ปัญญา เจริญอุริยมรรค ให้กระทำให้แจ้งผลและนิพพาน
ต่อไป แม้ทานและศีลก็จัดเป็นอุบายในแง่ที่ก่อให้เกิดผล
ได้เสวยอารมณ์ที่ดีเลิศ ไปเกิดสุคติโลกสวรรค์

ส่วนเนื้อความที่ปรากฏโดยอ้อม ก็สามารถนำมา
อธิบายได้ เพราะเมื่ออธิบายให้ละเอียดไปในหาระอื่น ๆ
ก็จะได้อธิบายครอบคลุมทั้งหมดนั่นเอง ในเรื่องนี้ มีเนื้อหา
โดยอ้อม ดังนี้

๓๙ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๔/๑๙๖-๗, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๔/๒๔๖-๗.

จ. นิสฺสรณะ ได้แก่ พระนิพพานและอริยมรรค ทรงประกาศโดยอ้อมผ่านการประกาศอานิสงส์ในเนกขัมมะนั่นเอง เพราะเมื่อเข้าใจโทษของกามแล้ว ก็ย่อมเบื่อหน่ายในการเวียนว่ายตายเกิด แม้จะเกิดบนสวรรค์ ได้รับสิ่งดีเลิศ แต่ก็มีเวลาจำกัด ถึงเวลาก็ต้องตายจากสิ่งที่มีอยู่ทั้งนั้น จิตใจก็มีความโน้มเอียงไปทางพระนิพพาน มุ่งเจริญอริยมรรค เพื่อให้แจ้งต่อไป

ฉ. อาณัตติ ได้แก่ คำชี้แนะของพระพุทธเจ้าผู้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อหมู่สัตว์ ทรงปรารถนาให้สัตว์ทั้งหลายพ้นจากความทุกข์ ทั้งจากทุกข์ในอบายและทุกข์ในวิภูฏสงสาร พระองค์จึงได้ทรงประกาศทาน ศีล และคุณความดีระดับพื้นฐานไว้ เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายดำเนินตาม จะได้หลีกเลี่ยงจากความชั่ว มาตั้งอยู่ในความดี เมื่อตั้งอยู่ในทาน ศีล เป็นต้น ก็ย่อมได้รับความสุขตามสมควร และมีสวรรค์เป็นที่ไปเบื้องหน้า แม้สวรรค์ก็มีโทษ คือ เป็นสิ่งไม่เที่ยง ไม่คงทนอยู่ได้ตลอดกาล ไม่อาจจะเป็นที่พึ่งอย่างแท้จริงได้ พระองค์ทรงประกาศอานิสงส์ในเนกขัมมะ เพื่อให้เวไนยสัตว์รับพระธรรมเทศนาระดับสูงขึ้น ได้แก่ อริยสัจ ๔ เพื่อจะได้พ้นจากทุกข์ในวิภูฏสงสารต่อไป การประกาศความจริงอย่างชัดเจน แยกแยะให้เห็นสิ่งใดดี สิ่งใดชั่ว สิ่งใดน่าทุกข์ มาให้ สิ่งใดน่าสุขมาให้ สิ่งใดมีโทษ มีโทษอย่างไร สิ่งใดมีอานิสงส์ มีอานิสงส์อย่างไร ก็เพื่อให้เวไนยสัตว์ทั้งหลายได้

มีสัมมาทิฏฐิ เกิดอุตสาหะในการละสิ่งมีโทษ มาเร่งกระทำ
สิ่งที่เป็นประโยชน์นั่นเอง

เมื่อพิจารณาแยกแยะเนื้อความของพระพุทธพจน์
ด้วยเทศนาหาระแล้ว ก็สามารถจัดสังเคราะห์เนื้อความ
เหล่านั้นลงในอริยสัจ ๔ ได้ดังนี้

(๑) ทุกขสัจ ได้แก่ อาทีนวะและผล เพราะล้วนเป็น
โลกียธรรมที่มีลักษณะไม่เที่ยง แปรปรวน ไม่อาจคงทนได้
ตลอดไป จัดอยู่ในกลุ่มของอุปาทานขันธ ๕

(๒) สมุทยสัจ ได้แก่ อัธสาทะ เพราะสุขโสมนัสและ
อิฏฐารมณอยู่ใกล้ชิดกับตัณหา ซึ่งตัณหานี้เป็นเชื้อของภพ
เป็นภาวะทำให้เกิดใหม่อีก ทำให้เกิดความยินดีพอใจ
ทำให้เกิดความยินดีอย่างยิ่งในสิ่งนั้น ๆ

(๓) นิโรธสัจ ได้แก่ พระนิพพานและอริยมรรค เพราะ
พระนิพพานเป็นภาวะดับไม่เหลือของทุกข์และเหตุเกิดทุกข์
ทั้งมวล ทำให้แจ้งได้ด้วยอริยมรรค

(๔) มัคคสัจ ได้แก่ อุบายและอาณัตติ เพราะด้วยการ
ปฏิบัติอย่างถูกต้องตามคำแนะนำของพระอรหันตสัมมา
สัมพุทธเจ้า ก็ย่อมทำให้อริยมรรคเกิดขึ้น มีดวงตาปัญญา
ทำให้แจ้งนิพพานได้

เทศนาหาระนี้ จัดเป็นหาระแรก แสดงให้ทราบว่า ทุกพระพุทฺธพจน์ไม่ว่าจะมีขนาดสั้นหรือยาวหรือแม้เพียง ๑ คาถา ก็สามารถจัดสงเคราะห์ลงเป็นอริยสัจ ๔ ได้ ไม่มีพระพุทฺธพจน์ที่ไม่ได้จัดสงเคราะห์ลงในอริยสัจ เมื่อได้โครงสร้างของคำสอนที่เป็นจุดเริ่มต้นของพรหมจรรย์แล้ว ก็นับว่าได้รับประโยชน์จากคำสอนอย่างเต็มที่ หากต้องการทราบรายละเอียดอย่างพิสดารก็สามารถอธิบายด้วยหาระอื่น ๆ และนัยในลำดับถัดไป ทำให้การอธิบายพระพุทฺธพจน์ไม่ออกนอกกรอบของเรื่องอริยสัจ ๔

๑.๕ สรุป

หลักเนตติเป็นรูปแบบการอธิบายให้เข้าใจอริยสัจ ๔ ที่พระพุทฺธองค์ทรงประกาศไว้ในพระพุทฺธพจน์ต่าง ๆ และเข้าใจหลักปฏิบัติ คืออริยมรรคอันเป็นธรรมที่ควรทำให้เกิดมีขึ้น ทำให้สามารถแยกแยะได้ชัดเจนว่าอะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุเกิดทุกข์ อะไรเป็นความดับทุกข์ อะไรเป็นหนทางให้ถึงความดับทุกข์ ส่วนใดเป็นกุศล ส่วนใดเป็นอกุศล ส่วนใดเป็นฝ่ายวิภูฏะ ส่วนใดเป็นฝ่ายวิวิภูฏะ ก่อให้เกิดเป็นสัมมาทิฏฐิ ละความเห็นผิดในสังขารมละความลึกลับสงสัย ละการปฏิบัติที่นอกแนวอริยมรรคทั้งหมด นำเข้าสู่สโตปาปัตติมรรคได้ ประกอบด้วยหลักการสำคัญ ๓ ส่วน ได้แก่

๑. **หาระ ๑๖** หลักการในหาระทั้งหมดมุ่งเน้นอธิบายเนื้อความให้หยั่งลงสู่อริยสัจ ๔ เริ่มจากระดับย่อเข้าใจได้ง่ายแล้วอธิบายให้ละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้นอย่างเป็นระบบ ด้านลึกเชื่อมโยงถึงกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยต่อเนื่อง ด้านกว้างเชื่อมโยงถึงธรรมที่เกี่ยวข้อง มีระบบตรวจสอบที่ป้องกันการอธิบายเนื้อความของพระพุทธพจน์ไม่ให้ออกนอกแนวอริยสัจ ทำให้เข้าใจหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนาที่จำเป็นมากที่สุดที่ชาวพุทธต้องเรียนรู้ ได้แก่ (๑) อริยสัจ ๔ ในฐานะเป็นธรรมที่ต้องรู้ให้ชัดเจน ด้วยญาณ (๒) โปธิปักขิยธรรม ในฐานะเป็นธรรมที่ก่อให้เกิดญาณเห็นอริยสัจ เป็นหลักปฏิบัติที่ควรทำให้เกิดขึ้น เมื่อทำให้เกิดขึ้นแล้ว สามารถทำให้หมดกิเลสได้

๒. **นยะ ๕** เป็นวิธีการอธิบายแยกธรรมออกเป็น ๒ ฝ่ายให้ละเอียด ฝ่ายที่ ๑ คือ ธรรมฝ่ายสังกิเลส ได้แก่ ธรรมที่ต้องทำให้หมดสิ้นสูญไป ฝ่ายที่ ๒ ธรรมฝ่ายโวกทาน ได้แก่ ธรรมฝ่ายอริยมรรคที่ต้องทำให้เจริญงอกงามขึ้น เชื่อมโยงสู่ให้เห็นปฏิจจสมุปบาท ๒ สายแล้วประกอบลงอริยสัจ ๔ การอธิบายด้วยหลักนี้ ทำให้มีความชัดเจนในธรรม ๒ หมวด ได้แก่ (๑) ภาเวตัพพธรรม เป็นธรรมฝ่ายอริยมรรคต้องทำให้เกิดมีขึ้น (๒) ปหาตัพพธรรม เป็นธรรมฝ่ายกิเลสสามารถละได้ ทำให้ไม่เกิดอีกต่อไปเมื่อมีอริยมรรค

๓. **ศาสนบัญญัติ** เป็นการจัดหมวดหมู่พระพุทธรูปทั้งหมดโดยอาศัยเนื้อหาสาระเป็นหลัก ทำให้เข้าใจถึงระดับของพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงเพื่อประโยชน์แก่ผู้ฟังระดับต่างกัน ธรรมต่างระดับกันมีวัตถุประสงค์ในการแสดงต่าง ๆ กันไป พระพุทธรูปองค์ทรงฝึกเวไนยสัตว์ด้วยพระธรรมเทศนาที่หลากหลาย

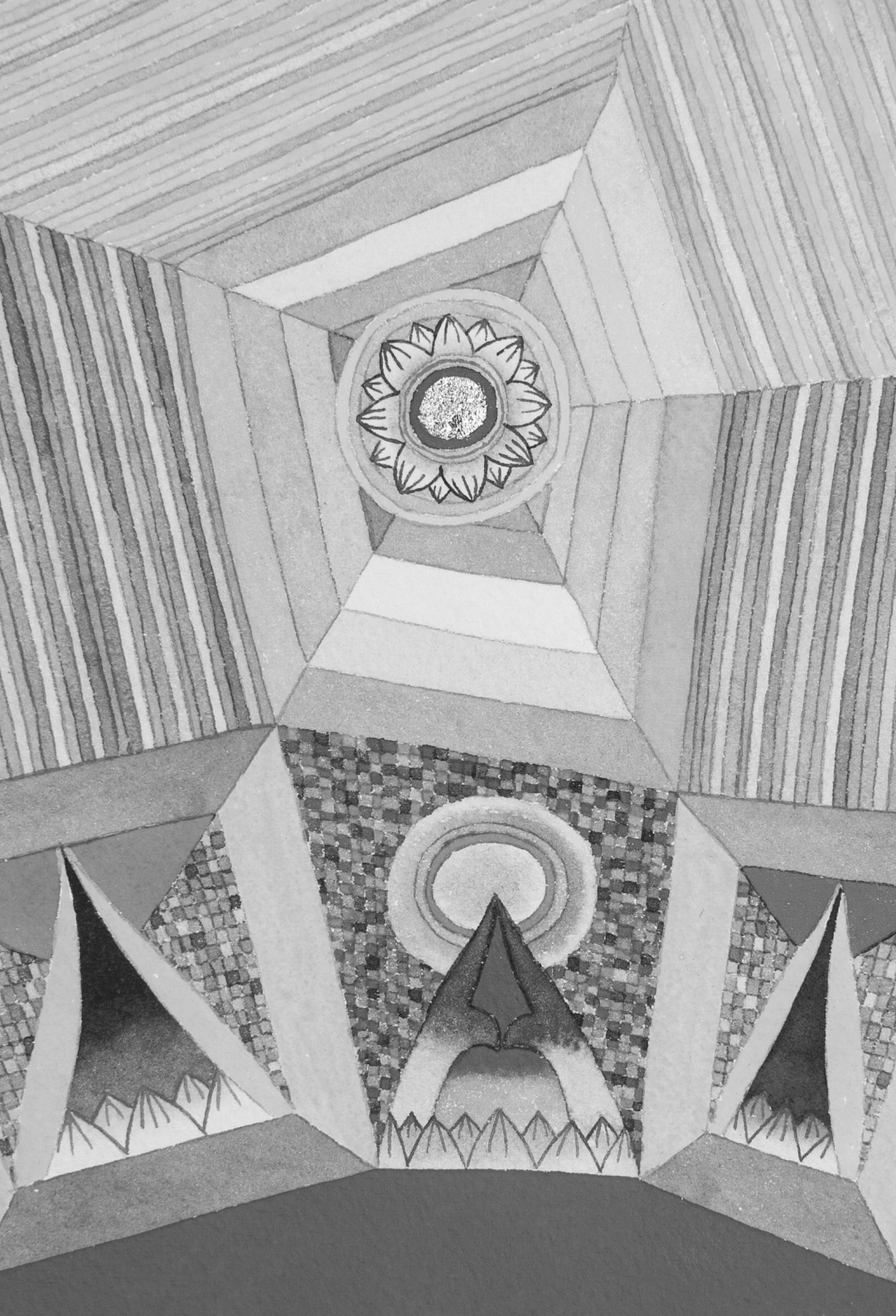
หลักการเหล่านี้ มุ่งเพื่อให้เข้าใจในเนื้อหาของพระพุทธรูปนั้น ๆ ให้ชัดเจน ทำให้ทราบว่า ผู้รับพระธรรมเทศนาในครั้งพุทธกาลมีความเข้าใจลึกซึ้งอย่างไร จึงเกิดปัญญารู้แจ้งสัจธรรม จนกระทั่งสามารถบรรลุธรรมได้ หากอธิบายธรรมตามหลักเนตตินี้ ทำให้เกิดความมั่นใจได้ว่า

(๑) **พญฺชนะไม่ผิดพลาด** ถือเอาแต่บทพญฺชนะบาลีที่ถูกต้อง เป็นบทที่สามารถรักษาอรรถะเอาไว้ได้

(๒) **อรรถะไม่ผิดพลาด** มีเนื้อความหยั่งลงสู่สัจธรรม ไม่ออกนอกแนวอริยสัจ ๔ เมื่อความเข้าใจหยั่งลงในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค สัมมาทิฏฐิย่อมเกิดขึ้น สามารถชำระล้างความเห็นผิด ละความลึกลับสงสัยในธรรม และละข้อปฏิบัติผิดที่ออกนอกแนวอริยมรรค นำเวไนยสัตว์เข้าสู่โสดาปัตติมรรค

ท่านพระมหากัจจายนเถระได้จัดวางหลักเนตติไว้
อย่างเป็นระบบและรัดกุม เป็นปัจจัยทำให้เกิดความเห็น
ถูกต้องในคำสอนของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า นำไปสู่
การปฏิบัติถูกต้อง และได้รับผลอันเหมาะสมกับเหตุต่อไป
ซึ่งการจะอธิบายตามหลักการนี้ได้ผลดี ผู้ศึกษาต้องมีความรู้
พื้นฐาน ได้แก่ ภาษาบาลี ปรมัตถธรรม หลักการในเนตติ
ปกรณ์ พระไตรปิฎกและอรรถกถา และหลักธรรมสำคัญ
ในพระพุทธศาสนาตามสมควร

อธิบายอัปมากรรม

พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรม อันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด สมบูรณ์พร้อมด้วยอรรถะ สมบูรณ์พร้อมด้วยพยัญชนะ ทรงประกาศพรหมจรรย์ อันบริบูรณ์โดยสิ้นเชิง ไม่มีส่วนใดที่ต้องเพิ่มเข้ามา และ บริสุทธิ ไม่มีส่วนใดที่ต้องนำออกไป^๑ พระธรรมที่ทรง ประกาศ ได้แก่ อริยสัจ ๔ และพรหมจรรย์อันสมบูรณ์แบบ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ พระองค์ทรงแสดงให้เหมาะสม กับเวไนยสัตว์ ผู้เป็นอุคฆฏิตัญญูบ้าง วิปัสสิตัญญูบ้าง เนยยะบ้าง พระธรรมเทศนาจึงมีความหลากหลายและ ลึกซึ้ง เพราะความลึกซึ้งของพระพุทธพจน์ทั้งด้านอรรถะ และด้านพยัญชนะนี้เอง จึงจำเป็นต้องมีหลักการอธิบาย เพื่อให้เข้าใจเนื้อความอริยสัจ ๔ ที่ถูกประกาศไว้ใน พระธรรมเทศนานั้น

๑ โส ธมมํ เทเสติ อาทิกลยาณं มชฺเฌกลยาณं ปรีโยสานกฺลยาณं สาตถุํ สพฺพญฺชนํ, เกวลปริปฺพณฺณํ ปรีสุทฺธํ พุรฺหมจฺริยํ ปกาเสติ; วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑/๑, ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑/๒.

๒.๑ ลำดับการอธิบายตามหลักเนตติ^๒

การอธิบายธรรมตามหลักเนตตินั้น เริ่มด้วยการวิเคราะห์ด้านพยัญชนะตามหลักหาระ ๑๖ ไปตามลำดับก่อน วิธีนี้จะทำให้เห็นเนื้อความของธรรมที่ประกอบอยู่ในพระพุทธรพจน์นั้นได้อย่างชัดเจน แล้วจึงนำออกแสดงด้วยวิธีนยะต่อไป มีหลักการกว้าง ๆ ตั้งเป็นกฎเกณฑ์ไว้ ดังคาถาว่า

โสฬส หารา ปจมํ ทิสโลจนโต ทิสา วิโลเกตวา
สงขิปย องกุเสน หิ นเยหิ ตีหิ นิททิสเส สุตตํ.^๓

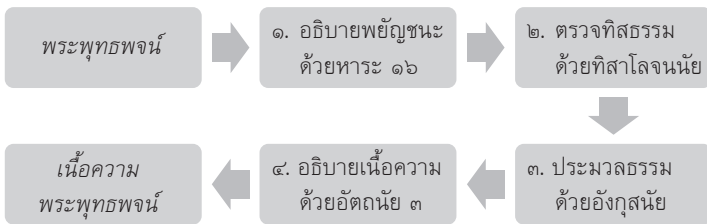
หาระทั้งหลาย ๑๖ ประการอันบุคคลพึงประกอบเป็นอันดับแรก ตรวจดูแล้วซึ่งทิสธรรมทั้งหลายด้วยทิสาลอจนนัย ประมวลรวมแล้วด้วยอังกุสนัย พึงแสดงซึ่งพระพุทธรพจน์ด้วยนัย ๓

๒ เนื้อหาการอธิบายอัปมาทธรรม ตัดตอนมาจากงานวิจัย ดร.สุภีร์ ทุมทอง และคณะ, “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการอธิบายพระพุทธรพจน์ตามแนวเนตติปกรณ์ สำหรับนิสิตบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม”, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒).

๓ เนตติ. (บาลี) ๔/๖.

ตามคานานี้ มีลำดับในอธิบายพระพุทธพจน์ตามลำดับ ดังแผนภาพ

แผนภาพที่ ๒.๑ ลำดับการอธิบายพระพุทธพจน์ตามเนตติ

อธิบายรายละเอียดเพิ่มเติม ดังนี้

๑. อธิบายด้านพยัญชนะด้วยหาระ ๑๖ คือ อธิบายพระพุทธพจน์ด้านพยัญชนะโดยการประกอบหาระ ๑๖ เข้าไปในพระพุทธพจน์นั้น เริ่มตั้งแต่การจดลงในหลักอริยสัจ ๔ โดยใช้หลักเทศนาหาระ วิเคราะห์แยกแยะบทพยัญชนะเป็นต้นให้ละเอียด โดยใช้หลักวิจัยหาระ ตรวจสอบความถูกต้องทั้งด้านพยัญชนะและด้านอรรถะ โดยใช้หลักยุตติหาระ อธิบายให้ละเอียดพิสดารเพิ่มขึ้น เช่น หาปทัฏฐานของหลักธรรม โดยใช้หลักปทัฏฐานหาระ นำธรรมอื่นที่มีลักษณะเหมือนกันมาแสดงเพิ่ม โดยใช้หลักลักขณหาระ แสดงรูปวิเคราะห์ของศัพท์ ความมุ่งหมายของผู้แสดงธรรม

เหตุเกิดของพระธรรมเทศนา และการเชื่อมโยงพระพุทธรูปพจน์เข้ากับส่วนอื่น ๆ โดยใช้หลักจตุพหูหาระ เป็นต้น จนกระทั่งยกหลักธรรมขึ้นแสดงในประเด็นสำคัญ คือ ปทัฏฐฐาน คำไวพจน์ ภาเวตัพพธรรม และปหาตัพพธรรม โดยใช้หลักสมาปินหาระ ทั้งนี้ ไม่จำเป็นต้องใช้ให้ครบทุกหาระ นำมาใช้ตามความเหมาะสมแก่พระพุทธรูปพจน์นั้น ๆ พยัญชนะ และเนื้อความทั้งหมดที่อธิบายเพิ่มเติมนี้ จะต้องนำมาตรวจสอบความถูกต้องด้วยหลักยตุติหาระด้วย

๒. **ตรวจดูทิสธรรมด้วยทิสาลोजนัย** คือ ตรวจดูทิศทางและความเชื่อมโยงต่อเนืองกันแห่งธรรม จากการอธิบายด้วยหาระ ๑๖ จะมีหลักธรรมต่าง ๆ ปรากฏออกมา และมีกระบวนธรรมแสดงความเชื่อมโยงต่อเนืองกัน โดยหลักธรรมที่ปรากฏจะอยู่ในหมวดธรรมสำคัญ ได้แก่ อริยสัจ ๔ ที่พระพุทธรูปองค์ทรงประกาศไว้ในพระธรรมเทศนา, ปฏิจจสมุปบาท ๒ สาย แสดงกระบวนการที่เป็นเหตุและผลต่อเนืองกันของธรรม แยกเป็นฝ่ายวิภูฏะกับฝ่ายวิภูฏะ, หมวดธรรมที่จัดลงโดยความเป็นขั้น ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒, หลักโพธิปักขิยธรรม ๗ หมวด ๓๗ ประการ และธรรมฝ่ายอกุศลที่ตรงข้ามกับฝ่ายกุศล

๓. ประมวลธรรมด้วยอังคุตฺตนัย คือ ยกธรรมที่พิจารณาสอดคล้องคู่ด้วยทิสาลอจนัยแล้วมารวมไว้ เพื่ออธิบายเนื้อความของพระพุทฺธพจน์นั้น ๆ ด้วยอัตฺตนัย ๓ ต่อไป หลักธรรมที่ยกมานั้น ให้พิจารณาเนื้อหาเทียบเคียงกับ มุลบท ๑๘ จัดลงหมวดละ ๒ หมวดละ ๓ หรือหมวดละ ๔ ตามลักษณะของอัตฺตนัย ๓

๔. อธิบายเนื้อความด้วยอัตฺตนัย ๓ คือ อธิบายเนื้อความของพระพุทฺธพจน์ด้วยอัตฺตนัยทั้ง ๓ ได้แก่ นันทิยา วัฏฏนัย ติปุกฺขลนัย สิวิกิกิพิตนัย อย่างใดอย่างหนึ่ง ตามสมควรกับพระพุทฺธพจน์นั้น ๆ แยกแยะกระบวนธรรม ออกเป็น ๒ ฝ่ายให้ชัดเจน เป็นธรรมฝ่ายสังกิเลสและธรรมฝ่ายโหวทาน ธรรมทั้ง ๒ ฝ่ายนี้เป็นปฏิปักษ์กัน โดยพิจารณาเนื้อความในพระพุทฺธพจน์เทียบกับ มุลบท ๑๘ เนื้อหาเกี่ยวกับตณหา อวิชชา สมถะ วิปัสสนา อธิบายด้วยนันทิยา วัฏฏนัย เนื้อหาเกี่ยวกับโลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ อธิบายด้วยติปุกฺขลนัย เนื้อหาเกี่ยวกับอสุกฺตัญญา ทุกขสัจญญา อนิจจสัจญญา อนัตตสัจญญา สุกฺตัญญา สุขสัจญญา นิจจสัจญญา อตฺตสัจญญา อธิบายด้วยสิวิกิกิพิตนัย แล้วสังเคราะห์ลงอริยสัจ ๔ ตามความเหมาะสม

๒.๒ อัปปมาทธรรม

ลำดับต่อไป ผู้เขียนจะได้นำเสนอตัวอย่างการอธิบาย พระพุทธรูปตามหลักเนตติ โดยยกพระพุทธรูปที่เป็น ธรรมหัวข้อใหญ่ กว้างขวางครอบคลุม ประมวลรวมคำสอน อื่น ๆ ในพระไตรปิฎกไว้ทั้งหมด คือ อัปปมาทธรรม มา ประกอบคำอธิบาย โดยยกบาลีมาจากคาถาธรรมบท พระคาถานี้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ชู้ททกนิกาย ธรรมบท พระพุทธองค์ทรงแสดงความไม่ประมาทกับความประมาท เป็นธรรมที่มีลักษณะตรงข้ามกัน ความไม่ประมาท นำไปสู่พระนิพพาน ส่วนความประมาทนำไปสู่วิภูฏสงสาร พระคาถามีว่า

อปปมาโท อมตंपทํ ปมาโท มจฺจุโน ปทํ
อปปมตฺตา น มียนฺติ เย ปมตฺตา ยถา มตา.^๔

ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ
ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย
คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าอมไม่ตาย
คนผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว^๕

^๔ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙.

^๕ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

เหตุเกิดของพระคาถานี้ เป็นเรื่องของพระนางมาคันทิยา ผู้มีชีวิตด้วยความประมาท ซึ่งตรงข้ามกับพระนางสามาวดี ผู้มีชีวิตด้วยความไม่ประมาท ความเป็นไปของทั้งสองคน มีความแตกต่างกันคนละชั่ว คนหนึ่งได้รับทุกข์โทมนัส ทั้งในปัจจุบันและอนาคต ต้องเวียนว่ายตายเกิด ทุกข์ทรมาน ในภพชาติต่าง ๆ ไปตามกรรมของตน ส่วนอีกคนหนึ่งได้ บรรลุธรรมเป็นพระอริยเจ้าและจะได้เข้าถึงพระนิพพาน ในที่สุด เรื่องราวโดยย่อมีดังนี้

พระนางสามาวดีและพระนางมาคันทิยาเป็นมเหสี ของพระเจ้าอุเทน พระราชาครองเมืองโกสัมพี คราวหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จไปที่เมืองโกสัมพีตามคำเชิญของเศรษฐี ๓ คนผู้สร้างวิหารถวาย นายสุนนะเป็นช่างจัดดอกไม้และเป็น ผู้อุปัฏฐากของเศรษฐีทั้ง ๓ คนนั้น ได้ขอโอกาสในการถวาย ทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข นางชุชุตตรา ผู้เป็นทาสีของพระนางสามาวดีมารับดอกไม้ที่บ้านนายสุนนะ เหมือนที่เคยทำเป็นประจำ ได้ฟังธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้า บรรลุโสดาปัตติผล ต่อมาได้แสดงธรรมแก่พระนางสามาวดี และบริวาร ๕๐๐ คน จนได้บรรลุโสดาปัตติผลทั้งหมด พระนาง สามาวดีให้นางชุชุตตราพ้นจากความเป็นทาสี และตั้งไว้ใน ตำแหน่งอาจารย์ ให้ไปฟังพระธรรมเทศนาที่วิหาร แล้วนำ แสดงต่อแก่พระนางและบริวาร

พระนางมาคันทิยาผูกอาฆาตในพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้า ตั้งแต่คราวที่บิดาและมารดานำนางมาอบถวายพระพุทธรองค์ได้แสดงพระธรรมเทศนาว่า “พระองค์ไม่มีความพอใจในเมถุน เพราะได้เห็นนางตันทหา นางอรดี และนางราคาเลย เพราะเหตุไร จึงจะมีความพอใจในนางมาคันทิยานี้ ผู้เต็มไปด้วยอุจจาระและปัสสาวะ พระองค์ไม่ปรารถนาจะถูกต้อนนางแม่ด้วยเท้า” เป็นเหตุให้คนทั้งสองบรรลุนาคามีผลและออกบวชจนบรรลุอรหัตตผล บิดามารดาได้นำนางมาคันทิยามาฝากไว้กับญาติผู้เป็นอา ต่อมาอาได้นำมาอบถวายแก่พระเจ้าอุเทน

พระนางมาคันทิยาหาโอกาสแก้แค้นพระพุทธรเจ้า ในคราวที่พระองค์เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในพระนครโกสัมพี ก็จ้างคนตามด่า ไล่ให้หนีไปจากเมือง เมื่อไม่สำเร็จ จึงหาทางกลั่นแกล้งพระนางสามาวดีผู้เป็นสาวิกาโดยประการต่าง ๆ จนในที่สุดได้ร่วมมือกับอาของตน เผาตำหนักเพื่อฆ่าให้ตาย เมื่อไฟกำลังไหม้ตำหนัก ไม่มีทางหนีออกไปได้ พระนางสามาวดีจึงได้ให้โอวาทแก่หญิงบริวารว่า “การนับจำนวนอัฐภาพที่ถูกไฟเผาอย่างนี้ ของพวกเราผู้ที่ท่องเที่ยวเวียนวายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสารอันยาวนานนี้

มีมากมายนับไม่ได้ เจ้าทั้งหลายจึงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด”
หญิงเหล่านั้นพากันทำกรรมฐาน กำหนดพิจารณาเวทนา
เป็นอารมณ์ บางพวกได้บรรลุสุกตาคามีผล บางพวกได้
บรรลุอนาคามีผล แล้วสิ้นชีวิตไปในเปลวเพลิงตามสมควร
แก่กรรมที่เคยทำในอดีต

พระเจ้าอุเทนทรงเสียพระทัยกับการจากไปของพระนาง
สามาวดีมาก ทรงสอบสวนหาคณพิศ จับพระนางมาคันทิยา
และญาติมาลงโทษประหารชีวิต

ภิกษุทั้งหลายได้มีการสนทนากันในโรงธรรม เรื่องหญิง
๕๐๐ คนมีพระนางสามาวดีเป็นประมุขถูกไฟเผาในตำหนัก
ญาติของพระนางมาคันทิยาผู้ลงมือเผาตำหนัก ถูกพระเจ้า
อุเทนลงโทษโดยการเผาในหลุมขนาดใหญ่พร้อมทั้งไถด้วย
ไถเหล็ก ส่วนพระนางมาคันทิยาผู้สั่งการ ถูกพระราชาสั่ง
ให้เชือดเนื้อแล้วทอดน้ำมัน ในบรรดาคนเหล่านั้นทั้งหมด
ใครชื่อว่าเป็นอยู่ ใครชื่อว่าตายแล้ว

พระพุทธรองค์ทรงทราบเรื่องนั้น ตรัสว่า ชนทั้งหมด
ที่ประมาทแล้ว แม้จะมีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปีก็ชื่อว่าตายแล้ว
ส่วนชนเหล่าใดไม่ประมาทแล้ว ชนทั้งหลายเหล่านั้น
แม้ตายแล้ว ก็ชื่อว่าเป็นอยู่ พระนางมาคันทิยาจะมีชีวิตอยู่
ก็ตามหรือตายไปแล้วก็ตาม ก็ชื่อว่าตายแล้วนั่นเอง เพราะ
ใช้ชีวิตอยู่ด้วยความประมาท ไม่ได้สร้างบุญกุศลและภาวนา
มีแต่ความโกรธแค้น อิจฉาริษยา หาทางใส่ร้าย จนกระทั่ง
เผาตำหนักเพื่อฆ่าพระนางสามาวดี ส่วนหญิง ๕๐๐ คน
มีพระนางสามาวดีเป็นประมุข แม้จะตายแล้ว ก็ชื่อว่า
เป็นอยู่ เพราะเป็นผู้ที่ไม่ประมาท มีการประชุมฟังธรรม
จากนางซุซุตตราอยู่เป็นประจำ อุบาสิกเหล่านั้นที่เป็น
พระโสดาบันก็มี พระสกทาคามีก็มี พระอนาคามีก็มี พระองค์
จึงได้ตรัสพระคาถานี้^๖

ในพระคาถานี้ มีเนื้อหาสาระตามลำดับบท^๗ พอสรุป
ได้ดังนี้

๖ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๖๖-๒๓๘.

๗ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓๘-๒๔๐.

ตารางที่ ๒.๑ เนื้อความตามลำดับคาถา

บาลีพระพุทฺธพจน์	คำอธิบาย
อปฺปมาโท อมตฺปทํ	ความไม่ประมาทกล่าวคือการอยู่อย่าง ไม่ปราศจากสติ ความมีสติตั้งมั่นอยู่เสมอ เป็นอุบายวิธีการ ทำให้บรรลุถึงอมตะกล่าวคือพระนิพพาน
ปมาโท มจฺจุโน ปทํ	ความประมาท กล่าวคือภาวะมัวเมา ปล่อยสติ มีสติหลงลืม เป็นทางนำเข้าไปหาความตาย เพราะทำให้ไม่อาจล่วงความเกิดได้ เมื่อเกิดแล้ว ก็ต้องแก่ ต้องตายอยู่เสมอ
อปฺปมตฺตา น มียนติ	สัตว์ทั้งหลายผู้ที่ไม่ประมาทแล้วมีวิภูษะ กำหนดได้ อาศัยความไม่ประมาทเจริญธรรม ให้ยิ่งขึ้น ย่อมทำให้แจ้งมรรคผลนิพพาน โดยเร็ว ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก
เย ปมตฺตา ยถา มตา	สัตว์ทั้งหลายผู้ประมาทแล้ว มีวิภูษะกำหนด ไม่ได้ และเป็นเหมือนสัตว์ที่ตายแล้ว เพราะ ความคิดว่า เราจักให้ทาน เราจักรักษาศีล เราจักทำอุโบสถกรรม เราจักบำเพ็ญวัตรทั้งหลาย เราจักสมาทานธุดงค์ เราจักเจริญภาวนา ดังนี้เป็นต้นย่อมไม่เกิดขึ้น ไม่ต่างอะไรกับ สัตว์ผู้ตายแล้ว

๒.๓ อธิบายตามหลักหาระ

การอธิบายพระพุทธรูปด้วยหลักการในเนตติปกรณ์นี้ ผู้อธิบายแต่ละท่านอาจจะมีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันไปบ้าง แต่โดยเนื้อหาหลักแล้วจะเหมือนกัน เพราะใช้หลักการเดียวกันในการอธิบาย โดยเฉพาะจะได้ความเข้าใจในสังขารม ทางตลอดอริยสังข์ได้เช่นเดียวกัน สำหรับการอธิบายพระพุทธรูปตามหลักหาระ ผู้เขียนจะนำไปตามลำดับของหาระ เริ่มต้นจากหาระที่ ๑ คือเทสนาหาระ จนกระทั่งถึงหาระที่ ๑๖ คือสมาโรปนหาระ เลขลำดับของหาระจะคงไว้ตามลำดับในเนตติปกรณ์ พระคาถานี้ สามารถนำมาอธิบายด้วยหลักหาระ ๑๖ ได้ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑. เทสนาหาระ

หลักการอธิบายพระพุทธรูป เพื่อกำจัดความไม่รู้ ความลังเลสงสัย และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในคำสอน โดยจำแนกพระพุทธรูปออกเป็น ๖ อย่าง ได้แก่ (๑) อัสดาทะ (๒) อาทีนวะ (๓) นิสสรณะ (๔) ผละ (๕) อุบายะ (๖) อาณัตติ พระคาถานี้ สามารถจำแนกได้ดังนี้

(๑) อัธสาทะ ได้แก่ (๑) สุข โสมนัส และอิฏฐารมณ์ อันเป็นผลเกิดจากกุศลธรรมทั้งหลายที่มีความไม่ประมาท เป็นเหตุ ส่วนนี้เป็นสภาวะที่น่าเพลิดเพลินยินดีสำหรับ สัตว์ทั้งหลาย (๒) ตัณหาและวิปลาสต่าง ๆ อันเกิดขึ้น จากความประมาทเป็นเหตุ ส่วนนี้เป็นสภาวะที่ทำให้ เกิดความเพลิดเพลินยินดี อธิบายว่า เมื่ออยู่อย่างปราศสติ มีความหลงเข้ามาประกอบ สติไม่ตั้งมั่นอยู่ในกาย จิต เป็นอกุศล เมื่อรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ผ่านเข้ามาทางอายตนะ ทั้ง ๖ ก็ย่อมเกิดความกำหนัดในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่ง ความกำหนัด ย่อมขัดเคืองในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความ ขัดเคือง เมื่อเป็นอยู่เช่นนี้ เมื่อเกิดเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ตามความเป็นไปโดยธรรมชาติของสภาวะธรรมในทางทวารต่าง ๆ ไม่ว่าจะสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี หรืออทุกขมสุขก็ดี จะเกิดความ ยินดีติดข้อง บ่นถึง พุดถึง หลงใหลว่า “เราเป็นผู้สุข เราเป็นผู้ทุกข์ ความสุขของเรา ความทุกข์ของเรา” เป็นต้น

ความเห็นผิด ความคิดผิด ความกำหนดทำเครื่องหมาย ผิด เห็นว่า “เป็นตัวเรา เป็นของเรา” เป็นต้น อันเกิดจาก ความประมาท อยู่อย่างขาดสติ จิตเป็นอกุศลนั้น จัดเป็น ทิฏฐิวิปลลาส จิตตวิปลาส และสังขญาวิปลาส

ความติดข้องเพลิตเพลินยินดีในอายตนะภายใน ๖ มีตา เป็นต้น ในอายตนะภายนอก ๖ มีรูป เป็นต้น ในวิญญูณ ๖ มีจักขุวิญญูณ เป็นต้น ในผัสสะ ๖ มีจักขุสัมผัส เป็นต้น และเวทนาที่เกิดจากผัสสะทั้ง ๖ เป็นตัณหา โดยตัณหา นั้น มีความติดใจในรสชาติของความสุข เมื่อได้รับความสุข ก็ต้องการให้สุขนั้นอยู่นาน ๆ และแสวงหาสุขอื่นเพิ่มเติม ขึ้นไปอีก เมื่อได้รับความทุกข์ ก็โหยหาความสุข แสวงหาความสุข แม้เฉย ๆ ก็จัดเป็นสุขด้วยเช่นกัน จึงปรากฏว่า สัตว์ทั้งหลายพากันรักความสุข เกลียดความทุกข์ เพราะ ยินดีเพลิตเพลินในสุขเวทนานั้นเอง

เมื่อมีความเห็นผิดว่า เป็นตัวเรา เป็นของเรา และความติดข้องในสุขเวทนา จึงยึดถือหนักแน่นโดยวิธีการ ที่จะทำให้ตัวเราได้รับความสุข ให้ความสุขเป็นของเรา ตัณหาและวิปลาสเหล่านี้ จึงเป็นเหตุทำให้เกิดอุปาทาน ภพชาติ ชรามรณะ เป็นเหตุให้สัตว์เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสารไม่มีวันสิ้นสุด ดังพระพุทธพจน์เป็นต้นว่า

กุมารนั้น เห็นรูปทางตาแล้ว กำหนดในรูปที่น่ารัก
 ชัดเคื่องในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้มึสติในกายไม่ตั้งมั่น และมีจิตเป็นกามาวจรอยู่ ไม่รู้ชัดถึงเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติ
 อันเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งบาปอกุศลธรรมตามความเป็นจริง
 เขาเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยความยินดีและความยินร้ายอย่างนี้
 เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่
 ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม ย่อมเพลิดเพลिन บ่นถึง ติดใจเวทนานั้น
 เมื่อกุมารนั้นเพลิดเพลिन บ่นถึง ติดใจเวทนานั้นอยู่ ความ
 เพลิดเพลिनก็เกิดขึ้น ความเพลิดเพลिनในเวทนาทั้งหลาย
 เป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะ
 ภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ
 โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้น
 แห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้^๘ ในกรณีการ
 ฟังเสียงทางหู ตมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้อง
 โผฏฐัพพะทางกาย และรู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจก็เป็นไป
 โดยทำนองเดียวกัน

๘ ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๐๙/๓๖๕, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๐๙/๔๔๔-๔๔๕.

(๒) อาทีนวะ ได้แก่ (๑) ทุกขเวทนา (๒) ทุกข์ ๓ อย่าง ได้แก่ ทุกข์ โทมนัส อันเป็นทุกขทุกข์, สุข โสมนัส อันเป็นวิปริณามทุกข์ และสังขารทั้งหมด อันเป็นสังขารทุกข์ (๓) เตภูมิกสังขาร สังขารที่เป็นไปในภุมิ ๓ ทั้งหมด สิ่งเหล่านี้มีโทษติดตัวอยู่โดยสภาวะ คือเป็นสิ่งไม่เที่ยง ต้องแปรปรวนไปเป็นธรรมดา เมื่อมีความประมาทขาดสติ จิตเป็นอกุศลแล้ว เมื่อคิดก็ย่อมนิดไม่ดี เมื่อพูดก็ย่อมนิดไม่ดี เมื่อทำก็ย่อมนิดไม่ดี ทุกข์ที่เป็นวิบากมีการนำเกิดใน อบายภูมิและทุกข์โทมนัสเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ก็ย่อมนิดขึ้น เพราะทุจริตเหล่านั้นเป็นเหตุ ดังพระพุทธรพจน์เป็นต้นว่า

ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า
มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ
ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะถูกชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย
เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมนิดติดตามเขาไป
เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น^๙

๙ พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑/๑๕, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

หากกล่าวโดยละเอียดระดับปรมาตม์ การเวียนว่ายตายเกิดคือการเป็นไปของชั้น ๕ อันเป็นกองทุกข์ที่หมุนวนไปตามกระแสวิชา ตามกระบวนการปฏิบัติจนอุปบาทฝ่ายเกิดทุกข์ ชั้น ๕ เป็นทุกข์โดยตัวสภาวะ ทุกข์นี้ไม่อาจจะกลายสภาพมาเป็นสุขได้ ย่อมเป็นทุกข์ในแบบของสังขารตลอดไป เพราะเป็นสิ่งที่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนอยู่เสมอ ไม่อาจคงที่ยั่งยืนอยู่ได้ตลอดไป

(๓) นิสสรณะ ได้แก่ (๑) ภาวะอันเป็นที่สลัดออกจากทุกข์ทั้งปวง คือพระนิพพาน อันเป็นภาวะที่เข้าถึงได้โดยอาศัยความไม่ประมาทเป็นเหตุเบื้องต้น พระนิพพานนี้เป็นอมตธรรม เป็นธรรมอันไม่ตาย ปราศจากความเกิด ปราศจากความแก่ ปราศจากความตาย เป็นภาวะอันเป็นอสังขตธรรม เป็นสภาวะที่นำความทุกข์และกิเลสตัณหาอุปาทานทั้งหมดออกไป เมื่อมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ความทุกข์และกิเลสทั้งหลายจะดับสลายไป (๒) เหตุที่ทำให้ออกจากทุกข์ คือ อริยมรรค พระนิพพานนี้กระทำให้แจ้งได้ด้วยมัคคญาณ ซึ่งเป็นญาณที่เกิดการประชุมรวมกันของอริยมรรคทั้ง ๘ และอริยมรรคทั้ง ๘ นี้เป็นกุศลขั้นสูงสุดในบรรดาสังขตธรรมทั้งหมด กุศลทุกระดับชั้นต่างก็อาศัยความไม่ประมาทในการประกอบขึ้น ดังที่พระพุทธพจน์ทรงสรรเสริญว่า

บรรดามรรค มรรคมีองค์ ๘ ประเสริฐที่สุด
บรรดาลัจจะ อริยสัจ ๔ ประเสริฐที่สุด
บรรดาธรรม วิราคธรรมประเสริฐที่สุด
บรรดาสัตว์สองเท้า ตถาคตผู้มีจักขุประเสริฐที่สุด^{๑๐}

เมื่อมีการมัคคญาณเกิดขึ้น รู้แจ้งอริยสัจ ๔ ทำให้แจ้ง
พระนิพพาน ทุกข์ทั้งหลายก็ย่อมดับสนิทไป ทุกข์ไม่เกิดอีก
ทั้งนี้ก็เนื่องจากเมื่อรู้แจ้งนิพพานแล้ว ตัณหาก็จะดับสนิทไป
เมื่อไม่เกิดความเพิลิตเพลินติดใจ อุปาทานเป็นต้นก็ไม่เกิด
ทุกข์ก็ไม่เกิด พระนิพพานจึงเป็นภาวะที่ออกจากทุกข์ได้
อย่างแท้จริง ภาวะอื่นไม่มี ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุ นั้นเห็นรูปทางตาแล้ว ไม่กำหนดในรูปที่น่ารัก
ไม่ขัดเคืองในรูปที่น่าชัง ย่อมเป็นผู้มีสติในกายตั้งมั่น และ
มีจิตหาประมาณมิได้อยู่ ทราบชัดถึงเจโตวิมุตติปัญญา
วิมุตติอันเป็นที่ดับไม่เหลือแห่งบาปอกุศลธรรมตามความ
เป็นจริง เธอละความยินดียินร้ายอย่างนี้แล้ว เสวยเวทนา
อย่างใดอย่างหนึ่ง สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุข

๑๐ ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๗๓/๖๔, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๓/๑๑๗.

ก็ตาม ก็ไม่เพลิตเพลิน ไม่บ่นถึง ไม่ติดใจเวทนานั้น เมื่อ
 ภิกษุอื่นไม่เพลิตเพลิน ไม่บ่นถึง ไม่ติดใจเวทนานั้นอยู่
 ความเพลิตเพลินในเวทนาทั้งหลายจึงดับไป เพราะความ
 เพลิตเพลินดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ
 เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรามรณะ โสกะ
 ปรีทเวทะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสของภิกษุอื่นจึงดับ
 ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนั้น ย่อมมีได้อย่างนี้^{๑๑}

(๔) ผละ ได้แก่ ผลของพระธรรมเทศานี้ ในครั้งที่
 พระพุทธองค์ทรงแสดงพระคาถานี้จบลงแล้ว มีมหาชนได้
 บรรลุอริยผลมีโสดาปัตติผลเป็นต้นมากมาย และพระธรรม
 เทศนาได้เป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัท ทำให้เข้าใจชัดเจน
 ในความแตกต่างอย่างตรงข้ามกันระหว่างความประมาท
 กับความไม่ประมาท พวกนี้หลีกเลี่ยงความประมาท มา
 ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ทำบุญกุศลมีทาน ศีล ภาวนา
 ได้รับโภคสมบัติ ภพสมบัติในภพภูมิต่าง ๆ รวมทั้งเป็น
 อุปนิสัยในการปฏิบัติให้สูงขึ้นไป

๑๑ ม.มู. (บาลี) ๑๒/๔๑๔/๓๖๙-๓๗๐, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๑๔/๔๕๐-๔๕๑.

(๕) อุปายะ ได้แก่ ความไม่ประมาท คือ การอยู่อย่างไม่ขาดสตินี้ เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่เป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค เป็นเหตุเกิดมัคคญาณ ทำให้แจ้งพระนิพพาน โดยเฉพาะข้อปฏิบัติการฝึกพัฒนาปัญญาที่มีสติเป็นหลักคือสติปัฏฐาน ๔ ก็ต้องอาศัยความไม่ประมาทนี้เป็นหลัก ความไม่ประมาทจึงเป็นที่รวมของกุศลธรรมทั้งปวง ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายไม่มีเท้า มีสองเท้า มีสี่เท้า หรือมีเท้ามากก็ตาม มีรูป หรือไม่มีรูปก็ตาม มีสัญญา ไม่มีสัญญา หรือมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ก็ตาม มีประมาณเท่าใด ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าบัณฑิตกล่าวว่ เลิศกว่าสัตว์มีประมาณเท่านั้น ฉนใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน มีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่ เลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ภิกษุผู้ไม่ประมาทพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก^{๑๒}

๑๒ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๓๙/๗๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๓๙/๗๒.

(๖) อาณัติติ ได้แก่ คำตักเตือน แนะนำ และการชักชวนของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงให้คำแนะนำเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย พระองค์ทรงนำเวไนยสัตว์ทั้งหลายออกจากความประมาท แนะนำให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท โดยทรงชี้ให้เห็นโทษของความประมาท และชี้ประโยชน์ของความไม่ประมาทมีประการต่าง ๆ เพื่อให้เวไนยสัตว์ได้มีความเข้าใจชัดเจน มีสัมมาทิฐิเป็นเบื้องต้นแล้ว จะได้ทำกิจต่าง ๆ ที่ควรทำให้สำเร็จต่อไป ดังที่พระพุทธพจน์ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด” นี่เป็นพระปัจฉิมวาจาของพระตถาคต^{๑๓}

๑๓ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๓๙, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

“ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังกล่าวมาแล้วนี้ เราได้เปิดทางที่ปลอดภัยที่มีความสวัสดิที่พวกเธอควรดำเนินไปได้ตามใจชอบไปแล้ว และปิดทางที่ไม่สะดวกให้ด้วย กำจัดเนื้อต่อตัวผู้ให้แล้ว และทำลายนางเนื้อต่อให้แล้ว กิจใดที่ศาสดาผู้หวังประโยชน์เกื้อกูล เอื้อเพื่อ อาศัยความอนุเคราะห์จะพึงกระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นตถาคตก็ได้กระทำแก่เธอทั้งหลายแล้ว นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง เธอทั้งหลาย จงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าได้มีความเดือดร้อนในภายหลัง นี่เป็นคำพร่ำสอนของตถาคตสำหรับเธอทั้งหลาย”^{๑๔}

เมื่อวิเคราะห์พระคาถานี้ด้วยหลักเทศนาหาระ แยกส่วนต่าง ๆ ออกเป็นอัสสาหะ อาทีนวะ นิสสรณะ ผละ อุपाเย และอาณัตติ พบว่า ส่วนที่ปรากฏชัดโดยตรงตามบทพยัญชนะในคาถา คือ อาทีนวะ นิสสรณะ และอุपाเย โดยอาทีนวะคือวิภูฏทุกข์จากการเวียนว่ายตายเกิด และสภาวะธรรมทั้งหลายระดับโลกียะ, นิสสรณะคือพระนิพพาน และอุपाเยคือความไม่ประมาท อันเป็นอุบายให้ถึงอมตธรรม, ส่วนอัสสาหะ ผละ และอาณัตติ ปรากฏโดยอ้อม เมื่อนำมาสังเคราะห์ลงในอริยสัจ ๔ ตามหลักการในเนตติปกรณ ดังตาราง

๑๔ ม.มู (บาลี) ๑๒/๒๑๕/๑๘๑, ม.มู (ไทย) ๑๒/๒๑๕/๒๒๕.

ตารางที่ ๒.๒ เทสนาหาระ ๖ อริยสัง ๔

เทสนาหาระ ๖	อริยสัง ๔
อาทีนวะ, ผล	ทุกขสัง
อัสสาทะ	สมุทยสัง
นิสสรณะ	นิโรธสัง
อุปายะ, อาณัตติ	มัคคสัง

อธิบายเพื่อความพระคาถานี้ ตามแนวอริยสัง ๔ ได้ดังนี้

(๑) ทุกขสัง คือ ทุกข์ โทมนัส และทุกข์กล่าวคือชั้น ๕ ที่เป็นสังขารเวียนว่ายตายเกิดไปในวัฏฏสงสารไม่จบสิ้น อันเกิดจากความประมาท และโลกียธรรมทั้งปวง อันเป็นผลจากความไม่ประมาท รวมทั้งผลจากพระธรรมเทศนาที่เป็นเหตุให้ได้โมคสมบัติ ภาพสมบัติ ความสุข จัดเป็นทุกขสัง เพราะเป็นสิ่งที่ไม่มั่นคงอยู่ตลอดไป ไม่ใช่สิ่งที่น่าเพลิดเพลินยินดี เป็นสิ่งไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นสภาพ ก็ไม่ควรที่จะยึดถือว่า “นั่นเป็นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา”

(๒) สมุทยสัง คือ ตัณหาและวิปลาสทั้งหลาย ที่เป็นเหตุก่อให้เกิดความยินดีและความเห็นที่ผิดเพี้ยนคลาดเคลื่อน จากความเป็นจริง อันเกิดจากความประมาท จัดเป็นสมุทยสัง เพราะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นเชื้อแห่งภพ ทำให้เวียนว่ายตายเกิดในภพต่าง ๆ ไม่อาจจะออกจากความทุกข์ได้

(๓) นิโรธสัง คือ พระนิพพานที่เป็นภาวะดับทุกข์ และดับเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง และอริยมรรคที่ทำให้เกิดญาณ สำหรับทำให้แจ้งพระนิพพาน มีนิพพานเป็นอารมณ์ อันสำเร็จมาจากความไม่ประมาท จัดเป็นนิโรธสัง เพราะเป็นภาวะไม่เกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวง

(๔) มัคคสัง คือ ความไม่ประมาท ข้อปฏิบัติที่มีสติเป็นหลัก อันเป็นปฏิปทาเบื้องต้นแห่งอริยมรรค และคำแนะนำของพระพุทธเจ้า ทรงให้หลีกเลี่ยงความประมาท กระตุ้นเตือนให้ทำกิจต่าง ๆ ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ จัดเป็นมัคคสัง เพราะเป็นเหตุทำให้เกิดปัญญาแจ้งอริยสัง

๒. วิจัยหาระ

หลักการอธิบายพระพุทธรูป เพื่อกำจัดความไม่รู้ ความลังเลสงสัย และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในคำสอน ด้วยการวิเคราะห์และจำแนกพระพุทธรูปโดยละเอียด ๑๑ อย่าง ได้แก่ (๑) ปทวิจัย (๒) ปัญหาวิจัย (๓) วิสัยชชนาวิจัย (๔) ปุพพาปรวิจัย (๕) อัสนาทวิจัย (๖) อาทีนวิจัย (๗) นิสสรณวิจัย (๘) ผลวิจัย (๙) อุบายวิจัย (๑๐) อาณัตติวิจัย (๑๑) อนุคฺคิตวิจัย พระคาถานี้ สามารถจำแนกได้ดังนี้

(๑) ปทวิจัย คือ การจำแนกบทธทั้งหมดในพระพุทธรูป ทั้งโดยอรรถะและโดยศัพท์ ในพระคาถานี้ จำแนกด้วย ปทวิจัยได้ดังนี้

ก. จำแนกโดยอรรถะ

บทว่า อปฺปมาโท คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ปราศจากสติ ความมีสติตั้งมั่นอยู่เสมอ มีสติเกิดประกอบอยู่ในจิต จิตตฺตฺปปาทเป็นกุศล

บทว่า อมตฺปทํ คือ ความไม่ประมาทเป็นอุบายวิธีการทำให้บรรลุถึงอมตะกล่าวคือพระนิพพาน เพราะความเป็นอยู่อย่างไม่ปราศจากสตินั้น ทำให้โพธิปักขิยธรรมทั้งหลายได้รับการปฏิบัติ จนสมบรูณ์มาประชุมรวมพร้อมกันได้

บทว่า **ปมาโท** คือ ความประมาท กล่าวคือ ภาวะมัวเมา ปล่อยจิตล่องลอยไปตามอารมณ์ต่าง ๆ มีสติหลงลืม จิตตูปบาทเป็นอกุศล

บทว่า **มจฺจุโน ปทํ** คือ ความประมาทเป็นทาง นำเข้าไปหาความตาย เพราะทำให้ไม่อาจล่วงความเกิดได้ เมื่อเกิดแล้ว ก็ต้องแก่ ต้องตายอยู่เสมอ

บทว่า **อปฺปมตฺตา** คือ สัตว์ทั้งหลายผู้ที่ไม่ประมาทแล้ว ผู้มีสติตั้งมั่นอยู่เสมอ บำเพ็ญคุณธรรมความดีทั้งหลาย ตามคำสอนของพระพุทธเจ้าทุกระดับ มุ่งหน้าบากบั่นไปเรื่อย ๆ ไม่หยุดอยู่กับที่ ไม่พอใจกับผลอย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้น **ในระหว่าง** เจริญอริยมรรคให้ถึงพระนิพพาน มุ่งทำกิจต่ออริยสัจ ๔ ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท

บทว่า **น มียนฺติ** คือ ผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตาย คือไม่ตายบ่อย ๆ **มีวิภูฏะกำหนดได้** เพราะอาศัยความไม่ประมาทเจริญโพธิปักขิยธรรมให้มากยิ่งขึ้น ย่อมทำให้แจ้งมรรคผลนิพพานโดยเร็ว ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก

บทว่า **เย ปมตตา** คือ สัตว์ทั้งหลายผู้ประมาทแล้ว มีสติหลงลืม อยู่อย่างปราศจากสติ ผู้มีจิตตูปบาทเป็นอกุศล เหล่าใดก็ตาม ไม่จำกัดว่าจะจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ เป็นชายหรือเป็นหญิง

บทว่า **ยถา มตา** คือ ผู้ประมาทแล้วนั้นเป็นเหมือน สัตว์ที่ตายแล้ว เพราะความคิดว่า เราจักให้ทาน เราจัก รักษาศีล เราจักทำอุโบสถกรรม เราจักบำเพ็ญวัตรทั้งหลาย เราจักสมาทานธุดงค์ เราจักเจริญภาวนา ดังนี้เป็นต้น ย่อม ไม่เกิดขึ้น ไม่ต่างอะไรกับสัตว์ผู้ตายแล้ว

ข. จำแนกโดยศัพท์

บทว่า **อปปมาโท** เป็นบทรนาม ปฐมาวิภัตติ เอกวจนะ แสดงกัตตา

บทว่า **อมตंपท** เป็นบทรนาม ปฐมาวิภัตติ เอกวจนะแสดงวิกติกัตตา

บทว่า **ปมาโท** เป็นบทรนาม ปฐมาวิภัตติ เอกวจนะ แสดงกัตตา

บทว่า **มจฺจฺโน** เป็นบทรนาม จตุตถีวิภัตติ เอกวจนะ แสดงสามีสัมพันธะ

บทว่า **ปท** เป็นบทรนาม ปฐมาวิภัตติ เอกวจนะ แสดงวิกติกัตตา

บทว่า อปฺปมตฺตา	เป็นบทนาม ปฐฺมาวิภตฺติ พหุวจนะ แสดงคุณนาม
บทว่า น	เป็นบทนิบาตแสดงปฏิเสธ กิริยา
บทว่า มียนฺติ	เป็นบทอาขยาต วัตตมานา วิภตฺติ พหุวจนะ แสดงกิริยา
บทว่า เย	เป็นบทนาม ปฐฺมาวิภตฺติ พหุวจนะ แสดงวิเสสน ศัพท์นาม
บทว่า ปมตฺตา	เป็นบทนาม ปฐฺมาวิภตฺติ พหุวจนะ แสดงคุณนาม
บทว่า ยถา	เป็นบทนิบาต แสดงอุปมา
บทว่า มตา	เป็นบทนาม ปฐฺมาวิภตฺติ พหุวจนะ แสดงวิเสสนะ

(๒) ปัญหาวิจัย

ในบรรดาคำถามแบบต่าง ๆ มี อทิฏฐุโชตนา ทิฏฐุ
สังสันทนา วิมตฺติเจตนา อนุมติปฺจจนา กเถตุกัมยตาปฺจจนา
สัตตาทิฏฐฺฐาน ธัมมาทิฏฐฺฐาน เอกาทิฏฐฺฐาน อนเภาทิฏฐฺฐาน
สมมติวิสยะ ปรมัตถวิสยะ อตีตวิสยะ อนาคตวิสยะ
ปัจจุปฺปนวิสยะ เป็นต้น พระคาถานี้ จำแนกตามคำถาม
ได้ดังนี้

วิมตินิเทศนาปุจฉา เป็นคำถามเพื่อขจัดความลังเลสงสัยของภิกษุทั้งหลายผู้ประชุมกันที่ธรรมสภา เกิดคำถามว่า ระหว่างฝ่ายพระนางมาคันทิยากับฝ่ายพระนางสามาวดีที่เสียชีวิตไปแล้ว ในบรรดาคนเหล่านั้นทั้งหมด ใครที่เชื่อว่าเป็นอยู่ ใครที่เชื่อว่าตายแล้ว ภิกษุทั้งหลายได้ทูลถามพระผู้มีพระภาค โดยมีวัตถุประสงค์ต้องการขจัดความคลงแคลงใจจะได้จดจำคำตอบไว้เป็นหลักการอันถูกต้องสืบไป

สัตตธาธิฏฐาน เป็นคำถามที่ตั้งขึ้นโดยอาศัยบุคคลเป็นหลัก พิจารณาได้จากคำตอบของพระพุทธองค์ ส่วนที่ทรงตอบเรื่องบุคคลว่า “คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตาย คนผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว” แสดงว่าผู้ถามต้องการทราบเรื่องนี้ในใจ พระองค์ทรงทราบวาระจิตของผู้ถาม จึงทรงพยากรณ์ให้ตรงกับที่ผู้ถามต้องการทราบ

ธัมมาธิฏฐาน เป็นคำถามที่ตั้งขึ้นโดยอาศัยธรรมเป็นหลัก พิจารณาได้จากคำตอบของพระพุทธองค์ ส่วนที่ทรงตอบเรื่องธรรมว่า “ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย” แสดงว่า ผู้ถามต้องการทราบเรื่องนี้ในใจ พระองค์ทรงทราบวาระจิตของผู้ถาม จึงทรงพยากรณ์ให้ตรงกับที่ผู้ถามต้องการทราบ

อนเภาอิฎฐฐาน เป็นคำถามที่มีหลายบทเป็นที่ตั้ง พระพุทธองค์จึงตรัสตอบด้วยพระคาถาหลายบท มีเนื้อหาหลายประเด็น

สมมติวิสยะ เป็นคำถามที่มีสมมติเป็นวิสัย คือ กล่าวถึงบุคคลผู้ไม่ประมาทและบุคคลผู้ประมาทแล้ว

ปรมัตถวิสยะ เป็นคำถามที่มีสภาวะอันปราศจากบุคคลเป็นวิสัย คือ กล่าวถึงความไม่ประมาท เป็นเหตุให้ถึงอมตะ และความประมาทเป็นเหตุให้ถึงความตาย ทั้งเหตุและผลล้วนเป็นสภาวะอันปราศจากสัตว์บุคคล

(๓) วิสัยชนาวิจย

ในบรรดาคำตอบแบบต่าง ๆ ได้แก่ เอกังสพยากรณ์ วิภัชชพยากรณ์ ปฏิปุจฉาพยากรณ์ ฐปนพยากรณ์ สิวเสสพยากรณ์ นิรวเสสพยากรณ์ สอตุตตรพยากรณ์ อนุตตรพยากรณ์ โลภียพยากรณ์ โลกุตตรพยากรณ์ เป็นต้น พระคาถานี้ จำแนกตามคำตอบได้ดังนี้

เอกังสวิสัยชนา เป็นคำตอบที่ตรงไปตรงมา แสดงความแน่นอนส่วนเดียว เพราะพระพุทธองค์ทรงมี **พระสัมพันธัญญุตญาณ** ทรงชี้ชัดเหตุผลของธรรมตามความ

เป็นจริง มีความแน่นอนตามธรรมอยู่ว่า ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติเท่านั้น เป็นเหตุให้บรรลุถึงพระนิพพานได้ ส่วนความเป็นอยู่อย่างขาดสติ ย่อมต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่สิ้นสุด

สาวเสสพยาภรณ์ เป็นคำตอบที่ยังมีส่วนเหลือ เพราะเมื่อทรงแสดงความไม่ประมาท แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธ กุศลธรรมอื่น ๆ มีศีล สมาธิ ปัญญา โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการเป็นต้น ธรรมเหล่านี้ สามารถอธิบายประกอบเข้ามาได้ และเมื่อทรงแสดงความประมาท ก็ไม่ได้ทรงปฏิเสธ ธรรมฝ่ายอกุศลอื่น ๆ มี โลภะ โทสะ โมหะ กายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เป็นต้น ธรรมเหล่านี้ จึงสามารถอธิบายประกอบเข้ามาได้

สอตุตตรพยาภรณ์ เป็นคำตอบที่อยู่ระดับโลกิยะ ยังมีธรรมที่เหนือกว่านั้นขึ้นไปอีก ในส่วนที่กล่าวถึงความประมาท และความไม่ประมาทในส่วนที่เป็นระดับโลกิยะ

อนุตตรพยาภรณ์ เป็นคำตอบที่ไม่มีธรรมใดเหนือไปกว่านี้อีก คือส่วนที่กล่าวถึงพระนิพพาน ความไม่ประมาทระดับโลกุตตระ และพระอรหันต์ผู้ที่มีสติสมบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นผู้ที่ไม่มีการตายอีกต่อไป

โลกียพยากรณ์ เป็นคำตอบที่เป็นโลกียวิสัย เกี่ยวข้องกับเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด ในส่วนที่กล่าวถึงความประมาท และความไม่ประมาทในส่วนที่เป็นระดับโลกียะ

โลกุตตรพยากรณ์ เป็นคำตอบที่เป็นระดับโลกุตตระ เกี่ยวข้องกับความไม่ตาย คือส่วนที่กล่าวถึงพระนิพพาน ความไม่ประมาทระดับโลกุตตระ และพระอรหันต์ผู้ที่มีสติสมบูรณ์แล้ว ย่อมเป็นผู้ที่ไม่มีการตายอีกต่อไป

(๔) ปุพพาปรวิจย

การจำแนกข้อความก่อนและข้อความหลัง เป็นการเทียบเคียงเพื่อหาความสอดคล้องกันระหว่างข้อความก่อนกับข้อความหลัง เป็นต้น พระคาถานี้ จำแนกข้อความก่อนและหลังได้ดังนี้

ข้อความที่กล่าวถึงสภาวะอันปราศจากสัตว์บุคคลตัวตน ยกธรรมขึ้นเป็นที่ตั้ง แสดงไว้ก่อนใน ๒ บาทคาถาแรก ได้แก่ อปฺปมาโท อมตฺปทํ, ปมาโท มจฺจุโน ปทํ ส่วนข้อความที่ยกสัตว์บุคคลขึ้นเป็นที่ตั้ง แสดงไว้ใน ๒ บาทคาถาหลัง ได้แก่ อปฺปมตฺตา น มียนฺติ, เย ปมตฺตา ยถา มตา

ข้อความว่า อปฺปมาโท อมตฺปทํ และข้อความว่า อปฺปมตฺตา น มียนฺติ มีเนื้อความแสดงฝ่ายวิภูฏะเสมอกัน เพียงแต่ตอนแรกแสดงสภาวะ ตอนหลังแสดงยกสัตว์บุคคล เป็นที่ตั้ง

ข้อความว่า ปมาโท มจฺจุโน ปทํ และข้อความว่า เย ปมตฺตา ยถา มตา มีเนื้อความแสดงฝ่ายวิภูฏะเสมอกัน เพียงแต่ตอนแรกแสดงสภาวะ ตอนหลังแสดงยกสัตว์บุคคล เป็นที่ตั้ง

(๕) อัธสาทวิจฺย

อัธสาทะ ได้แก่ สภาวะที่น่ายินดีพอใจ, สภาวะที่เป็นเหตุให้เกิดความยินดีพอใจ สามารถนำมาจำแนกลักษณะ และประเภท ได้ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก. สภาวะที่น่ายินดีพอใจ หมายถึง สุข โสมนัส และอิฏฐารมณฺ์, สุข ได้แก่ ความรู้สึกสบายทางกาย, โสมนัส ได้แก่ ความรู้สึกสบายทางใจ, อิฏฐารมณฺ์ ได้แก่ อารมณฺ์ อันเป็นที่น่าใคร่ น่าพอใจ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ

ข. สภาวะที่เป็นเหตุให้เกิดความยินดีพอใจ หมายถึง ตัณหาและวิปลาส ได้แก่ สัญญาวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส ในวัตถุ ๔ ประการ คือ วิปลาสว่าเที่ยงในสิ่งที่ไม่เที่ยง วิปลาสว่าเป็นสุขในสิ่งที่เป็นทุกข์ วิปลาสว่าเป็นอัตตาในสิ่งที่เป็นอนัตตา วิปลาสว่าสวยงามในสิ่งที่ไม่สวยงาม

ในการจำแนกให้ละเอียด สามารถนำอัสสาทะเหล่านี้ ได้แก่ สุข โสมนัส อិฏฐารมณ ตัณหา และวิปลาส มาจำแนกโดยลักษณะเป็นต้นและจำแนกประเภทต่าง ๆ เช่น

ตัณหา มีลักษณะถึอมันในอารมณ จำแนกเป็น ตัณหา ๓ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาในอารมณ ๖ ได้แก่ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา อัมมตัณหา หรือจำแนกละเอียดยิ่งขึ้นอีก เป็น ตัณหาที่แตกตัวไปตามลักษณะและอารมณต่าง ๆ เป็น ตัณหาวิจิริต ๑๐๘ ชนิด ได้แก่ ตัณหาวิจิริต ๑๘ อาคัยขันธ ๕ ภายใน ตัณหาวิจิริต ๑๘ อาคัยขันธ ๕ ภายนอก รวมเป็น ๓๖, ตัณหาวิจิริตเหล่านั้นเป็นอดีต ๓๖ เป็นอนาคต ๓๖ เป็นปัจจุบัน ๓๖ รวมเป็นตัณหาวิจิริต ๑๐๘^{๑๕} เป็นต้น

๑๕ ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๗๓-๙๗๖/๔๗๘-๔๘๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๗๓-๙๗๖/๖๒๒-๖๓๓.

(๖) อาทีนวิจัย

อาทีนวะ ได้แก่ สภาวะที่ไม่น่ายินดีพอใจ, โทษ ได้แก่ ทุกข์ โทมนัส หรือทุกข์ ๓ อย่าง และสังขารที่เป็นไปในภุมิ ๓ ทั้งหมด, ทุกข์ ได้แก่ ความรู้สึกไม่สบายทางกาย, โทมนัส ได้แก่ ความรู้สึกไม่สบายทางใจ, ทุกข์ ๓ อย่าง ได้แก่ ทุกข์ทุกข์ วิปริณามทุกข์ และสังขารทุกข์, สังขารทั้งหมด คือ ชั้น ๕ อันมีลักษณะไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้น เป็นทุกข์ มีโทษ มีภัย มีอันตรายอยู่ภายใน เป็นสิ่งน่ากลัว เป็นภาวะที่ไม่น่าเพลิดเพลินยินดี

ในการจำแนกให้ละเอียด สามารถนำอาทีนวะเหล่านี้ ได้แก่ ทุกข์ โทมนัส ทุกข์ทุกข์ วิปริณามทุกข์ สังขารทุกข์ และเตภูมิกสังขารทั้งหมด มาจำแนกโดยลักษณะเป็นต้น และจำแนกประเภทต่าง ๆ เช่น ทุกข์มีลักษณะบีบคั้น สามารถจำแนกประเภทได้มากมาย ดังที่ท่านพระสารีบุตร แจกแจงเอาไว้ว่า

คำว่า ทุกข์ ในคำว่า ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น
อธิบายว่า ชาติทุกข์ ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์
โสภปริเทวทุกข์ โทมนัสอุปายาสทุกข์ ทุกข์เนื่องจากการเกิด
ในนรก ทุกข์เนื่องจากการเกิดในกำเนิดเดรัจฉาน ทุกข์
เนื่องจากการเกิดในเปตวิสัย ทุกข์เนื่องจากการเกิดใน
โลกมนุษย์ ทุกข์เนื่องจากการถือกำเนิดในครมร์ ทุกข์
เนื่องจากการอยู่ในครมร์ ทุกข์เนื่องจากการคลอตจากครมร์
ทุกข์ที่สืบเนื่องมาจากผู้เกิด ทุกข์ของผู้เกิดที่เนื่องมาจาก
ผู้อื่น ทุกข์ที่เกิดจากความพยายามของตนเอง ทุกข์ที่เกิด
จากความพยายามของผู้อื่น ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ
ทุกข์ที่เกิดจากสังขาร ทุกข์ที่เกิดจากความแปรผัน โรคทางตา
โรคทางหู โรคทางจมูก โรคทางลิ้น โรคทางกาย โรคศีรษะ
โรคหู โรคปาก โรคฟัน โรคไอ โรคหืด ไข้หวัด ไข้พิษ ไข้
เชื่อมซึม โรคท้อง เป็นลมสลบ ลงแดง จุกเสียด อหิวาตกโรค
โรคเรื้อน ฝี กลาก มองคร่อ ลมบ้าหมู หิดเปื่อย หิดด้าน
หิด หูด โรคละลอก โรคตีชาน โรคเบาหวาน โรคเริม
โรคพุพอง โรคริดสีดวงทวาร ความเจ็บป่วยที่เกิดจากดี
ความเจ็บป่วยที่เกิดจากเสมหะ ความเจ็บป่วยที่เกิดจากลม
ไข้สันนิบาต ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการเปลี่ยนฤดูกาล
ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถไม่ได้ส่วนกัน

ความเจ็บป่วยที่เกิดจากความพากเพียรเกินกำลัง ความเจ็บป่วยที่เกิดจากผลกรรม ความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ทุกข์ที่เกิดจาก สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน ทุกข์ เพราะมารดาตาย ทุกข์เพราะบิดาตาย ทุกข์เพราะพี่ชาย น้องชายตาย ทุกข์เพราะพี่สาวน้องสาวตาย ทุกข์เพราะบุตรตาย ทุกข์เพราะธิดาตาย ทุกข์เพราะความพินาศของญาติ ทุกข์เพราะโภคทรัพย์พินาศ ทุกข์เพราะความเสียหายที่เกิดจากโรค ทุกข์เพราะสีลวิบัติ ทุกข์เพราะทัญญูวิบัติ

ความเกิดขึ้นแห่งธรรมเหล่าใดปรากฏในเบื้องต้น ความดับแห่งธรรมเหล่านั้นย่อมปรากฏในเบื้องปลาย วิบาก อาศัยกรรม กรรมอาศัยวิบาก รูปอาศัยนาม นามอาศัยรูป นามรูปเป็นไปตามชาติ ชราติดตาม พยาธิครอบงำ มรณะ ย่ำยี ตกอยู่ในความทุกข์ ไม่มีที่ปกป้อง ไม่มีที่หลีกเลี่ยง ไม่มีที่พึ่ง ไม่มีที่อาศัย นี้ตรัสเรียกว่า ทุกข์ ทุกข์นี้ เป็นภัย เป็นภัยใหญ่ เป็นเครื่องบีบคั้น เป็นสิ่งกระทบกระทั่ง เป็นอันตราย เป็นอุปสรรคของโลกนี้^{๑๖}

๑๖ ชุ.จ. (บาลี) ๓๐/๒/๒๙-๓๐, ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๒/๕๑-๕๒.

(๗) นิสสรวินิจฉัย

นิสสรวินิจฉัย ได้แก่ สภาวะสลัดออก, สภาวะที่เป็นเหตุ นำออกไป สามารถนำมาจำแนกลักษณะและประเภท ได้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก. ภาวะสลัดออก หมายถึง พระนิพพาน พระนิพพานนั้นถึงแม้ว่าจะมีเพียงหนึ่งเดียว โดยมีลักษณะ สงบระงับ แต่สามารถจำแนกได้โดยปริยาย เช่น สอุปาทิ เสสนิพพาน อนุปาทิเสสนิพพาน เป็นต้น

ข. สภาวะที่เป็นเหตุนำออก หมายถึง อริยมรรค มีองค์ ๘ รวมทั้งโพธิปักขิยธรรมทั้งหลายในระดับโลกุตตระ ในการจำแนกโดยละเอียด สามารถนำเอาสภาวะเหล่านั้น ทั้งหมดมาจำแนกโดยลักษณะเป็นต้นและจำแนกประเภท ต่าง ๆ เช่น สัมมาทิฏฐิมีลักษณะเห็นตามเป็นจริง จำแนก ประเภทเป็น ๔ ได้แก่ (๑) ความรู้ในทุกข์ (๒) ความรู้ใน ทุกขสมุทัย (๓) ความรู้ในทุกขนิโรธ (๔) ความรู้ในทุกข นิโรธคามินีปฏิปทาเป็นต้น ลักษณะของธรรมในชุดโพธิ ปักขิยธรรม ท่านพระสารีบุตรได้แสดงไว้ว่า

อริยมรรค ๘

มรรคคือความเห็น ชื่อว่าสัมมาทิฐิ
มรรคคือความตริกตรอง ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ
มรรคคือการทำหนด ชื่อว่าสัมมาวาจา
มรรคคือสมุฏฐาน ชื่อว่าสัมมากัมมันตะ
มรรคคือความปล่อยแผ้ว ชื่อว่าสัมมาอาชีวะ
มรรคคือการระคองไว้ ชื่อว่าสัมมาวายามะ
มรรคคือความตั้งมั่น ชื่อว่าสัมมาสติ
มรรคคือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสัมมาสมาธิ^{๑๗}

โพชฌงค์ ๗

มรรคคือความตั้งมั่น ชื่อว่าสติสัมโพชฌงค์
มรรคคือการใช้กเพิน ชื่อว่าธัมมวิจยสัมโพชฌงค์
มรรคคือการระคองไว้ ชื่อว่าวิริยสัมโพชฌงค์
มรรคคือความแผ่ซ่าน ชื่อว่าปีติสัมโพชฌงค์
มรรคคือความสงบ ชื่อว่าปัสสัทธิสัมโพชฌงค์
มรรคคือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสมาธิสัมโพชฌงค์
มรรคคือการศึกษา ชื่อว่าอุเบกขาสัมโพชฌงค์^{๑๘}

๑๗ ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๓๗/๒๙๙, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๗/๔๐๓.

๑๘ ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๓๗/๒๙๙, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๗/๔๐๓.

พละ ๕

มรรคคือความไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา
ชื่อว่าสัทธาพละ

มรรคคือความไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน
ชื่อว่าวิริยพละ

มรรคคือความไม่หวั่นไหวเพราะความประมาท
ชื่อว่าสติพละ

มรรคคือความไม่หวั่นไหวเพราะอุทัจจะ
ชื่อว่าสมาธิพละ

มรรคคือความไม่หวั่นไหวเพราะอวิชา
ชื่อว่าปัญญาพละ^{๑๙}

อินทรีย์ ๕

มรรคคือความน้อมใจเชื่อ ชื่อว่าสัทธินทรีย์

มรรคคือการระครองไว้ ชื่อว่าวิริยอินทรีย์

มรรคคือความตั้งมั่น ชื่อว่าสติอินทรีย์

มรรคคือความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าสมาธิอินทรีย์

มรรคคือความเห็น ชื่อว่าปัญญาอินทรีย์^{๒๐}

๑๙ ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๓๗/๒๙๙, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๗/๔๐๔.

๒๐ ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๓๗/๒๙๙, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๗/๔๐๔.

ลักษณะธรรมฝ่ายตรีสุ

มรรคที่ชื่อว่าอินทรีย์ เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่
มรรคที่ชื่อว่าพละ เพราะมีสภาวะไม่หวั่นไหว
มรรคที่ชื่อว่าโพชฌงค์ เพราะมีสภาวะนำออก
มรรคที่ชื่อว่าองค์แห่งมรรค เพราะมีสภาวะเป็นเหตุ
มรรคที่ชื่อว่าสติปัญญา เพราะมีสภาวะตั้งมั่น
มรรคที่ชื่อว่าสัมมัปปธาน เพราะมีสภาวะตั้งไว้
มรรคที่ชื่อว่าอิทธิบาท เพราะมีสภาวะให้สำเร็จ
มรรคที่ชื่อว่าสังขะ เพราะมีสภาวะเป็นของแท้
มรรคที่ชื่อว่าสมณะ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน
มรรคที่ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็น
มรรคที่ชื่อว่าสมณะและวิปัสสนา

เพราะมีสภาวะมีรสเป็นอย่างเดียวกัน
มรรคที่ชื่อว่าธรรมที่เป็นคู่กัน

เพราะมีสภาวะไม่ล่วงเลยกัน
มรรคที่ชื่อว่าสีลวิสุทธิติ เพราะมีสภาวะสำรวจ
มรรคที่ชื่อว่าจิตตวิสุทธิติ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน
มรรคที่ชื่อว่าทัญญูวิสุทธิติ เพราะมีสภาวะเห็น
มรรคที่ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะมีสภาวะหลุดพ้น
มรรคที่ชื่อว่าวิชชา เพราะมีสภาวะรู้แจ้ง
มรรคที่ชื่อว่าวิมุตติ เพราะมีสภาวะสละ

มรรคที่ชื่อว่าญาณในความสิ้นไป

เพราะมีสภาวะตัดขาด

มรรคที่ชื่อว่าฉันทะ เพราะมีสภาวะเป็นมูล

มรรคที่ชื่อว่ามณสิการ เพราะมีสภาวะเป็นสมุฏฐาน

มรรคที่ชื่อว่าผัสสะ เพราะมีสภาวะเป็นที่ประชุม

มรรคที่ชื่อว่าเวทนา เพราะมีสภาวะเป็นที่รวม

มรรคที่ชื่อว่าสมาธิ เพราะมีสภาวะเป็นประธาน

มรรคที่ชื่อว่าสติ เพราะมีสภาวะเป็นใหญ่

มรรคที่ชื่อว่าปัญญา

เพราะมีสภาวะเป็นธรรมที่ยิ่งกว่าธรรมนั้น

มรรคที่ชื่อว่าวิมุตติ เพราะมีสภาวะเป็นแก่นสาร

มรรคที่ชื่อว่าธรรมที่ยังลงสู่อมตะคือนิพพาน

เพราะมีสภาวะเป็นที่สุด^{๒๑}

(๘) ผลวิจัย

ผล ได้แก่ ผลของพระธรรมเทศนานั้นที่เกิดขึ้นสำหรับ
ผู้ฟัง พระคาถานี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ จำแนกผลได้
ดังตัวอย่างต่อไปนี้ ผลของพระธรรมเทศนา มี ๒ ประการ คือ

๒๑ ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๓๗/๒๙๙-๓๐๐, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๗/๔๐๔.

ก. ผลที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน คือ ผลจากการฟังธรรม คือ มีสุตมยปัญญา ได้ฟังในสิ่งที่ไม่เคยฟัง เข้าใจสิ่งที่เคยฟังแล้ว บรรเทาความลึกลับสงสัยได้ ทำให้ความเห็นให้ตรง จิตมีความผ่องใส มีความเข้าใจอรรถะ เข้าใจธรรมะ โดยเฉพาะความตรงข้ามกันระหว่างความไม่ประมาทกับความประมาท สามารถนำไปปฏิบัติเพื่อขัดเกลากิเลส ดำเนินไปตามสัมมาปฏิปทา งดเว้นความชั่ว เพิ่มพูนกุศลคุณความดี ทำความเพียร เข้าถึงธรรมระดับต่าง ๆ เข้าถึงความสุขระดับต่าง ๆ และได้วิสุทธิ ๖ ประการ ได้แก่ สีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิฐิวินิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ

ข. ผลที่เกิดขึ้นในภายหน้า คือ ผลที่เกิดขึ้นสำหรับผู้ที่ไม่อาจบรรลุมรรคในขณะที่ฟังธรรม ก็เป็นการสั่งสมบุญบารมีเพื่อให้ได้สมบัติต่าง ๆ เช่น สมบัติคืออายุ ผิวพรรณกำลัง สุขุข เกียรติยศ บริวาร ความเป็นใหญ่ อุบัติสมบัติ สิริแห่งความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ สิริแห่งความเป็นเทวราช ความถึงพร้อมด้วยจักร ๔ ความถึงพร้อมด้วยศีล ความถึงพร้อมด้วยสมาธิ วิชชา ๓ อภิญญา ๖ ปฏิสัมภีทา ๔ สวากโโพธิ ปัจเจกโโพธิ และสัมมาสัมโพธิ ในอนาคตภายหน้าต่อไป จนกว่าจะทำให้แจ้งนิพพาน

(๙) อุบายวิจย

อุบาย ได้แก่ อุบายอันเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่เป็นเหตุให้เกิดอริยมรรค, อุบายอันเป็นเหตุให้เกิดผลมีภวสมบัติ เป็นต้น เหตุเบื้องต้นอันเป็นอุบายให้เกิดผลทั้ง ๒ อย่าง คือ ความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องนั้น ๆ โดยเฉพาะการประพฤติพรหมจรรย์คือข้อปฏิบัติอริยมรรคอันประเสริฐนี้ มีสัมมาทิฐิเป็นตัวนำ และสัมมาทิฐิอาศัยเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) ปรัตโยสละ (๒) โยนิโสมนสิการ พระพุทธองค์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาโดยแง่มุมหลากหลาย เป็นอุบายอันชาญฉลาดเพื่อให้เวไนยสัตว์เกิดสัมมาทิฐิในเรื่องนั้น ๆ แล้วจะได้ปฏิบัติให้สมบูรณ์ต่อไป ในช่วงเริ่มต้นของพระสูตรต่าง ๆ พระองค์จึงได้ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายอยู่เสมอว่า “ดี สุณาท, สาธุกัม มนสิการโธ”^{๒๒} สำหรับในพระคาถานี้ มีอุบายที่เด่นชัด ดังนี้

ก. ปรัตโยสละ คือ เสียงประกาศธรรมจากผู้อื่น

คำว่า ผู้อื่น ในที่นี้ หมายถึง พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อเวไนยสัตว์ทั้งหลาย ทรงค้นคว้าหาอุบายเพื่อนำสัตว์ทั้งหลายออกจากวัฏฏทุกข์ พระองค์ได้ทรงประกาศสังฆธรรมไว้ด้วยแง่มุมต่าง ๆ

๒๒ ส.น. (บาลี) ๑๖/๑/๑. และในตอนเริ่มต้นของพระสูตรทั่วไป

มากมาย ก็เพื่อความเกื้อกูล เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย การมีศรัทธา เข้าไปหา เข้าไปนั่งใกล้ เจียโสตพร้อมสดับธรรมจึงมีความสำคัญมาก เพราะเป็นโอกาสอันหาได้ยาก การจะมีโอกาสเช่นนี้ ต้องพร้อมด้วยองค์ประกอบหลายอย่าง เช่น พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นมาในโลก ทรงประกาศอริยสัจธรรมที่นำสัตว์ออกจากทุกข์ได้ ต้องเกิดเป็นมนุษย์ มีปัญญาสามารถแยกแยะได้ จึงจะมีโอกาสได้ฟังพระสัทธรรม หากมีพระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้ว แต่ผู้นั้นไปเกิดเป็นสัตว์นรก กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน เปרטวิสัย อสุรกาย เป็นหมู่เทพที่มีอายุยืนยาว ก็หมดโอกาสในการฟังพระสัทธรรม แม้เกิดเป็นมนุษย์แล้ว แต่เป็นผู้มีมิจฉาทิฎฐิ เป็นคนโง่มาก ไม่รู้จักแยกแยะคำพูดใดเป็นสุภาษิตหรือทุพภาษิต ก็ไม่ได้ฟังพระสัทธรรมเช่นเดียวกัน

พระพุทธเจ้าผู้เป็นแหล่งกำเนิดแห่งคำสอนนี้ เป็นกัลยาณมิตรที่แท้จริง และกัลยาณมิตรนี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว เนื่องจากว่า หากไม่มีพระพุทธเจ้าแล้ว การปฏิบัติพรหมจรรย์คืออริยมรรค ๘ เพื่อออกจากวัฏฏทุกข์ก็ไม่มี พุทธบริษัทอาศัยพระพุทธองค์แล้ว ผู้ที่มีความเกิดเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากความเกิด ผู้ที่มีความแก่เป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากความแก่ ผู้ที่มีความตายเป็นธรรมดา

ย่อมพ้นจากความตาย ผู้ที่มีโสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสเป็นธรรมดา ย่อมพ้นจากโสกะ ปรีเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส ดังที่พระองค์ตรัสว่า

อานนท์ ที่จริง ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมด ที่ได้ยว อานนท์ ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดีพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก^{๒๓}

ข. โยนิโสมนสิการ คือ การกระทำไว้ในใจให้แยบคาย การรู้จักคิดพิจารณาธรรมเทศนานั้นด้วยดี พิจารณาใส่ใจให้ถูกต้อง ในแง่มุมที่จะทำให้เกิดปัญญา เกิดกุศลระดับต่าง ๆ เมื่อมีการฟังพระสัทธรรม ด้วยปรโตโฆสะ อันเป็นเหตุภายนอกแล้ว ต้องมีเหตุภายใน คือ น้อมนำสัจธรรมที่ทรงประกาศนั้นเข้ามาในใจ ก็จะเป็นอุปายาสให้เกิดสัมมาทิฏฐิและกุศลเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป เพราะกุศลธรรมทั้งหลายนั้น เจริญงอกงามจากโยนิโสมนสิการ การใส่ใจให้ถูกต้องนี้จึงมีอุปการะเกื้อกูลต่อธรรมทั้งหลายมาก ดังที่ท่านพระสารีบุตรสรุปไว้ว่า

๒๓ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒/๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๓.

ธรรมมีโยนิโสมนสิการเป็นมูล ๙ ได้แก่

๑. บุคคลมนสิการโดยแยกกาย ปราโมทย์ย่อมเกิด
๒. เมื่อมีปราโมทย์ ปิติย่อมเกิด
๓. เมื่อใจเกิดปิติ กายย่อมสงบ
๔. ผู้มีกายสงบ ย่อมได้รับสุข
๕. เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น
๖. เมื่อจิตตั้งมั่น ย่อมรู้ ย่อมเห็นตามความเป็นจริง
๗. เมื่อรู้ เมื่อเห็นตามความเป็นจริง
ย่อมเบื่อหน่ายได้เอง
๘. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด
๙. เพราะคลายกำหนด จึงหลุดพ้น
นี่ คือธรรม ๙ ประการที่มีอุปการะมาก^{๒๔}

ค. ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย

เมื่อมีเหตุ ๒ ประการ คือ ปรโตโฆสะกับโยนิโสมนสิการ สัมมาทิฏฐิก็ย่อมเกิดขึ้น เป็นหัวหน้าพาดำเนินไปในหนทาง ที่ถูกต้องต่อไป และกุศลทุกประการรวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทนี้เป็นธรรมหัวข้อใหญ่ หากเข้าใจแล้ว แต่ ประมาทเสีย ธรรมทั้งหลายก็ไม่ได้รับการปฏิบัติ ธรรมก็ไม่สำเร็จประโยชน์แก่ผู้นั้น หากมีความไม่ประมาท ธรรม

๒๔ รายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๙/๒๗๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๙/ ๔๑๘-๔๑๙.

ทั้งหลายได้รับการปฏิบัติ ธรรมก็สำเร็จประโยชน์แก่ผู้นั้น การปฏิบัติของพระพุทธเจ้าก็ย่อมอำนวยประโยชน์ให้แก่ผู้นั้น อย่างสมบูรณ์เต็มที

ธรรมคือความไม่ประมาทนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้เป็นปัจฉิมวาจาว่า “วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ”^{๒๕} ังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๒๖} พระพุทธพจน์บทนี้ แสดงให้เห็นว่า ทรงย่อพระธรรมคำสอนที่ทรงประกาศตลอดเวลา ๔๕ ปี ลงในเพียงบทเดียว คือ ความไม่ประมาท^{๒๗}

กุศลธรรมทั้งหมด มีความไม่ประมาทเป็นมูล รวมลงในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทเป็นเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ความไม่ประมาทเป็นเหตุที่สำคัญเป็นเลิศ ทำให้การเจริญอริยมรรค เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นอริยสัจ ๔ ทำให้แจ้งนิพพานเป็นไปได้ พระองค์ทรงแสดงให้เห็นความสำคัญเป็นเลิศกว่าธรรมทั้งหลาย โดยอุปมา ๑๐ อย่าง คือ

๒๕ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕.

๒๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

๒๗ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๘/๒๐๑.

อุปมาที่ ๑ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เลิศกว่าสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงในสากลจักรวาล เหมือนกับความไม่ประมาทนี้เป็นธรรมกว้างขวาง เป็นที่รวมของธรรมอื่น ๆ ฉะนั้น

อุปมาที่ ๒ รอยเท้าของสัตว์ที่เที่ยวไปบนบก รอยเท้าช้างใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์อื่นทั้งหมด รอยเท้าสัตว์เหล่านั้นรวมลงในรอยเท้าช้าง

อุปมาที่ ๓ กลอนของเรือน ยอดของบ้านถือว่าเป็นจุดสูงสุดของบ้าน

อุปมาที่ ๔ กลิ่นหอมที่เกิดจากราก รากกฤษณาเป็นเลิศ

อุปมาที่ ๕ กลิ่นหอมที่เกิดจากแก่น แก่นจันทน์แดงเลิศที่สุด

อุปมาที่ ๖ กลิ่นหอมที่เกิดจากดอก ดอกมะลิเลิศที่สุด

อุปมาที่ ๗ พระเจ้าจักรพรรดิเป็นเลิศยอดกว่าพระราชาทั้งปวง พระราชาอื่น ๆ ก็คล้อยตามพระเจ้าจักรพรรดิ

อุปมาที่ ๘ แสงดวงจันทร์ มีความสว่างมากกว่าดวงดาว

อุปมาที่ ๙ แสงดวงอาทิตย์ แสงสว่างจากดวงอาทิตย์นี้ ยอดกว่าแสงอื่น ๆ ขึ้นมาทำลายความมืดทั้งหมด

อุปมาที่ ๑๐ ผ้าที่ทอด้วยด้าย ผ้าแคว้นกาฬียอดกว่า
ผ้าจากถิ่นอื่น^{๒๘}

(๑๐) อาณัตติวิจย

อาณัตติ ได้แก่ การชักชวน แนะนำของพระผู้มีพระภาค
เพื่อประโยชน์เกื้อกูลสำหรับเวไนยสัตว์ พระพุทธองค์ทรง
แนะนำ ชักชวนให้พุทธบริษัทละเว้นจากการทำความชั่ว และ
งดเว้นให้ห่างไกลจากสิ่งที่เป็นอุปสรรคขัดขวางความเจริญ
ทรงกระตุ้นเตือนให้ทำคุณความดี ให้เข้าถึงสิ่งดีงามสูงส่ง
ที่ควรเข้าถึงในขณะที่ยังมีโอกาสอยู่ ทรงเน้นไปที่คำสอนที่มี
ปาฏิหาริย์ คอยพรั่ำสอนอยู่เสมอว่า “จงตรีกอย่างนี้ อย่าได้
ตรีกอย่างนี้ จงมนสิการอย่างนี้ อย่าได้มนสิการอย่างนี้
จงละธรรมนี้ จงบรรลุธรรมนี้อยู่”^{๒๙} ความไม่ประมาท
คือ การมีสติสัมปชัญญะอยู่เสมอ^{๓๐} เป็นอนุสาสนี เป็นคำ
พรั่ำสอนของพระพุทธองค์ ดังที่พระองค์ตรัสว่า “ภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุพึงมีสติสัมปชัญญะอยู่ นี้เป็นคำพรั่ำสอน
ของเราสำหรับเธอทั้งหลาย”^{๓๐}

๒๘ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๓๙-๑๔๘/๓๙-๔๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/
๑๓๙-๑๔๘/๗๒-๗๗.

๒๙ อ.จ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๖๑/๑๖๖, อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๑/๒๓๕.

๓๐ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๐/๘๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๐/๑๐๕.

เมื่อทรงแสดงธรรม ให้ความเข้าใจชัดเจนในประเด็นต่าง ๆ จบลงแล้ว พระองค์ทรงชักชวนให้ภิกษุทั้งหลายเร่งไปปฏิบัติสมณะวิปัสสนาในสถานที่เหมาะสม ให้ไม่มีความประมาท มีสติอยู่เสมอ เจริญอุบายมรรค เพื่อให้แจ้งอริยสัจ จะได้ไม่มีความเดือดร้อนใจในภายหลังว่า เมื่อก่อนตอนที่เมื่อกำลังสมควรทำแต่ไม่ได้ทำ ดังพระพุทธพจน์ว่า

กิจใดที่ศาสดาผู้หวังประโยชน์เกื้อกูล เอื้อเพื่อ อาศัยความอนุเคราะห์จะพึงกระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นตถาคตก็ได้กระทำแก่เธอทั้งหลายแล้ว นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง เธอทั้งหลาย จงเพ่งพินิจ อย่าประมาท อย่าได้มีความเดือดร้อนในภายหลัง นี่เป็นคำปราศรัยของตถาคตสำหรับเธอทั้งหลาย^{๓๑}

(๑๑) อนุสติวิชัย

จำแนกโดยยกพระพุทธพจน์ที่มีเนื้อความสอดคล้องกันมาอ้างอิง เพื่อความเข้าใจเนื้อความของพระพุทธพจน์ในหลายแง่มุม ช่วยให้เกิดความเข้าใจที่กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น สำหรับพระพุทธพจน์ที่แสดงเรื่องความไม่ประมาทและความประมาทนั้นมีมากมาย ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างมาบางคาถา ดังนี้

๓๑ ม.มุ (บาลี) ๑๒/๒๑๕/๑๘๑, ม.มุ (ไทย) ๑๒/๒๑๕/๒๒๕.

คนพาลมีปัญญาทราม
ประกอบความประมาทอยู่เสมอ
ส่วนบัณฑิตผู้มีปัญญา รักษาความไม่ประมาทไว้
เหมือนคนรักษาทรัพย์อันประเสริฐ ฉะนั้น
ท่านทั้งหลาย อย่าประกอบความประมาท
อย่าประกอบความเซซมยินดีในกามเลย
เพราะผู้ไม่ประมาทแล้ว เฟงพินิจอยู่
ย่อมได้รับความสุขอันไพบูรณ์^{๓๒}
เมื่อใด บัณฑิตบรรเทาความประมาท
ด้วยความไม่ประมาท
ขึ้นสู่ปัญญาจุปราสาท ไม่เศร้าโศก
พิจารณาเห็นหมู่มสัตว์ผู้มีความเศร้าโศก
เมื่อนั้น บัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์
ย่อมเห็นคนพาลได้
เหมือนคนที่ยืนอยู่บนภูเขา
เห็นคนที่ภาคพื้นได้ ฉะนั้น^{๓๓}

๓๒ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๖-๒๗/๒๐, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๖-๒๗/๓๒-๓๓.

๓๓ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๘/๒๐, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘/๓๓.

ภิกษุยินดีในความไม่ประมาท
หรือเห็นภัยในความประมาท
เผาสังโยชนน้อยใหญ่ได้หมด
เหมือนไฟเผาเชื้อน้อยใหญ่ให้หมดไป ฉะนั้น^{๓๔}
ภิกษุยินดีในความไม่ประมาท
หรือมีปกติเห็นภัยในความประมาท
เป็นผู้ไม่เสื่อม เชื่อว่าอยู่ใกล้นิพพานแน่แท้^{๓๕}

๓. ยุติหาระ

หลักการอธิบายพระพุทธรูป เพื่อกำจัดความไม่รู้
ความลังเลสงสัย และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในคำสอนโดย
พิจารณาความเหมาะสมของพระพุทธรูป การตรวจสอบ
ความเหมาะสมของพัสถานะใช้หลักมหาปเทศ ๔ ได้แก่
(๑) พุทธาปเทศ (๒) สังฆาปเทศ (๓) สัมพหุสัตว์เถราปเทศ
(๔) เอกัตเถราปเทศ ส่วนการตรวจสอบความเหมาะสม
ของอรรถะ คือ ตรวจสอบให้ไม่ขัดแย้งกับหลักธรรมสำคัญ
ได้แก่ (๑) อริยสัจ ๔ (๒) หลักวินัย ๓ (๓) หลักปฏิจตุสมุขปา
พระคาถานี้ พิจารณาความเหมาะสมได้ดังนี้

๓๔ ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๑/๒๑, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๑/๓๔.

๓๕ ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๒/๒๑, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒/๓๔.

ก. **ลัททยุดิ** คือ ความเหมาะสมด้านพยัญชนะ
พระคาถานี้ เป็นบาลีที่ขึ้นสู่สังคายนาทั้ง ๓ ครั้ง
จัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท รักษา
สืบต่อเป็นอย่างดี บทพยัญชนะทั้งหมดจึงถือได้ว่ามีความ
ถูกต้องเหมาะสมทุกประการ สามารถแสดงเนื้อความได้ตาม
พุทธประสงค์และรักษาสัจธรรมที่ทรงประกาศได้อย่าง
สมบูรณ์ สามารถพิจารณาความเหมาะสมได้ในทุก ๆ บท
ดังตัวอย่าง

บทว่า **อปปมาโท** เป็นกัตตา บทว่า **อมตัมปทํ**
เป็นวิกติกัตตา ทั้ง ๒ นี้เป็นบทที่ลงปฐมาวิกัตติ เอกวจนะ
เหมือนกัน

บทว่า **ปมาโท** เป็นกัตตา บทว่า **ปทํ** เป็นวิกติ
กัตตา ทั้ง ๒ บทนี้เป็นบทที่ลงปฐมาวิกัตติ เอกวจนะ
เหมือนกัน

บทว่า **มจฺจุโน** เป็นสามีสัมพันธะในบทว่า **ปทํ**
จึงลงจตุตถีวิกัตติ เอกวจนะ

บทว่า **อปปมตฺตา** เป็นคุณนาม ลงปฐมาวิกัตติ
พหุวจนะ เป็นวิเสสณะของ **ชนา** บทว่า **มียนฺติ** เป็นบท
แสดงกิริยา จึงลง **อนฺติ** วิกัตติ เป็นพหุวจนะสอดคล้องกับ
ประธาน

บทว่า **เย** เป็นสัพพนาม บทว่า **ปมตฺตา** เป็น
คุณนาม ลงปฐมาวีภัตติ พหุวจนะ เป็นวิเสสนะของ **ชนา**
บทว่า **มตา** เป็นคุณนาม จึงลงปฐมาวีภัตติ พหุวจนะ
สอดคล้องกับประธาน

บทว่า **น** และ **ยถา** เป็นนิบาต ไม่มีการเปลี่ยน
รูปใด ๆ

ข. อัตถยุติ คือ ความเหมาะสมด้านอรรถะ

พระคาถานี้ มีความเหมาะสมทางด้านอรรถะที่
สมบูรณ์ ไม่ขัดแย้งกับหลักอริยสัจ ๔ เป็นไปเพื่อละกิเลส
และหยั่งลงสู่กระบวนการธรรมปฏิบัติจนสมบูรณ์ได้ อธิบาย
ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การประกอบลงในอริยสัจ ๔ พิจารณาได้จากการ
อธิบายด้วยเทศนาหาระ พระคาถานี้ประกอบลงในอริยสัจ
ทั้ง ๔ ข้อ

การละกิเลส พิจารณาได้จากการมีข้อปฏิบัติที่จัดอยู่
ในอริยมรรค ข้อปฏิบัติอริยมรรคนั้นเป็นธรรมจักร เป็น
อาวุธคือธรรมสำหรับทำลายกิเลส และพิจารณาจากผลของ
พระธรรมเทศนาที่มีผู้ได้บรรลุดุธรรม

การหยั่งลงสู่กระบวนธรรมปฏิบัติสมบูรณ์ พิจารณาได้จากหลักธรรมที่ฝ่ายวิชาและฝ่ายอวิชาที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของกระบวนธรรม ความไม่ประมาทจัดเป็นธรรมฝ่ายวิชา เป็นปฏิบัติสมบูรณ์ฝ่ายนิโรธวาระ เป็นกระบวนการไม่เกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวง ส่วนความประมาทจัดเป็นธรรมฝ่ายอวิชา เป็นปฏิบัติสมบูรณ์ฝ่ายสมุทยวาระ เป็นกระบวนการเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวง

เมื่อพิจารณาเพื่อความในพระคาถานี้ แต่ละส่วนก็มีอรรถะถูกต้องเหมาะสมทุกประการ อธิบายได้ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ” เพราะความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลายนั้น เป็นธรรมที่มีอุปการะมากต่อการกระทำคุณความดีทั้งหมด หากขาดสติแล้ว ก็ไม่อาจจะกระทำกุศลใด ๆ ได้ กุศลทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นขั้นกามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล หรือโลกุตตรกุศลก็ต้องมีสติเป็นส่วนประกอบด้วยเสมอ การจะทำให้แจ้งพระนิพพานได้ ต้องอาศัยกุศลธรรมชั้นโลกุตตระสูงสุดคืออรหัตตมรรค ดังนั้น ความไม่ประมาทคือความมีสติอยู่เสมอนี้ จึงเป็นเหตุทำให้แจ้งนิพพาน

“ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย” เพราะความขาดสติ ทำให้จิตเป็นอกุศล ทำให้จิตเศร้าหมองเร่าร้อน ก่อให้เกิดความทุกข์ทั้งแก่ตนและแก่ผู้อื่น ไม่อาจจะทำกุศลที่จะยกระดับจิตให้สูงขึ้น ไม่อาจทำให้แจ้งนิพพานได้ เมื่อไม่ทำให้แจ้งนิพพาน ก็ยังต้องเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในวัฏฏสงสารตลอดกาลนาน ความประมาทจึงเป็นทางแห่งความตาย เพราะต้องเกิดในวัฏฏสงสารอยู่ตลอดไป เมื่อเกิด ก็ต้องตายคู่กันเสมอ

“คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตาย” เพราะผู้อยู่อย่างมีสติ จิตก็เป็นกุศลเป็นพื้นฐาน เมื่อคิด พูด ทำ ก็เป็นสุจริต ผู้มีสติย่อมไม่หลงลืมว่าต้องแก่ ต้องตาย ต้องริบชวณชวายทำคุณงามความดีในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ ผู้มีสติย่อมไม่ลืมความจริงว่าชีวิตเป็นทุกข์ โลกเป็นทุกข์ การเวียนว่ายตายเกิดเป็นทุกข์ ความพ้นทุกข์คือพระนิพพาน ริบชวณชวายในการประกอบความเพียรเพื่อรู้อรุณวิมุตติ เมื่อมีชีวิตอยู่ก็ทำความดีและเร่งปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งนิพพาน แม้เมื่อตายแล้ว เกิดใหม่ ก็มีอุปนิสัยนี้ต่อไป หากได้เป็นพระอรุณเจ้าตั้งแต่ในชาตินั้น ก็จะเป็นผู้ไม่เสื่อมอีก ปฏิบัติเพื่ออรุณมรรคเบื้องสูงต่อไป จนกระทั่งเข้าถึงนิพพานในชาติสุดท้าย

“คนผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว” เพราะผู้อยู่อย่างขาดสติ จิตเป็นอกุศล มีแต่ความคิดโลภ คิดโกรธ คิดหลง ไม่อาจจะคิดทำคุณงามความดีได้ ไม่มีความคิดที่จะให้ทาน สมาทานรักษาศีล เจริญสมาธิ เจริญวิปัสสนา เพื่อเข้าถึงมรรค ผล นิพพาน จึงเป็นเหมือนกับคนตายแล้ว ซึ่งไม่มีจิต ก็ไม่เกิดความคิดที่จะให้ทาน สมาทานรักษาศีล เป็นต้นเช่นเดียวกัน ความเป็นอยู่ของผู้ประมาทแล้ว ก็เหมือนกับคนที่ตายแล้ว ไม่ได้มีคุณงามความดีเพิ่มขึ้นเลย อยู่ไปก็ไม่เกิดประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น

๔. ปทัฏฐานหาระ

หลักการอธิบายพระพุทธรูป เพื่อกำจัดความไม่รู้ ความลึกลับสงสัย และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในคำสอน โดยพิจารณาเหตุใกล้ของธรรมในพระพุทธรูปนั้น พระคาถานี้ พิจารณาเหตุที่ต่อเนื่องกันเป็นกระแส โดยพิจารณาได้ ๒ แบบ คือ (๑) โอรูปโหรูปหะ คือเหตุต่อเนื่องลงไป (๒) อารูหารูหะ คือผลที่ต่อเนื่องขึ้นมา ทั้งโดยคล้อยตาม และแบบตรงข้าม ได้ดังนี้

ก. ความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท คือ ความมีสติตั้งมั่น เป็นฝ่ายวิชา และวิมุติ เกิดประกอบกับจิตที่เป็นกุศล เป็นจิตตูปบาท ที่เป็นกุศล มีโยนิโสมนสิการเป็นปฏิฐาน ยกตัวอย่าง ตามพระพุทธรพจน์ว่า

การคบสัตบุรุษที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การฟังสังฆธรรม
บริบูรณ์

การฟังสังฆธรรมที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ศรัทธาบริบูรณ์
ศรัทธาที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การมนสิการโดยแยบคาย
บริบูรณ์

การมนสิการโดยแยบคายที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้
สติสัมปชัญญะบริบูรณ์

สติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ความสำรวม
อินทรีย์บริบูรณ์

ความสำรวมอินทรีย์ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สุจริต ๓
บริบูรณ์

สุจริต ๓ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติปฏิฐาน ๔ บริบูรณ์

สติปัฏฐาน ๔ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์
โพชฌงค์ ๗ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้วิชาและวิมุตติ
บริบูรณ์

วิชาและวิมุตตินี้มีอาหารอย่างนี้ และบริบูรณ์อย่างนี้^{๓๖}

กระบวนธรรมตามพระพุทธรูปนี้มีธรรม ๑๐ ประการ
ต่อเนื่องกัน ดังนี้

(๑) การคบสัตบุรุษ -> (๒) การฟังสัทธรรม ->
(๓) ศรัทธา -> (๔) การมโนการโดยแยบคาย -> (๕) สติ
สัมปชัญญะ -> (๖) ความสำรวมอินทรีย์ -> (๗) สุจริต ๓ ->
(๘) สติปัฏฐาน ๔ -> (๙) โพชฌงค์ ๗ -> (๑๐) วิชาและ
วิมุตติ โดยแบ่งเป็น ๒ ชุด ดังนี้

(๑) โอรุยโอรุยหะ คือ การพิจารณาเหตุสืบเนื่อง
ลงไป นับจากความไม่ประมาท คือ การมีสติสัมปชัญญะ มี
จิตตูปบาทเป็นกุศล มีปฏิฐานต่อเนื่องมาอย่างไร พิจารณา
จากพระพุทธรูปที่ยกมาข้างต้นได้ดังนี้

๓๖ อภ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๖๒/๙๔-๙๕, อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๒/๑๓๙-๑๔๐.

ปทัฏฐานของสติสัมปชัญญะ คือ โยนิโสมนสิการ
ปทัฏฐานของโยนิโสมนสิการ คือ ศรัทธา
ปทัฏฐานของศรัทธา คือ สัทธัมมัสสวนะ
ปทัฏฐานของสัทธัมมัสสวนะ คือ สัมปุริสสังเสวะ

(๒) อารุยหารุยหะ คือ การพิจารณาผลที่ต่อเนื่อง
ขึ้นมา นับจากความไม่ประมาท มีสติสัมปชัญญะ จิตตูปบาท
เป็นกุศล มีผลต่อเนื่องขึ้นไปด้านบนอย่างไร พิจารณาจาก
พระพุทธรูปที่ยกมาข้างต้นได้ดังนี้

สติสัมปชัญญะ เป็นเหตุ อินทริยสังวร เป็นผล
อินทริยสังวร เป็นเหตุ สัจจจิต ๓ เป็นผล
สัจจจิต ๓ เป็นเหตุ สติปัฏฐาน ๔ เป็นผล
สติปัฏฐาน ๔ เป็นเหตุ โพชฌงค์ ๗ เป็นผล
โพชฌงค์ ๗ เป็นเหตุ วิชชาและวิมุตติ เป็นผล

ข. ความประมาท

ความประมาท คือ ความขาดสติ เป็นฝ่ายอวิชาและ
ภวตัณหา เกิดประกอบกับจิตที่เป็นอกุศล เป็นจิตตูปบาท
ที่เป็นอกุศล มีโยนิโสมนสิการเป็นปทัฏฐาน ยกตัวอย่าง
ตามพระพุทธรูปที่ว่า

การไม่คบสัตบุรุษที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การไม่ฟัง
สัทธรรมบริบูรณ์

การไม่ฟังสัทธรรมที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ความไม่มี
ศรัทธาบริบูรณ์

ความไม่มีศรัทธาที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การมณสิการ
โดยไม่แยกคายบริบูรณ์

การมณสิการโดยไม่แยกคายที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้
ความไม่มีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์

ความไม่มีสติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ความ
ไม่สำรวมอินทรีย์บริบูรณ์

ความไม่สำรวมอินทรีย์ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ทุจจริต ๓
บริบูรณ์

ทุจจริต ๓ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้นิ वर्ณ ๕ บริบูรณ์

นิ वर्ณ ๕ ที่บริบูรณ์ ย่อมให้อวิชชาบริบูรณ์

อวิชชาที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ภวตัณหาบริบูรณ์

ภวตัณหานี้มีอาหารอย่างนี้ และบริบูรณ์อย่างนี้^{๓๗}

๓๗ อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๖๒/๙๓, อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๒/๑๓๘.

กระบวนธรรมตามพระพุทธพจน์นี้ เขียนให้ดูง่ายได้
ดังนี้

(๑) การไม่คบสัตบุรุษ -> (๒) การไม่ฟังสัทธรรม ->
(๓) ความไม่มีศรัทธา -> (๔) การมโนสิการโดยไม่แยบคาย
-> (๕) ความไม่มีสติสัมปชัญญะ -> (๖) ความไม่สำรวม
อินทรีย์ -> (๗) ทุจริต ๓ -> (๘) นีวรณ์ ๕ -> (๙) อวิชา
-> (๑๐) ภาวตัณหา โดยแบ่งเป็น ๒ ชุด ดังนี้

(๑) โอริยโหริยหะ คือ การพิจารณาเหตุสืบเนื่อง
ลงไป นับจากความประมาท คือ ความไม่มีสติสัมปชัญญะ
มีจิตตูปบาทเป็นอกุศล มีปฏิฐานต่อเนื่องมาอย่างไร
พิจารณาจากพระพุทธพจน์ที่ยกมาข้างต้นได้ดังนี้

ปฏิฐานของความไม่มีสติสัมปชัญญะ คือ อโยนิโสมนสิการ
ปฏิฐานของอโยนิโสมนสิการ คือ ความไม่มีศรัทธา
ปฏิฐานของความไม่มีศรัทธา คือ อลัทธัมมัสสนะ
ปฏิฐานของอลัทธัมมัสสนะ คือ อลัปปุริสสังเสวะ

(๒) อารุยหารุยหะ คือ การพิจารณาผลที่ต่อเนื่อง
ขึ้นมา นับจากความประมาท ไม่มีสติสัมปชัญญะ จิตตูปบาท
เป็นอกุศล มีผลต่อเนื่องขึ้นไปด้านบนอย่างไร พิจารณาจาก
พระพุทธรูปจนเทียบมาข้างต้นได้ดังนี้

ความไม่มีสติสัมปชัญญะ	เป็นเหตุ	ความไม่สำรวมอินทรีย์	เป็นผล
ความไม่สำรวมอินทรีย์	เป็นเหตุ	ทุจจริต ๓	เป็นผล
ทุจจริต ๓	เป็นเหตุ	นิวรรณ์ ๕	เป็นผล
นิวรรณ์ ๕	เป็นเหตุ	อวิชชา	เป็นผล
อวิชชา	เป็นเหตุ	ภวตัณหา	เป็นผล

๕. ลักษณะหาระ

หลักการอธิบายพระพุทธรูป เพื่อกำจัดความไม่รู้
ความลังเลสงสัย และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในคำสอน
โดยการหมายรู้ถึงธรรมทั้งหลายที่มีลักษณะอย่างเดียวกัน
แม้ไม่ได้กล่าวไว้ ธรรมที่เสมอกันโดยสภาวะเหล่านี้ คือ
(๑) การไปร่วมกัน (๒) มีกิจเสมอกัน (๓) มีเหตุเสมอกัน
(๔) มีผลเสมอกัน (๕) มีอารมณ์เสมอกัน

ก. การไปร่วมกัน

ความไม่ประมาท คือ ความมีสติอยู่เสมอ มีสติประกอบร่วมด้วยเสมอ สตินั้นเป็นสภาวะที่เกิดประกอบกับจิต นอกจากเกิดพร้อมกันกับจิตแล้ว ก็ยังมีสภาวะอื่น ๆ เกิดประกอบร่วมด้วย มีลักษณะเป็นสัมปยุตตธรรมกัน เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน รู้อารมณ์เดียวกัน เกิดที่เดียวกัน ในจิตตูปบาทหนึ่ง ๆ ที่มีสติเกิดประกอบ จะมีสภาวะธรรมอื่น ๆ เกิดร่วมอีกมาก ดังตัวอย่างเช่น

สภาวะธรรมที่เป็นกุศล เป็นไหน

จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ มีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้นในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมานินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตปฺพพละ อโลภะ อโทสะ อโมหะ อนภิชฌา

อภัยบาท สัมมาทิฏฐิ หิริ โอตตปปะ กายบัสสัทธิ จิตตบัสสัทธิ
กายลหุตา จิตตลหุตา กายมฺหุตา จิตตมฺหุตา กายกัมมัณฺญตา
จิตตกัมมัณฺญตา กายปาคุณฺญตา จิตตปาคุณฺญตา กายชุกตา
จิตตชุกตา สติ สัมปชฺฌญะ สมถะ วิปัสสนา ปัคคาหะ
และอวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น หรือสภาวะธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่ง
อิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้อื่นในสมัยนั้น สภาวะธรรมเหล่านี้
ชื่อว่าเป็นกุศล^{๓๘}

เมื่อแสดงสภาวะตามแนวอภิธรรม ความไม่ประมาท
คือความมีสตินี้ เกิดประกอบกับจิตที่เป็นกุศลทั้งระดับ
กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร และโลกุตตระ มีเจตสิกอื่น ๆ
เกิดประกอบร่วมด้วย ดังนั้น เมื่อก้าวถึงความไม่ประมาท
ก็เป็นอันกล่าวถึงจิตตูปบาทเหล่านั้นทั้งหมดด้วย ดังนี้

กามาวจรกุศลจิต ๘ และเจตสิกที่เกิดประกอบ
รูปาวจรกุศลจิต ๕ และเจตสิกที่เกิดประกอบ
อรูปาวจรกุศลจิต ๔ และเจตสิกที่เกิดประกอบ
โลกุตตรกุศลจิต ๔ และเจตสิกที่เกิดประกอบ

๓๘ อภ.สง. (บาลี) ๓๔/๑/๒๑, อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑/๒๗.

ความประมาท คือความปราศจากสติ ไม่มีสติเกิด ประกอบไปด้วย เป็นจิตตูปบาทที่เป็นอกุศลทั้งหมด เมื่อจิตที่เป็นอกุศลเกิดขึ้น ย่อมมีสภาวะธรรมอื่น ๆ เกิดร่วมอีกมาก ดังตัวอย่างเช่น

สภาวะธรรมที่เป็นอกุศล เป็นโฉน

จิตที่เป็นอกุศล สหจรตด้วยโสมนัส สัมปยุต ด้วยทัญญู มีรูปเป็นอารมณ์ มีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้นในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา วิริยินทรีย์ สมာธินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ ชีวิตินทรีย์ มิจฉาทัญญู มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสมาธิ วิริยพละ สมာธิพละ อหิริกพละ อโนตตัมปพละ โลภะ โมหะ อภิชฌา มิจฉาทัญญู อหิริกะ อโนตตัมปปะ สมณะ ปัคคาหะ และอวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น หรือสภาวะธรรมที่ไม่เป็นรูปซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้อื่นในสมัยนั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นอกุศล^{๓๙}

๓๙ อภ.สง. (บาลี) ๓๔/๓๖๕/๑๐๕, อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๖๕/๑๑๐.

เมื่อแสดงสภาวะตามแนวอภิธรรม ความประมาท คือความขาดสติ^{๔๐} ในจิตตูปบาทที่เป็นอกุศลนั้น มีเจตสิกอื่น ๆ เกิดประกอบพร้อมด้วย เมื่อกล่าวถึงความประมาท ก็เป็นอันกล่าวถึงจิตตูปบาทเหล่านั้นทั้งหมดด้วย ดังนี้

โลภมูลจิต ๘ และเจตสิกที่เกิดประกอบ
โทสมูลจิต ๒ และเจตสิกที่เกิดประกอบ
โมหมูลจิต ๒ และเจตสิกที่เกิดประกอบ

ข. มีกิจเสมอกัน

เมื่อกล่าวถึงความไม่ประมาท ก็เป็นอันกล่าวถึงธรรมอื่น ๆ ที่มีลักษณะเสมอกัน โดยการทำกิจหน้าที่อย่างเดียวกัน เช่น โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะเป็นธรรมฝ่ายปัญญาตรัสรู้ อริยสัจ ๔ เป็นเหตุให้ถึงพระนิพพานเหมือนกัน

มงคลทั้ง ๓๘ ประการก็เป็นอันกล่าวถึงด้วย เพราะความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลายเป็นมงคลข้อหนึ่งในบรรดามงคลทั้งหลาย เพราะเป็นเหตุแห่งความเจริญก้าวหน้ารุ่งเรืองแห่งชีวิต ทำให้ได้รับผลคือความสวัสดิ์ในที่ทุกสถานเช่นกัน^{๔๐}

^{๔๐} ดูรายละเอียด ชุ.ช. (บาลี) ๒๕/๓-๑๓/๔-๕, ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๓-๑๓/๗-๘.

ธรรม ๗ ประการที่เป็น**บุญนิमित**แห่งการพัฒนาตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ เมื่อกล่าวถึงความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเพียงอย่างเดียว ก็เป็นอันกล่าวถึงธรรมอีก ๖ ประการที่เหลือ ได้แก่ ความเป็นผู้มีมิตรดี ความถึงพร้อมด้วยศีล ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ ความถึงพร้อมด้วยกำลังจิต ความถึงพร้อมด้วยความเห็นถูกต้อง ความถึงพร้อมด้วยการใส่ใจโดยถูกต้องแยกกายด้วย เพราะเป็นตัวนำ เป็นบุญนิमितเพื่อความเกิดขึ้นของอริยมรรคมีองค์ ๘ เช่นเดียวกัน^{๔๑} ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุญนิमित ฉันทใด กัลยาณมิตรตตาก็เป็นตัวนำ เป็นบุญนิमितเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉันทนั้น ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก^{๔๒} ในพระสูตรที่กล่าวถึง สีสัมปทา ฉันทสัมปทา อตตสัมปทา ทิฏฐีสัมปทา อัปมาทสัมปทา โยนิโสมนสิการสัมปทา ก็มีข้อความในทำนองเดียวกัน

๔๑ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๙-๕๕/๒๓-๒๕, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙-๕๕/๔๓-๔๕.

๔๒ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๙/๒๓, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นธรรมหมวดละ ๑ ที่มีอุปการะมากแก่ธรรมหมวดอื่น ๆ เมื่อกล่าวถึงธรรมที่มีอุปการะมากหมวดละ ๑ ก็เป็นกล่าวถึงธรรมที่มีหลายอุปการะมากหมวดละ ๒ เป็นต้นด้วย ดังนี้

หมวดละ ๑ คือ ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย^{๔๓}

หมวดละ ๒ คือ (๑) สติ (๒) สัมปชัญญะ^{๔๔}

หมวดละ ๓ คือ (๑) สปัปฺริสสังเสวะ (๒) สัทธัมมัสสวนะ (๓) ธัมมานุธัมมปฏิบัติ^{๔๕}

หมวดละ ๔ คือ จักร ๔ ได้แก่ (๑) ปฏฺวิรูปเทสวาสะ (๒) สปัปฺริสสังเสวะ (๓) อัตตลัมมาปณฺธิ (๔) ปุพฺเพกตปุญฺญตา^{๔๖}

หมวดละ ๕ คือ องค์กรของผู้บำเพ็ญความเพียร ๕ ได้แก่ (๑) เป็นผู้มีความศรัทธา (๒) เป็นผู้มีความอดทน (๓) เป็นผู้ไม่โอ้อวด (๔) เป็นผู้ปรารถนาความเพียร (๕) เป็นผู้มีความปัญญา^{๔๗}

๔๓ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๑/๒๔๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๑/๓๖๗.

๔๔ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๒/๒๔๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๖๙.

๔๕ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๓/๒๔๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๓/๓๗๒.

๔๖ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๔/๒๔๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๕.

๔๗ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๕/๒๔๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๕/๓๗๙-๓๘๐.

หมวดละ ๖ คือ สารณียธรรม ๖ ได้แก่ (๑) เมตตา
กายกรรม (๒) เมตตาวจีกรรม (๓) เมตตามโนกรรม
(๔) สาธารณโภคี (๕) สีสสามัญญตา (๖) ทิฏฐิสามัญญตา^{๔๘}

หมวดละ ๗ คือ อริยทรัพย์ ๗ ได้แก่ (๑) สัทธานะ
(๒) สीलธนะ (๓) หิริธนะ (๔) โอตตปฺปธนะ (๕) สุตธนะ
(๖) จาคธนะ (๗) ปัญญาธนะ^{๔๙}

หมวดละ ๘ คือ ปัจจัย ๘ ประการเพื่อให้ปัญญาที่
เป็นเบื้องต้นของการประพฤติพรหมจรรย์ และความเจริญ
เต็มทีของปัญญาที่ได้แล้ว ได้แก่ (๑) เป็นผู้มึหิริโอตตปฺปะ
มีความเคารพในพระศาสดาหรือเพื่อพรหมจรรย์ (๒) เข้าไป
สอบถามปัญหา (๓) ได้ความสงบเย็นทางกายและทางใจ
(๔) เป็นผู้มึศีล (๕) เป็นพหูสูต (๖) เป็นผู้ปรารถนาความเพียร
(๗) เป็นผู้มึสติ (๘) พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อม
ในอุปาทานชั้น ๕ อยู่เสมอ^{๕๐}

๔๘ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๖/๒๕๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๘๗-๓๘๘.

๔๙ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๗/๒๕๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๗/๓๙๗.

๕๐ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๘/๒๖๒-๒๖๔, ที.ปา. (ไทย)
๑๑/๓๕๘/๔๐๔-๔๐๖.

หมวดละ ๙ คือ ธรรมมีโยนิโสมนสิการเป็นมูล ๙ ได้แก่ (๑) ปราโมทย์ (๒) ปีติ (๓) ปัสสัทธิ (๔) สุข (๕) สมภาติ (๖) ยถาภูตญาณทัสสนะ (๗) นิพพิทา (๘) วิราคะ (๙) วิมุตติ^{๕๑}

หมวดละ ๑๐ คือ นาถกรณธรรม ๑๐ ได้แก่ (๑) เป็นผู้มีศีล (๒) เป็นพหูสูต (๓) เป็นผู้มีมิตรดี (๔) เป็นผู้ว่าง่าย (๕) เป็นผู้ขยัน (๖) เป็นผู้ไคร้ธรรม (๗) เป็นผู้สันโดษ (๘) เป็นผู้ปรารภความเพียร (๙) เป็นผู้มีสติ (๑๐) เป็นผู้มีปัญญา^{๕๒}

ค. มีเหตุเสมอกันเป็นต้น

เมื่อกล่าวถึงความไม่ประมาทก็เป็นอันกล่าวถึง กุศลธรรมทั้งปวงด้วย เพราะมีเหตุเสมอกัน คือกุศลมูล ๓ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ และผลเสมอกันโดยให้ผลเป็นความสุข และเพราะธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล เป็นส่วนของกุศล เป็นฝ่ายของกุศลทั้งหมด รวมลงในความไม่ประมาท มีความไม่ประมาทเป็นมูลเหตุเหมือนกัน ดังพระพุทธพจน์ว่า

๕๑ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๙/๒๗๒, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๙/๔๑๘-๔๑๙.

๕๒ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๖๐/๒๗๖-๒๗๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๒๗-๔๒๙.

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล เป็นส่วนกุศล เป็นฝ่ายกุศล ทั้งหมดมีความไม่ประมาทเป็นมูล รวบรวมในความไม่ประมาท ความไม่ประมาทบัณฑิตกล่าวว่่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น ภิกษุผู้ไม่ประมาทพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ทำโพชฌงค์ ๗ ประการให้มาก^{๕๓}

ธรรมฝ่ายกุศลหมวดละ ๒ ได้แก่ สมณะ วิปัสสนา, หิริ โอตตัปปะ, สติ สัมปชัญญะ, โยนิโสมนสิการ การปรารภความเพียร, ญาณในสังขารม ญาณที่คล้อยไปตามสังขารม, ญาณในความสิ้นไปของกิเลส ญาณในความไม่เกิดอีก, ศรัทธา ความไม่ประมาท, การฟังพระสัทธรรม ความสำรวม, ความไม่เพ่งเล็ง ความไม่พยายาม, เจโตวิมุตติ เพราะสิ้นราคะ ปัญญาวิมุตติเพราะสิ้นอวิชชา, ความมักน้อย ความสันโดษ, ความไม่โกรธ ความไม่ผูกโกรธ, ความไม่ลบหลู่คุณผู้อื่น ความไม่ตีตนเสมอ, การละความริษยา การละความตระหนี่, วิชา วิมุตติ, วิโมกข์อันมีสังขตธรรมเป็นอารมณ์ วิโมกข์อันมีอสังขตธรรมเป็นอารมณ์, สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ อนุปปาทิเสสนิพพานธาตุ^{๕๔}

๕๓ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๑๒/๘๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๑๒/๑๔๕.

๕๔ ดูรายละเอียดในเนตติ. (บาลี) ๘๘/๑๒๓.

ธรรมฝ่ายกุศลหมวดละ ๓ ได้แก่ กุศลมูล ๓
สุจริต ๓ กุศลวิตก ๓ สมาธิ ๓ กุศลสังขยา ๓ สังขยา
ไม่วิปริต ๓ อุปกรณ์ของกุศล ๓ ความหมัดจต ๓ สมบัติ ๓
สิกขา ๓ ชั้นธ์ ๓ วิโมกขมุข ๓

ธรรมฝ่ายกุศลหมวดละ ๔ ได้แก่ ปฏิปทา ๔
สติปัฏฐาน ๔ ฌาน ๔ วิหาร ๔ สัมมปปธาน ๔ อัจฉริย
อัพภูตธรรม ๔ อธิฏฐาน ๔ สมาธิภาวนา ๔ สุขภาคิยธรรม ๔
อัปมัญญา ๔

กรรมฐานต่าง ๆ ล้วนต้องอาศัยสติเป็นหลักใน
การปฏิบัติ หากขาดสติหรือมีความประมาทแล้ว ก็ไม่อาจ
ปฏิบัติกรรมฐานใด ๆ ได้ ดังนั้น จึงนำกรรมฐานทั้งหมด
มาแสดงด้วย ได้แก่ พุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ
สีลานุสสติ จาคานุสสติ เทวตานุสสติ อานาปานัสสติ
มรณัสสติ กายคตาสติ อุปสมานุสสติ เมตตภาวนา
กรุณาภาวนา มุทิตาภาวนา อุเบกขาภาวนา เป็นต้น

เมื่อกล่าวถึงความประมาท ก็เป็นอันกล่าวถึงอกุศลธรรม
ทั้งหลายในชื่อต่าง ๆ ด้วย เพราะมีเหตุเสมอกัน คือ อกุศลมูล ๓
ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ และผลเสมอกันโดยให้ผลเป็น
ความทุกข์

ธรรมฝ่ายอกุศลหมวดละ ๒ ได้แก่ ตัณหา อวิชชา, อหิริกะ อโนตตปปะ, ความไม่มีสติ ความไม่มีสัมปชัญญะ, อโยนิโสมนสิการ ความเกียจคร้าน, ความอหังการ ความมมังการ, ความไม่มีศรัทธา ความประมาท, การไม่ฟัง พระสัทธรรม ความไม่สำรวม, ความเพ่งเล็ง ความพยายาม, นิวรรณ์ สังโยชน์, ความโกรธ ความผูกโกรธ, ความลบลหู่ คุณผู้อื่น ความตีตนเสมอ, ความริษยา ความตระหนี่, ความมีมายา ความโอ้อวด, ความเห็นผิดว่าเที่ยง ความเห็นผิดว่าขาดสูญ^{๕๕}

ธรรมฝ่ายอกุศลหมวดละ ๓ ได้แก่ อกุศลมูล ๓ ทุกจริต ๓ อกุศลวิตก ๓ อกุศลสังขยา ๓ วิปริตสังขยา ๓ เวทนา ๓ ทุกข์ ๓ อัคคิ ๓ สัลละ ๓ ชัญญ ๓ อุปกรณ์ของ อกุศล ๓ วิบัติ ๓

ธรรมฝ่ายอกุศลหมวดละ ๔ ได้แก่ อาหาร ๔ วิปลาส ๔ อุปาทาน ๔ โยคะ ๔ คันถะ ๔ อาสวะ ๔ โอิชะ ๔ สัลละ ๔ วิญญาณ์ภูลิตติ ๔ อคติคมนะ ๔

๕๕ ดูรายละเอียดในเน็ตติ. (บาลี) ๘๘/๑๒๓, เนตติ.อ. (บาลี) ๘๘/๒๓๔.

ธรรมฝ่ายอกุศลหมวดละ ๑ จำนวน ๗/๓ อย่าง
อกุศลหมวดละ ๒ จำนวน ๑๘ หมวด อกุศลหมวดละ ๓
จำนวน ๓๕ หมวด อกุศลหมวดละ ๔ จำนวน ๑๗ หมวด
อกุศลหมวดละ ๕ จำนวน ๑๕ หมวด อกุศลหมวดละ ๖
จำนวน ๑๔ หมวด อกุศลหมวดละ ๗ จำนวน ๗ หมวด
อกุศลหมวดละ ๘ จำนวน ๘ หมวด อกุศลหมวดละ ๙
จำนวน ๙ หมวด อกุศลหมวดละ ๑๐ จำนวน ๗ หมวด
ตัณหาวิจริตตะ ๑๐๘ และทิวฏฐิ ๖๒ ที่รวบรวมไว้ทั้งโดยชื่อ
และสภาวะในชุททกวัตถุวิมังค์^{๕๖} ก็สามารถนำมาแสดงใน
ลักษณะหาระได้เช่นกัน

๖. จตุพยุหหาระ

หลักการอธิบายพระพุทธรูป เพื่อกำจัดความไม่รู้
ความลึกลับสงสัย และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในคำสอน
โดยใช้กลุ่มแห่งวิธีการ ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) เนรุตตะ
(๒) อธิปายะ (๓) เทสนานิทาน (๔) ปุพพาปราณุสนธิ
สามารถนำมาอธิบายพระคาถานี้ ได้ดังตัวอย่างต่อไปนี้

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๓๒-๘๗๗/๔๒๑-๔๘๗, อภ.วิ. (ไทย)
๓๕/๘๓๒-๘๗๗/๕๓๔-๖๓๔.

ก. เนรุตตะ

บทที่นำมาตั้งวิเคราะห์นั้น นำมาจากพระคาถานี้โดยตรง หรือนำมาจากบทที่อธิบายเสริมเข้ามาจากปัทมฐานหาระ และลักษณะหาระด้วยก็ได้ ทั้งนี้ ก็เพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจ ในพระพุทธรูปที่ชัดเจนยิ่งขึ้นนั่นเอง ในหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนจะตั้งวิเคราะห์ศัพท์ในพระคาถาบางศัพท์พอเป็น แนวทาง

อุปปมาโท

วิ. ปมชชนํ ปมาโท ความประมาท ชื่อว่า ปมาทะ
วิ. น ปมาโท อุปปมาโท ความประมาท ห้ามได้
ชื่อว่า อัปมาทะ

อมตํ

วิ. มรณาภาเวน อมตํ ชื่อว่า อมตะ เพราะความ
ไม่มีความตาย

วิ. นตฺถิ เอตฺถ มตํ มรณํ เอตฺถ สมี วา อธิคเต
บุคคลุตฺต มตฺถนฺติ อมตํ. ความตายย่อมไม่มีในพระนิพพานนี้
หรือเมื่อบรรลุถึงนิพพานนี้แล้ว ความตายของบุคคล
ย่อมไม่มี เพราะเหตุนี้ พระนิพพานจึงชื่อว่าอมตะ

ปทํ

วิ. อริเยหิ ปฏิปชชิตพพุตตา คนตพพุตตา ปทํ.
ชื่อว่าปทะ เพราะเป็นทางที่พระอริยเจ้าทั้งหลายพึงดำเนินไป

วิ. ปชชติ เอเตนาติ ปทํ. ชื่อว่า ปทะ เพราะเป็น
เครื่องให้ถึง

วิ. ปชชนติ อิมินาติ ปทํ. สัตว์ทั้งหลายย่อมถึง
ด้วยความไม่ประมาทนี้ เพราะเหตุฉะนั้น ความไม่ประมาทนี้
จึงชื่อว่า ปทะ^{๕๗}

อมตํปทํ

วิ. อมตสฺส ปทํ. เครื่องถึงซึ่งอมตะ อธิบายว่า
เป็นอุบายบรรลुถึงซึ่งอมตะ^{๕๘}

มจฺจุโน

วิ. มรณํ มจฺจุ. ความตาย ชื่อว่ามัจจุ^{๕๙}

ปทํ.

ปชชเต เอเตนาติ ปทํ. ทางเป็นเครื่องดำเนินไป^{๖๐}

๕๗ ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓๘.

๕๘ ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓๘-๒๓๙.

๕๙ มจฺจุโนติ มรณสฺส. ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓๙.

๖๐ ปทนฺติ อุปาโย มคฺโค. ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓๙.

ปมตตา, อปปมตตา เป็นบทที่ตั้งวิเคราะห์ไม่ได้ เป็นคำคุณนามแสดงลักษณะของบุคคล สำเร็จรูปมาจาก ป บทหน้า มท ธาตุในอรรถมัวเมา ต ปัจจัย ลบที่สุดธาตุ ซ้อน ต เป็น ปมตต ลง โย ปฐมาวิภัตติ สำเร็จรูปเป็น ปมตตา สมาสกับ น ที่มีอรรถปฏิเสธ สำเร็จรูปเป็น อปปมตตา

น มียนติ

น เป็นนิบาต แสดงอรรถปฏิเสธ

มร ธาตุ ในอรรถละชีพ ลง อนติ วัตตมานา วิภัตติ แปลง มร เป็น มียย ลบ ย เสียตัวหนึ่ง สำเร็จรูป เป็น มียนติ

เย เป็นบทตั้งวิเคราะห์ไม่ได้ มาจาก ย ศัพท์ แจกรูปตาม पुल्लिङ्ग पृष्ठाविभक्ति พหูวนะ

ยถา เป็นบทนิบาต แสดงอุปมาเปรียบเทียบ

มตา เป็นบทที่ตั้งวิเคราะห์ไม่ได้ สำเร็จรูปมาจาก มร ธาตุ ในอรรถละชีพ ลง ต ปัจจัย ลบที่สุดธาตุ เป็น มต ลง โย ปฐมาวิภัตติ พหูวนะ สำเร็จรูปเป็น มตา เป็น คำคุณนาม

ข. อธิปายะ

คือ ความมุ่งหมายของพระพุทธองค์ผู้แสดงพระคาถา นี้ เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนสำหรับผู้ยังมีความสงสัย ฤษีได้สนทนาเรื่องความตายของพระนางมาคันทิยาและ พระนางสามาวดี เลยมีคำถามเกิดขึ้นว่า “ในบรรดาบุคคล เหล่านั้น ใครเชื่อว่าเป็นอยู่ ใครเชื่อว่ายตายแล้ว” เมื่อพระองค์ ทรงพยากรณ์แล้ว เป็นคำตอบที่ถูกต้องสมบูรณ์ตายตัว ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น สามารถถือเป็นแบบแผน ได้ตลอดไป เพราะเป็นคำตอบที่มาจากพระสัมพันธูปัญญา ทรงแสดงตรงตามสภาวะ พุทธบริษัทสามารถทรงจำไว้ และบอกสอนกันต่อเนื่องกันไปตราบเท่าที่พระศาสดายัง ดำรงอยู่ เมื่อพระธรรมคำสอนยังดำรงอยู่ ก็เหมือนกับ พระศาสดายังดำรงอยู่ ทำกิจแห่งศาสดาคือบอกสอน ความจริงอันไม่ผิดเพี้ยนแก่ผู้ต้องการทราบตลอดไป เมื่อได้ เข้าใจความจริง มีความเห็นถูกต้อง ปราศจากความลังเล สงสัย พวกปฏิบัติตาม โดยการเห็นโทษของความประมาท แล้วหลีกเลี่ยง เห็นคุณของความไม่ประมาท พวกกันยินดี ในความไม่ประมาท ก็จะเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ความมุ่งหมายหลักของ การแสดงธรรม ได้แก่ การนำเวไนยสัตว์ออกจากทุกข์

ทั้งปวง หากยังต้องเวียนว่ายตายเกิด ก็แสดงข้อปฏิบัติ และอุบายวิธีเพื่อให้รอดพ้นจากอบายและความทุกข์ยากต่าง ๆ ที่เป็นธรรมดาของโลก

ค. เทสนานิทาน

เหตุเกิดของพระคาถานี้ คือ ภิกษุทั้งหลายได้มีการสนทนากันในโรงธรรมเรื่องหญิง ๕๐๐ คน มีพระนางสามาวดีเป็นประมุขถูกไฟเผาในตำหนัก ญาติของพระนางมาคันทิยาผู้ลงมือเผาตำหนัก ถูกพระเจ้าอุเทนลงโทษโดยการเผาในหลุมขนาดใหญ่พร้อมทั้งไถด้วยไถเหล็ก ส่วนพระนางมาคันทิยาผู้สั่งการ ถูกพระราชาสั่งให้เชือดเนื้อ แล้วทอดน้ำมัน ในบรรดาคนเหล่านั้นทั้งหมด ใครเชื่อว่าเป็นอยู่ ใครเชื่อว่าตายแล้ว

พระพุทธองค์ทรงทราบเรื่องนั้น ตรัสว่า ชนทั้งหมดที่ประมาทแล้ว แม้จะมีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี ก็เชื่อว่าตายแล้ว ส่วนชนเหล่าใดไม่ประมาทแล้ว ชนทั้งหลายเหล่านั้นแม้ตายแล้ว ก็เชื่อว่ายังเป็นอยู่ พระนางมาคันทิยาจะมีชีวิตอยู่ก็ตามหรือตายไปแล้วก็ตาม ก็เชื่อว่าตายแล้วนั่นเอง เพราะใช้ชีวิตอยู่ด้วยความประมาท ไม่ได้สร้างบุญกุศลและภาวนามีแต่ความโกรธแค้น อิจฉาริษยา หาทางใส่ร้าย จนกระทั่ง

เผาตำหนักเพื่อฆ่าพระนางสามาวดี ส่วนหญิง ๕๐๐ คน มีพระนางสามาวดีเป็นประมุข แม้ตายแล้วก็ถือว่าเป็นอยู่ เพราะเป็นผู้ที่ไม่ประมาท มีการประชุมฟังธรรมจากนางซุซุตตรา อยู่เป็นประจำ อุบาสิกเหล่านั้นที่เป็นพระโสดาบันก็มี พระสกทาคามีก็มี พระอนาคามีก็มี พระองค์จึงได้ตรัสพระคาถานี้^{๖๑}

ง. ปุพพาปรานุสนธิ

พระคาถานี้ สามารถอธิบายเชื่อมโยงข้างหน้าและข้างหลังได้หลายแบบ ทั้งเชื่อมโยงกันระหว่างข้อความภายในพระคาถา และเชื่อมโยงไปสู่พระพุทธรูปอื่น ๆ ในพระไตรปิฎกเป็นต้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(๑) เชื่อมโยงข้อความก่อนหน้ากับข้อความข้างหลัง

ในคาถานี้ แบ่งเป็น ๒ ตอน เป็นการแสดงโดยสภาวะตอนต้น และแสดงโดยยกบุคคลขึ้นมาเป็นที่ตั้งตอนหลัง ดังนี้

“ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย” เป็นข้อความตอนต้นที่แสดงโดยสภาวะ “คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตาย คนผู้ประมาท

๖๑ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓๗-๒๓๘.

จึงเหมือนคนตายแล้ว” เป็นข้อความตอนหลังที่แสดงโดย ยกบุคคลขึ้นมาเป็นที่ตั้ง และยังสามรถเชื่อมเนื้อความ ในระหว่างนั้นได้อีก “ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ” เป็นข้อความตอนต้นที่เนื้อหาสอดคล้องกับข้อความตอนหลัง ว่า “คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตาย” ส่วนข้อความว่า “ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย” เป็นข้อความตอนต้น ที่เนื้อหาสอดคล้องกับข้อความตอนหลังว่า “คนผู้ประมาท จึงเหมือนคนตายแล้ว”

(๒) เชื่อมโยงไปสู่พระพุทธพจน์อื่น ๆ ที่มีอยู่ใน พระไตรปิฎก ทั้งก่อนหน้าและหลังจากพระพุทธพจน์นี้ มีพระพุทธพจน์มากมายที่แสดงโทษของความประมาท และแสดงอานิสงส์ของความไม่ประมาท แสดงให้เห็นความ แตกต่างของธรรม ๒ ชุดนี้ พระพุทธพจน์ก่อนหน้าคาคานี ซึ่งท่านพระธัมมสังคากาจารย์ได้รวบรวมไว้ในกาลสังคายนา ที่แสดงถึงความไม่ประมาทและความประมาทมีมากมาย ยกตัวอย่าง เช่น

คนพาลมีปัญญาทราม
ประกอบความประมาทอยู่เสมอ
ส่วนคนฉลาดรักษาความไม่ประมาทไว้
เหมือนคนรักษาทรัพย์อันประเสริฐ ฉะนั้น
ท่านทั้งหลายอย่าประกอบความประมาท
และอย่าประกอบความเซยชมยินดีในกามเลย
เพราะว่าผู้ไม่ประมาทแล้ว เฟ่งพินิจอยู่
ย่อมได้รับความสุขอย่างยิ่ง^{๖๒}

มหาบพิตร ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดประโยชน์ในปัจจุบัน
และประโยชน์ในภายหน้าไว้ได้ คือ ความไม่ประมาท รอยเท้า
ของสัตว์ทั้งหลายที่สัญจรไปบนแผ่นดินชนิดใดชนิดหนึ่ง
รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดย่อมรวมลงในรอยเท้าข้าง บัณฑิต
กล่าวว่า รอยเท้าข้างเป็นเลิศกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะ
เป็นรอยใหญ่ ฉันทะ มหาบพิตร ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึด
ประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์
ในภายหน้า คือ ความไม่ประมาท ก็ฉันทะ

๖๒ ส.ส. (บาลี) ๑๕/๓๖/๒๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๖/๔๘.

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า
บุคคลเมื่อปรารถนาอายุ ความไม่มีโรค
วรรณะ สวรรค์ ความเกิดในตระกูลสูง
และความยินดีอย่างโอฬารต่อ ๆ ไป
พึงทำความไม่ประมาท
บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญ
ความไม่ประมาทในการทำบุญ
บัณฑิตผู้ไม่ประมาทย่อมบรรลुประโยชน์ทั้งสอง
ธีรชนท่านเรียกว่า บัณฑิต
เพราะยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือ
ประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า^{๖๓}

พระพุทธพจน์หลังจากพระคาถานี้ ซึ่งท่านพระธัมม
สังคากาจารย์ได้รวบรวมไว้ในกาถาสังคายนา ที่แสดงถึง
ความไม่ประมาทและความประมาทมีมากมาย ยกตัวอย่าง
เช่น

๖๓ ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๓-๑๐๔, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑-๑๕๒.

บัณฑิตทราบความต่างกัน
ระหว่างความไม่ประมาทกับความประมาทนั้น
แล้วตั้งอยู่ในความไม่ประมาท
ย่อมบันเทิงใจในความไม่ประมาท
ยินดีในทางปฏิบัติของพระอริยะทั้งหลาย
บัณฑิตผู้เป็นนักปราชญ์เหล่านั้น เฝงพิณิจ
มีความเพียรต่อเนื่อง มีความบากบั่นมั่นคงเป็นนิตย์
ย่อมบรรลุนิพพานอันเป็นสภาวะยอดเยี่ยม
ปลอดจากโยคะ^{๖๔}

(๓) ความเชื่อมโยงบทต่าง ๆ ในพระคาถา

พระคาถานี้แสดงโดยพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
ผู้ทรงมีนิรุตติปฏิสัมภทาเป็นเลิศ เป็นกวีที่เหนือกว่ากวี
ทั้งปวง จึงมีการวางเรียงบทก่อน และบทหลังได้อย่าง
เหมาะสมลงตัว ตามหลักของฉันทลักษณ์ เพื่อให้สวด
ออกเสียงได้สะดวก จดจำได้ง่าย และก่อให้เกิดความเข้าใจ
อรรถะได้อย่างถูกต้อง

๖๔ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๒-๒๓/๑๙, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒-๒๓/๓๑.

๗. อาวิภูฏหาระ

หลักการอธิบายพระพุทธรูป เพื่อกำจัดความไม่รู้ ความลังเลสงสัย และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในคำสอน โดยการหมุนไปหาธรรมทั้งหลายที่เสมอกันและธรรมทั้งหลายที่ไม่เสมอกัน ในพระคาถานี้ มีการแสดงธรรมครบทั้งสองฝ่าย สามารถเริ่มอธิบายจากฝ่ายใดก่อนก็ได้ โดยการหาปฏิฐานของธรรมนั้นจนครบกระบวนการแล้วหมุนไปอีกฝ่ายหนึ่ง นำตัวอย่างจากปฏิฐานหาระมาอธิบายด้วยอาวิภูฏหาระ มีลำดับดังนี้

(๑) ความไม่ประมาท คือ การมีสติสัมปชัญญะอยู่เสมอ ซึ่งเป็นฝ่ายวิชาและวิมุตติ เป็นฝ่ายกุศล เมื่อหาปฏิฐานต่อเบื้องลงมา จบลงที่การคบสัตบุรุษ

(๒) การคบสัตบุรุษ หมุนไปหาธรรมอีกฝ่ายตรงข้าม คือ การไม่คบสัตบุรุษ แล้วแสดงผลต่อเบื้องขึ้นไป จบลงที่ภวตัณหา

(๓) ภวตัณหา หมุนไปหาธรรมอีกฝ่ายตรงข้าม คือ วิชาและวิมุตติ หาปฏิฐานต่อเบื้องลงมาอีก ก็จะมาบรรจบกันที่ความไม่ประมาท คือ สติสัมปชัญญะ เขียนลำดับธรรมของทั้งสองฝ่ายได้โดยสรุป ดังแผนภาพ

แผนภาพที่ ๒.๒ ความหมุนไปของธรรม ๒ ฝ่าย

๘. วิภัติหาระ

หลักการอธิบายพระพุทฺธพจน์ เพื่อกำจัดความไม่รู้ ความลึกลับสงสัย และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในคำสอน โดยการจำแนกภูมิของสภาวะธรรมที่เป็นสังกิเลสและไวทาน แยกออกเป็นสาธารณะและอสาธารณะ สามารถนำมาอธิบายคาถานี้ ได้ดังนี้

ก. จำแนกโดยธรรม

การจำแนกระดับชั้นธรรมในพระคาถานี้ ได้เป็น ๔ ระดับ ดังนี้

(๑) ระดับสังกิเลสภาคิยะ เพราะมีบางส่วนในคาถานี้แสดงธรรมฝ่ายเศร้าหมอง ได้แก่ ตอนที่กล่าวถึง “ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย” และ “คนผู้ประมาท จึงเหมือนคนตายแล้ว” ความประมาท กล่าวคือภาวะมัวเมา ปล่อยสติ มีสติหลงลืม กล่าวโดยสภาวะธรรม ได้แก่ อกุศลธรรม ทั้งหลายเป็นธรรมฝ่ายเศร้าหมองคือกิเลส องค์ธรรม คือ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ และความตาย ได้แก่ ภาวะที่ ชั้น์ ๕ ที่แยกออกจากกัน เป็นธรรมฝ่ายเศร้าหมองคือ วัฏฏ์ทุกข์ ตัวแทนของหลักธรรมฝ่ายนี้ คือพระนาง มาคันทิยา ซึ่งมีแต่ความคิดไม่ดี คำพูดไม่ดี การกระทำไม่ดี คิดอิจฉาริษยา หาทางกลั่นแกล้งพระพุทฺธเจ้า เมื่อไม่อาจจะทำอะไรได้ ก็หาทางกลั่นแกล้งและทำร้ายลูกศิษย์ของ

พระพุทธเจ้า โดยการกลั่นแกล้งและฆ่าพระนางสามาวดีพร้อมด้วยบริวาร จิตใจเต็มไปด้วยอกุศลต่าง ๆ สร้างอกุศลกรรม ทำทุจริต เมื่อกรรมส่งผลย่อมได้รับทุกข์ในอบาย และทุกข์ในวิภวัญจะต้องเวียนว่ายตายเกิด

(๒) **ระดับवासนาภาคิยะ** เพราะความไม่ประมาทเป็นที่รวมลงของกุศลธรรมทั้งหลาย ผู้ที่ประกอบด้วยความไม่ประมาท มีสติตั้งมั่นอยู่เสมอ ย่อมให้ทานบ้าง รักษาศีลบ้าง เจริญภาวนาบ้าง การทำกุศลระดับโลกิยะ เมื่อยังไม่บรรลुरुธรรมก็เป็นवासนาสั่งสมไปในภพหน้าต่อไป

(๓) **ระดับนิพเพธภาคิยะ** เพราะมีบางส่วนในคานานี้แสดงธรรมอันเป็นอุบายในการทำลายกิเลส เป็นเหตุทำให้แจ้งนิพพาน ได้แก่ ตอนที่กำลังถึง “ความไม่ประมาทเป็นทางแห่งอมตะ” และ “คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่ายอมไม่ตาย” ความไม่ประมาท กล่าวคือการอยู่อย่างไม่ปราศจากสติความมีสติตั้งมั่นอยู่เสมอ เป็นการฝึกปฏิบัติธรรมโดยมีสติเป็นหลัก โดยเฉพาะการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน อันเป็นข้อปฏิบัติที่ให้บรรลุถึงอริยมรรคและทำให้แจ้งนิพพาน

(๔) ระดับอเสกขภาคิยะ เป็นคุณธรรมของพระอรหันต์ผู้ที่ทำนมีสติสมบูรณ์แล้ว มีสติรักษาจิตเป็นเครื่องอยู่ พระอรหันต์มีลักษณะเป็นผู้ไม่ประมาทและไม่ตายอีกอย่าง สมบูรณ์แบบแล้ว เพราะเหตุแห่งความประมาทไม่มี จึงชื่อว่า เป็นผู้ไม่ประมาท ไม่มีเชื้อแห่งภพ ไม่ต้องไม่เกิดอีก จึงชื่อว่า ไม่ตายอย่างสมบูรณ์แบบ

ข. จำแนกปทัฏฐฐาน

เหตุปทัฏฐฐานเพื่อคุณวิเศษที่เป็นสาธารณะทั่วไป สำหรับทุกคน ได้แก่ เหตุปัจจัยที่เรียกว่าโสดาปัตตติยังคะ ๔ ประการ อันเป็นธรรมที่เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตตติผล ทำให้แจ้งสกทาคามิผล ทำให้แจ้งอนาคามิผล ทำให้แจ้งอรหัตตผล ได้แก่

๑. สัปปริสสังเสวะ คือการคบหาคุ้นเคยกับ สัตบุรุษมีพระพุทเจ้าเป็นต้น
๒. สัทธัมมัสสวนะ คือการฟังพระสัทธรรม มีเรื่องอริยสัจ อริยมรรค เป็นต้น
๓. โยนิโสมนสิการ คือการมนสิการโดยแยบคาย
๔. ธัมมานุธัมมปฏิบัติ คือการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม^{๖๕}

๖๕ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๕๑-๑๐๕๔/๓๕๗-๓๕๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๑-๑๐๕๔/๕๗๖-๕๗๗.

ในเหตุทั้ง ๔ ประการนั้น ข้อธัมมานุธัมมปฏิบัติ มี
ธรรมประกอบอยู่ ๒ ชุด คือ ธรรม กับ อнуธรรม, ธรรม คือ
ธรรมใหญ่ ธรรมหลัก ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔
อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรค
มีองค์ ๘ ส่วนอนุธรรม ธรรมสมควร หรือข้อปฏิบัติ
ปลีกย่อยต่าง ๆ อันเป็นเหตุที่ทำให้ถึงมรรค ผล นิพพาน
ได้แก่ การปฏิบัติชอบ การปฏิบัติสมควร การปฏิบัติไม่เป็น
ข้าศึก การปฏิบัติเอื้อประโยชน์ การปฏิบัติธรรมถูกต้องตาม
หลักธรรม การรักษาศีลให้บริบูรณ์ การสำรวมอินทรีย์ ความ
รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ความเป็นผู้มีความเพียร
เป็นเครื่องดีที่อยู่เสมอ สติและสัมปชัญญะ^{๖๖}

ค. จำแนกโดยภูมิ

นอกจากนั้น ฝ่ายบุคคลผู้ไม่ประมาท มีสติอยู่เสมอ
มุ่งปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ยังสามารถแบ่ง
ระดับภูมิธรรม เป็นระดับปุถุชนที่สั่งสมคุณธรรมความดี
มุ่งปฏิบัติเพื่อเป็นพระอริยเจ้า เรียกว่ากัลยาณปุถุชน กับ
ผู้เป็นพระอริยเจ้าปฏิบัติเพื่อมรรคเบื้องสูงขึ้นไป แยกเป็น

๖๖ ดูรายละเอียดใน ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๑๕๕/๓๑๑, ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๕๕/๔๙๐.

(๑) ปุณฺณภุมิ เป็นผู้ไม่ประมาท สังสมบุญกุศล และ
สำหรับผู้ที่มิสัมมาทิฐิ เข้าใจอริยสัจ ๔ เห็นโทษของ
วิภวสงสาร มุ่งเจริญอบรมอริยมรรค เพื่อให้แจ้งนิพพาน
ในอนาคต

(๒) ทัสสนภุมิ เป็นผู้ไม่ประมาท เกิดโศดาปัตติ
มัคคญาณ รู้แจ้งอริยสัจ มีนิพพานเป็นอารมณ์ ละสักกาย
ทิฐิ วิจิกิจจา สิ้นพตปรามาส ปิดอบาย เป็นพระโศดาบัน

(๓) ภาวนาภุมิ เป็นไม่ประมาท มุ่งหน้าเดินตาม
อริยมรรค เพื่อเข้าถึงนิพพาน เป็นพระสกทาคามี พระ
อนาคามี และพระอรหันต์

ในบรรดาธรรม ปทัฏฐาน และภุมิเหล่านี้ ยังสามารถ
อธิบายในแบบสาธารณะคือทั่วไปแก่ทุกคน และสาธารณะ
คือแบบเฉพาะเจาะจงบุคคลตามสมควร

ภุมิที่แตกต่างกัน มรรคต่างระดับกัน ส่วนที่เฉพาะ
เจาะจง เป็นสาธารณะ มีศักยภาพในการละสังโยชน์
ได้ต่างกัน พิจารณาได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๓ ภูมิ มรรค และสังโยชน์ที่ละได้

ภูมิ	มรรค	สังโยชน์ที่ละได้	ระดับ
ทัสสนภูมิ	โสดาปัตติมรรค	สักกายทิฏฐิ วิจิกิจณา สีลัพพตปรามาส	โอรัมภาคิย สังโยชน์
ภาวนาภูมิ	สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค	กามฉันทะ พยาบาท	
	อรหัตตมรรค	รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา	อุทธัมภาคิย สังโยชน์

๙. ประวัติตนหาระ

หลักการอธิบายพระพุทธรูป เพื่อกำจัดความไม่รู้ ความลึกลับสงสัย และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในคำสอน โดยการสลับเปลี่ยนธรรมที่กล่าวไว้ในพระพุทธรูปไปทางตรงกันข้าม ในพระคาถานี้ มีการแสดงธรรมครบทั้งสองฝ่าย สามารถเริ่มอธิบายจากฝ่ายใดก่อนก็ได้ เมื่อยกธรรมข้อใดมาตั้งก่อนแล้ว ก็สลับเปลี่ยนไปฝ่ายตรงกันข้าม เช่น

ความไม่ประมาท	————	ความประมาท
กุศล	————	อกุศล
ความไม่ตาย	————	ความตาย
วิวิฎฐะ	————	วิฎฐะ
โฆทาน	————	สังกิเลส
โยนิโสมนสิการ	————	อโยนิโสมนสิการ เป็นต้น

ในพระพุทธรูปมีการแสดงธรรมที่เป็นฝ่ายตรงข้ามไว้มากมาย เพื่อแสดงให้ถึงอำนาจของธรรมฝ่ายอริยมรรค เมื่อเจริญอบรมพัฒนาขึ้นมาแล้ว ย่อมมีอำนาจในการทำลายฝ่ายตรงข้ามให้หมดไป ดุจดั่งดวงอาทิตย์ที่เป็นดาวฤกษ์ มีแสงสว่างในตัวเอง เมื่อขึ้นมาแล้ว ก็ส่องแสงสว่าง พร้อมกับทำลายความมืดได้

ในมหาจัตตารีสกสูตร พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรม ๔๐ ประการ แยกเป็น ๒ ฝ่ายที่เป็นคู่ตรงข้ามกัน ฝ่ายละ ๒๐ ประการ เมื่อธรรม ๒๐ ประการอันเป็นฝ่ายกุศล เกิดขึ้น ก็เป็นอันทำลายธรรม ๒๐ ประการอันเป็นฝ่ายอกุศล เมื่อนำมาอธิบายพระคาถานี้ ธรรม ๒๐ ประการอันเป็นฝ่ายกุศล จัดเข้าในอัปมาทธรรม ส่วนธรรม ๒๐ ประการอันเป็นฝ่ายอกุศล จัดเข้าในปมาทธรรม พระพุทธพจน์ในมหาจัตตารีสกสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ ๗ นั้น สัมมาทิฏฐิเป็นหัวหน้า

สัมมาทิฏฐิเป็นหัวหน้า เป็นอย่างไร

คือ สัมมาทิฏฐิ ย่อมทำลายมิจฉาทิฏฐิได้ และบาปอกุศลธรรมเป็นอเนกอันมีมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัย ก็เป็นอันถูกสัมมาทิฏฐินั้นทำลายแล้ว กุศลธรรมเป็นอเนกอันมีสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย ย่อมถึงความเจริญเต็มที่

สัมมาสังกัปปะ ย่อมทำลายมิจฉาสังกัปปะได้ ...

สัมมาวาจา ย่อมทำลายมิจฉาวาจาได้ ...

สัมมากรรมันตะระ ย่อมทำลายมิจฉากัมมันตะระได้ ...

สัมมาอาชีวะะ ย่อมทำลายมิจฉาอาชีวะะได้ ...

สัมมาวายามะ ย่อมทำลายมิจฉาวายามะได้ ...

สัมมาสติ ย่อมทำลายมิจฉาสติได้ ...

สัมมาสมาธิ ย่อมทำลายมิจฉาสมาธิได้ ...

สัมมาญาณะ ย่อมทำลายมิจฉาญาณะได้ ...

สัมมาวิมุตติ ย่อมทำลายมิจฉาวิมุตติได้ และบาป
อกุศลธรรมเป็นอนึ่ง อันมีมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัย ก็เป็น
อันถูกสัมมาวิมุตตินั้นทำลายแล้ว อกุศลธรรมเป็นอนึ่ง
อันมีสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย ย่อมถึงความเจริญเต็มที่

ภิกษุทั้งหลาย เราจึงประกาศธรรมบรรยายชื่อว่ามหา
จัตตารีสกะฝ่ายกุศล ๒๐ ประการ ฝ่ายอกุศล ๒๐ ประการ
ที่สมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลก
ยังประกาศไม่ได้ไว้ ด้วยประการฉะนี้^{๖๗}

๖๗ ม.ญ. (บาลี) ๑๔/๑๔๒/๑๒๖-๑๒๗, ม.ญ. (ไทย) ๑๔/๑๔๒/๑๘๑-๑๘๒.

พระพุทฺธพจนฺ์นี้ แสดงธรรมทั้งหมด ๔๐ ประการ แยกเป็น ๒ ฝ่าย สามารถนำมาเขียนสรุปเป็นตารางเพื่อให้เข้าใจได้ง่าย เทียบกันเป็นคู่ระหว่างอัปปมาทธรรมกับปมาทธรรม รวม ๒๐ คู่ ได้ดังตาราง

ตารางที่ ๒.๔ ธรรมคู่ปฏิบัติ ๒๐ คู่

ลำดับ	อัปปมาทธรรม	ปมาทธรรม
๑	สัมมาทิวฐิ	มิจฉาทิวฐิ
๒	กุศลธรรมเป็นอเนก อันมีสัมมาทิวฐิเป็นปัจจัย	บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก อันมีมิจฉาทิวฐิเป็นปัจจัย
๓	สัมมาสังกัปปะ	มิจฉาสังกัปปะ
๔	กุศลธรรมเป็นอเนก อันมีสัมมาสังกัปปะเป็นปัจจัย	บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก อันมีมิจฉาสังกัปปะเป็นปัจจัย
๕	สัมมาวาจา	มิจฉาวาจา
๖	กุศลธรรมเป็นอเนก อันมีสัมมาวาจาเป็นปัจจัย	บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก อันมีมิจฉาวาจาเป็นปัจจัย
๗	สัมมากัมมันตะ	มิจฉากัมมันตะ
๘	กุศลธรรมเป็นอเนก อันมีสัมมากัมมันตะเป็นปัจจัย	บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก อันมีมิจฉากัมมันตะเป็นปัจจัย

ลำดับ	อัปมากรรม	ปมากรรม
๙	สัมมาอาชีวะ	มิจฉาอาชีวะ
๑๐	กุศลธรรมเป็นอเนก อันมีสัมมาอาชีวะเป็นปัจจัย	บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก อันมีมิจฉาอาชีวะเป็นปัจจัย
๑๑	สัมมาวายามะ	มิจฉาวายามะ
๑๒	กุศลธรรมเป็นอเนก อันมีสัมมาวายามะเป็นปัจจัย	บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก อันมีมิจฉาวายามะเป็นปัจจัย
๑๓	สัมมาสติ	มิจฉาสติ
๑๔	กุศลธรรมเป็นอเนก อันมีสัมมาสติเป็นปัจจัย	บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก อันมีมิจฉาสติเป็นปัจจัย
๑๕	สัมมาสมาธิ	มิจฉาสมาธิ
๑๖	กุศลธรรมเป็นอเนก อันมีสัมมาสมาธิเป็นปัจจัย	บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก อันมีมิจฉาสมาธิเป็นปัจจัย
๑๗	สัมมาญาณะ	มิจฉาญาณะ
๑๘	กุศลธรรมเป็นอเนก อันมีสัมมาญาณะเป็นปัจจัย	บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก อันมีมิจฉาญาณะเป็นปัจจัย
๑๙	สัมมาวิมุตติ	มิจฉาวิมุตติ
๒๐	กุศลธรรมเป็นอเนก อันมีสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย	กุศลธรรมเป็นอเนก อันมีมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัย

ในลัทธิเลขสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรม ๘๘ ประการ โดยแยกเป็น ๒ ฝ่ายที่เป็นคู่ตรงข้ามกัน คือ ฝ่ายกุศล ๔๔ ประการ เป็นธรรมเครื่องขัดเกลากิเลส เป็นความเกิดขึ้นแห่งจิตฝ่ายดีงาม เป็นทางมีไว้สำหรับหลีกเลี่ยงอันตราย เป็นเหตุนำไปสู่ความเจริญ และเป็นเหตุที่ทำให้ถึงความดับสนิทกิเลสทั้งปวง ธรรม ๔๔ ประการเหล่านี้ นำมาอธิบายพระคาถานี้ จัดเป็นอัปมาทธรรม ธรรมคู่ปฏิบัติ เป็นธรรมฝ่ายอกุศล ๔๔ ประการ จัดเป็นปมาทธรรม เมื่อมีธรรมฝ่ายกุศลเกิดขึ้น ธรรมฝ่ายอกุศลก็เป็นอันถูกละไปไม่อาจเกิดขึ้นมาได้^{๖๘} สรุปได้ดังตาราง

๖๘ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๘๗/๖๐-๖๒, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๗/๗๘-๘๐.

ตารางที่ ๒.๕ ธรรมคู่ปฏิบัติ ๔๔ คู่

ลำดับ	อัปมาธรรม	ปมาธรรม
๑	ความไม่เบียดเบียน	ความเบียดเบียน
๒	งดเว้นจากการฆ่าสัตว์	ฆ่าสัตว์
๓	งดเว้นจากการลักทรัพย์	ลักทรัพย์
๔	ประพฤติพรหมจรรย์	ไม่ประพฤติพรหมจรรย์
๕	งดเว้นจากการพูดเท็จ	พูดเท็จ
๖	งดเว้นจากการพูดส่อเสียด	พูดส่อเสียด
๗	งดเว้นจากการพูดคำหยาบ	พูดคำหยาบ
๘	งดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ	พูดเพ้อเจ้อ
๙	อนภิชฌา	ภิชฌา
๑๐	อพยาบาท	พยาบาท
๑๑	สัมมาทิฏฐิ	มิจฉาทิฏฐิ
๑๒	สัมมาสังกัปปะ	มิจฉาสังกัปปะ
๑๓	สัมมาวาจา	มิจฉาวาจา
๑๔	สัมมากัมมันตะ	มิจฉากัมมันตะ

ลำดับ	อัปปมาทธรรม	ปมาทธรรม
๑๕	สัมมาอาชีวะ	มิจฉาอาชีวะ
๑๖	สัมมาวายามะ	มิจฉาวายามะ
๑๗	สัมมาสติ	มิจฉาสติ
๑๘	สัมมาสมาธิ	มิจฉาสมาธิ
๑๙	สัมมาญาณะ	มิจฉาญาณะ
๒๐	สัมมาวิมุตติ	มิจฉาวิมุตติ
๒๑	ความเป็นผู้ปราศจาก ความหดหู่และเชื่องซึม	หดหู่และเชื่องซึม ครอบงำ
๒๒	ความไม่ฟุ้งซ่าน	จิตฟุ้งซ่าน
๒๓	ความเป็นผู้ข้ามพ้นความสงสัย	ความสงสัย
๒๔	ความไม่โกรธ	มักโกรธ
๒๕	ความไม่ผูกโกรธ	ผูกโกรธ
๒๖	ความไม่ลบหลู่คุณท่าน	ลบหลู่คุณท่าน
๒๗	ความไม่ตีเสมอ	ตีเสมอ
๒๘	ความไม่ริษยา	ความริษยา
๒๙	ความไม่ตระหนี่	ตระหนี่
๓๐	ความไม่โอ้อวด	โอ้อวด

ลำดับ	อัปมาทธรรม	ปมาทธรรม
๓๑	ความไม่มีมารยา	มารยา
๓๒	ความไม่ดี้อร้น	ดี้อร้น
๓๓	ความไม่ถือตัวจัด	ถือตัวจัด
๓๔	ความเป็นผู้ว่าง่าย	ว่างาย
๓๕	ความเป็นผู้มีมิตรดี	มีมิตรชั่ว
๓๖	ความไม่ประมาท	ประมาท
๓๗	ศรัทธา	ไม่มีศรัทธา
๓๘	หิริ	ไม่มีความละอายบาป
๓๙	โอตตปปะ	ไม่เกรงกลัวบาป
๔๐	พาหุสัจจะ	ได้ยินได้ฟังน้อย
๔๑	การปรารภความเพียร	เกียจคร้าน
๔๒	ความเป็นผู้มีสติตั้งมั่น	มีสติหลงลืม
๔๓	ความสมบูรณ์ด้วยปัญญา	มีปัญญาทรม
๔๔	ความเป็นผู้ไม่ยึดติด ไม่ถือมั่นทิฏฐิของตน และสลัดทิ้งได้ง่าย	ยึดติด ถือมั่นทิฏฐิของตน และสลัดทิ้งได้ยาก

ในอังคุตตรนิกาย จักกนิบาต ติกวรรค^{๖๙} พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงธรรมหมวดละ ๓ ที่เป็นคู่ตรงข้ามกัน คือ ฝ่ายกุศล ๓ ประการ จัดเป็นอัปมาทธรรม ฝ่ายอกุศล ๓ ประการ จัดเป็น ปมาทธรรม ในวรรคนี้มี ๑๐ พระสูตร ต่อเนื่องกัน รวมเป็นธรรมทั้งหมด ๖๐ ประการ แยกเป็น ฝ่ายกุศล ๓๐ ประการ ฝ่ายอกุศล ๓๐ ประการ สรุปได้ดังตาราง

ตารางที่ ๒.๖ ธรรมคู่ปฏิปักษ์ ๓๐ คู่

ลำดับ	อัปมาทธรรม	ปมาทธรรม
๑	อสุภะ	ราคะ
๒	เมตตา	โทสะ
๓	ปัญญา	โมหะ
๔	กายสุจริต	กายทุจริต
๕	วจีสุจริต	วจีทุจริต
๖	มโนสุจริต	มโนทุจริต
๗	เนกขัมมวิตก	กามวิตก
๘	อพยบาทวิตก	พยาบาทวิตก
๙	อวิหิงสาวิตก	วิหิงสาวิตก
๑๐	เนกขัมมสติปัญญา	กามสติปัญญา

๖๙ ดูรายละเอียดใน อง.นกก. (บาลี) ๒๒/๑๐๗-๑๑๖/๔๒๔-๔๒๗, อง.นกก. (ไทย) ๒๒/๑๐๗-๑๑๖/๖๒๙-๖๓๗.

ลำดับ	อัปมาทธรรม	ปมาทธรรม
๑๑	อพยาบาทสัญญา	พยาบาทสัญญา
๑๒	อวิหิงสาสัญญา	วิหิงสาสัญญา
๑๓	เนกขัมมธาตุ	กามธาตุ
๑๔	อพยาบาทธาตุ	พยาบาทธาตุ
๑๕	อวิหิงสาธาตุ	วิหิงสาธาตุ
๑๖	อนิजสัญญา	อัสสาทิกุญฺญิ
๑๗	อนัตตสัญญา	อัตตานุทิกุญฺญิ
๑๘	สัมมาทิกุญฺญิ	มิจนาทิกุญฺญิ
๑๙	มูทิตา	อรติ
๒๐	อวิหิงสา	วิหิงสา
๒๑	อัมมจริยา	อธัมมจริยา
๒๒	สันตุกฺกฐิตา	อสันตุกฺกฐิตา
๒๓	อสัมปชัญญะ	อสัมปชัญญะ
๒๔	อปปิจจตา	มหิจจตา
๒๕	ความเป็นผู้ว่าง่าย	ความเป็นผู้ว่างาก
๒๖	ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร	ความเป็นผู้มีบาปมิตร
๒๗	อานาปานสติ	ความฟุ้งซ่านแห่งจิต
๒๘	สมณะ	อุทธัจจะ
๒๙	สังวร	อสังวร
๓๐	อัปมาทะ	ปมาทะ

ธรรมที่เป็นอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ได้แก่ (๑) ข่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม (๔) พุดเท็จ (๕) พุดคำส่อเสียด (๖) พุดคำหยาบ (๗) พุดเพื่อเจ้า (๘) เฟ่งเล็งอยากได้สิ่งของของผู้อื่น (๙) มีจิตพยาบาท (๑๐) มิจฉาทิฏฐิ แยกละเอียดเป็น ๔๐ ประการ โดยแยกข้อละ ๔ ประเด็น เช่น ข่าสัตว์แยกเป็น ๔ ประเด็น ได้แก่ (๑) ตนเองเป็นผู้ข่าสัตว์ (๒) ชักชวนผู้อื่นให้ข่าสัตว์ (๓) เป็นผู้พอใจการข่าสัตว์ (๔) สรรเสริญการข่าสัตว์ แม้อกุศลกรรมบถข้ออื่นก็แยกละเอียดโดยทำนองเดียวกัน ธรรม ๔๐ ประการเหล่านี้ เป็นปมาทธรรม ส่วนกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ แยกละเอียดเป็น ๔๐ ประการ เช่น การเว้นขาดจากการข่าสัตว์แยกได้ ๔ ประเด็น ได้แก่ (๑) ตนเองเป็นผู้เว้นขาดจากการข่าสัตว์ (๒) ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการข่าสัตว์ (๓) เป็นผู้พอใจการงดเว้นจากการข่าสัตว์ (๔) สรรเสริญการงดเว้นจากการข่าสัตว์ แม้กุศลกรรมบถข้ออื่น ๆ ก็แยกละเอียดโดยทำนองเดียวกัน ธรรม ๔๐ ประการเหล่านี้ เป็นอัปปมาทธรรม รวมทั้งหมดเป็นธรรม ๘๐ ประการ แยกเป็น ๒ ฝ่ายที่เป็นปฏิปักษ์กัน เมื่อมีธรรมฝ่ายกุศลกรรมบถเกิดขึ้น ฝ่ายอกุศลกรรมบถก็ไม่เกิด สรุปได้ดังตาราง^{๗๐}

๗๐ ดูรายละเอียดใน อง.ทสภ. (บาลี) ๒๔/๒๒๔/๒๕๓-๒๕๕, อง.ทสภ. (ไทย) ๒๔/๒๒๔/๓๗๕-๓๗๘.

ตารางที่ ๒.๗ ธรรมคู่ปฏิบัติ ๔๐ คู่

ลำดับ	อับปมาทธรรม	ปมาทธรรม
๑	ตนเองเป็นผู้เว้นขาด จากการฆ่าสัตว์	ตนเองเป็น ผู้ฆ่าสัตว์
๒	ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้น จากการฆ่าสัตว์	ชักชวนผู้อื่น ให้ฆ่าสัตว์
๓	เป็นผู้พอใจการงดเว้น จากการฆ่าสัตว์	เป็นผู้พอใจ การฆ่าสัตว์
๔	สรรเสริญการงดเว้น จากการฆ่าสัตว์	สรรเสริญ การฆ่าสัตว์
๕	ตนเองเป็นผู้เว้นขาด จากการลักทรัพย์	ตนเองเป็น ผู้ลักทรัพย์
๖	ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้น จากการลักทรัพย์	ชักชวนผู้อื่น ให้ลักทรัพย์
๗	เป็นผู้พอใจการงดเว้น จากการลักทรัพย์	เป็นผู้พอใจ การลักทรัพย์
๘	สรรเสริญการงดเว้น จากการลักทรัพย์	สรรเสริญ การลักทรัพย์
๙	ตนเองเป็นผู้เว้นขาด จากการประพฤตินอกใจ	ตนเองเป็น ผู้ประพฤตินอกใจ

ลำดับ	อัปปมาทธรรม	ปมาทธรรม
๑๐	ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้น จากการประพฤตินอกใจ	ชักชวนผู้อื่น ให้ประพฤตินอกใจ
๑๑	เป็นผู้พอใจการงดเว้น จากการประพฤตินอกใจ	เป็นผู้พอใจ การประพฤตินอกใจ
๑๒	สรรเสริญการงดเว้น จากการประพฤตินอกใจ	สรรเสริญ การประพฤตินอกใจ
๑๓	ตนเองเป็นผู้เว้นขาด จากการพูดเท็จ	ตนเองเป็น ผู้พูดเท็จ
๑๔	ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้น จากการพูดเท็จ	ชักชวนผู้อื่น ให้พูดเท็จ
๑๕	เป็นผู้พอใจการงดเว้น จากการพูดเท็จ	เป็นผู้พอใจ การพูดเท็จ
๑๖	สรรเสริญการงดเว้น จากการพูดเท็จ	สรรเสริญ การพูดเท็จ
๑๗	ตนเองเป็นผู้เว้นขาด จากการพูดส่อเสียด	ตนเองเป็น ผู้พูดส่อเสียด
๑๘	ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้น จากการพูดส่อเสียด	ชักชวนผู้อื่น ให้พูดส่อเสียด
๑๙	เป็นผู้พอใจในการงดเว้น จากการพูดส่อเสียด	เป็นผู้พอใจ การพูดส่อเสียด

ลำดับ	อุปมาธรรม	ปมาธรรม
๒๐	สรรเสริญการงดเว้น จากการพูดส่อเสียด	สรรเสริญ การพูดส่อเสียด
๒๑	ตนเองเป็นผู้เว้นขาด จากการพูดคำหยาบ	ตนเองเป็น ผู้พูดคำหยาบ
๒๒	ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้น จากการพูดคำหยาบ	ชักชวนผู้อื่น ให้พูดคำหยาบ
๒๓	เป็นผู้พอใจการงดเว้น จากการพูดคำหยาบ	เป็นผู้พอใจ การพูดคำหยาบ
๒๔	สรรเสริญการงดเว้น จากการพูดคำหยาบ	สรรเสริญ การพูดคำหยาบ
๒๕	ตนเองเป็นผู้เว้นขาด จากการพูดเพื่อเจ้อ	ตนเองเป็น ผู้พูดเพื่อเจ้อ
๒๖	ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้น จากการพูดเพื่อเจ้อ	ชักชวนผู้อื่น ให้พูดเพื่อเจ้อ
๒๗	เป็นผู้พอใจการงดเว้น จากการพูดเพื่อเจ้อ	เป็นผู้พอใจ การพูดเพื่อเจ้อ
๒๘	สรรเสริญการงดเว้น จากการพูดเพื่อเจ้อ	สรรเสริญ การพูดเพื่อเจ้อ
๒๙	ตนเองเป็นผู้ไม่ฟังเล็ง อยากได้ของเขา	ตนเองเป็นผู้ฟังเล็ง อยากได้ของเขา

ลำดับ	อัปปมาทธรรม	ปมาทธรรม
๓๐	ชักชวนผู้อื่นให้ไม่เพ่งเล็ง อยากได้ของเขา	ชักชวนผู้อื่นให้เพ่งเล็ง อยากได้ของเขา
๓๑	เป็นผู้พอใจความไม่เพ่งเล็ง อยากได้ของเขา	เป็นผู้พอใจความเพ่งเล็ง อยากได้ของเขา
๓๒	สรรเสริญความไม่เพ่งเล็ง อยากได้ของเขา	สรรเสริญความเพ่งเล็ง อยากได้ของเขา
๓๓	ตนเองเป็นผู้มีจิต ไม่พยาบาท	ตนเองเป็นผู้มีจิต พยาบาท
๓๔	ชักชวนผู้อื่นให้มีจิต ไม่พยาบาท	ชักชวนผู้อื่นให้มีจิต พยาบาท
๓๕	เป็นผู้พอใจความมีจิต ไม่พยาบาท	เป็นผู้พอใจความมีจิต พยาบาท
๓๖	สรรเสริญความมีจิต ไม่พยาบาท	สรรเสริญความมีจิต พยาบาท
๓๗	ตนเองเป็นสัมมาทิฐิ	ตนเองเป็นมิจจาทิฐิ
๓๘	ชักชวนผู้อื่นให้เป็น สัมมาทิฐิ	ชักชวนผู้อื่นให้เป็น มิจจาทิฐิ
๓๙	เป็นผู้พอใจความเป็น สัมมาทิฐิ	เป็นผู้พอใจความเป็น มิจจาทิฐิ

ลำดับ	อัปมาทธรรม	ปมาทธรรม
๔๐	สรรเสริญความเป็น สัมมาทิฎฐิ	สรรเสริญความเป็น มิจนาทิฎฐิ

๑๐. เววจนหาระ

หลักการอธิบายพระพุทธรูป เพื่อกำจัดความไม่รู้ ความลังเลสงสัย และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในคำสอน โดยการใช้คำพูดหลายคำในการกล่าวถึงเนื้อความเดียวกัน แสดงคำไวพจน์ของบทในพระคาถานั้น หรือแสดงคำไวพจน์ของบทที่ถูกยกมาอธิบายด้วยหาระอื่น ๆ ด้วยก็ได้ คำไวพจน์ของบทบาลีและหลักธรรมต่าง ๆ สามารถค้นคว้าได้จากหลายแหล่ง เช่น

(๑) พระพุทธรูปทรงแสดงในพระสูตรต้นตปิฎก พระองค์ทรงแสดงธรรมโดยปริยายอันหลากหลาย ใช้บทพยัญชนะแตกต่างกัน เพื่อให้เหมาะสมกับจริตอัธยาศัยของผู้ฟังธรรม ผู้ฟังสามารถเข้าใจสัจธรรม ทางตลอดอริยสัจ ๔ ทำให้แจ้งนิพพานได้ด้วยบทพยัญชนะใด พระองค์ก็ทรงใช้บทพยัญชนะนั้นตามสมควรแก่บุคคลนั้น ๆ

(๒) คัมภีร์ฝ่ายอภิธรรมที่แสดงคำไวพจน์ของหลักธรรมไว้เป็นจำนวนมาก ได้แก่ คัมภีร์ธัมมสังคณี และคัมภีร์วิภังคิ

(๓) การขยายความหลักธรรมตามแนวท่านพระสารีบุตร ท่านได้แสดงค่าไวยากรณ์ของบทพยัญชนะและหลักธรรมไว้เป็นจำนวนมาก เพื่ออธิบายให้เข้าใจชัดเจนในบทพยัญชนะ และข้อธรรมนั้น ๆ ได้แก่ คัมภีร์มหานิทเทส จุฬินิทเทส และปฏิสัมภิทามรรค

(๔) คัมภีร์อธิบายพระพุทฺธพจน์ ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถาฎีกา เป็นต้น ท่านได้แสดงค่าไวยากรณ์ไว้มาก เนื่องจาก เมื่ออธิบายบทพยัญชนะ ท่านก็นิยมให้ค่าไวยากรณ์เป็นอีกคำมาขยาย

(๕) คัมภีร์ที่รวบรวมค่าไวยากรณ์ของบทและหลักธรรมต่าง ๆ ในสายภาษาบาลี เช่น คัมภีร์กลุ่มอภิธาน เป็นต้น

การหาค่าไวยากรณ์นั้น สามารถหาค่าไวยากรณ์ของทุกบทพยัญชนะที่ปรากฏในพระคาถาได้ตามสมควร หรือหาค่าไวยากรณ์เฉพาะบทที่เป็นใจความสำคัญของพระคาถานั้น หรือหาค่าไวยากรณ์ของบทอื่น ๆ ที่ได้อธิบายเพิ่มเติมขึ้นมา จากปทัฏฐานหาระ ลักขณหาระ จตุพยุหหาระ อาวัฏฐหาระ และปริวัตตนหาระด้วยก็ได้ ทั้งนี้ ก็เพื่อความเข้าใจเนื้อความของพระพุทฺธพจน์ที่กำลังอธิบายอยู่นั่นเอง

ก. ความไม่ประมาท

คำไวพจน์ของความไม่ประมาท ตามบาลีว่า อปฺปมาโท นี้ สามารถพิจารณาได้จากการขยายความในคัมภีร์จู่พ นิตเทศและอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี ดังต่อไปนี้

อปฺปมตฺโตตฺติ: สกุกจฺจการี สาทจฺจการี อฏฺฐิตการี
อนโนสินฺวตฺตี อนิกฺขิตตจฺจนฺโท อนิกฺขิตตตฺฐโร อปฺปมตฺโต
กุสเลสุ ฐมฺเมสุ “กถาหิ อปริปฺรู วา สีสฺกฺขนฺธํ ปริปฺปูเรยฺยํ,
ปริปฺรู วา สีสฺกฺขนฺธํ ตตฺถ ตตฺถ ปณฺณาย อนฺุคฺคณฺเหยฺยนฺ” ติ
โย ตตฺถ ฉนฺโท จ วายาโม จ อฺุสฺสาโห จ อฺุสฺโสฬฺหี จ
อปฺปฏฺวิวานี จ สติ จ สมฺปชฺฌณฺณจ อาตปฺปํ ปธานํ อธิฏฺฐานํ
อนฺุโยโค อปฺปมาโท กุสเลสุ ฐมฺเมสุ. “กถาหิ อปริปฺรู วา
สมาธิกฺขนฺธํ ๗เปฯ ปณฺณากฺขนฺธํ ๗เปฯ วิมฺุตฺติกฺขนฺธํ ๗เปฯ
วิมฺุตฺติตฺวาณทสฺสนกฺขนฺธํ ปริปฺปูเรยฺยํ, ปริปฺรู วา วิมฺุตฺติตฺวาณ
ทสฺสนกฺขนฺธํ ตตฺถ ตตฺถ ปณฺณาย อนฺุคฺคณฺเหยฺยนฺ” ติ
โย ตตฺถ ฉนฺโท จ วายาโม จ อฺุสฺสาโห จ อฺุสฺโสฬฺหี จ
อปฺปฏฺวิวานี จ สติ จ สมฺปชฺฌณฺณจ อาตปฺปํ ปธานํ อธิฏฺฐานํ
อนฺุโยโค อปฺปมาโท กุสเลสุ ฐมฺเมสุ. “กถาหิ อปริณฺณวตฺตี
วา ทุกฺขํ ปริชาเนยฺยํ, อปฺปทีเน วา กิเลเส ชฺเหยฺยํ, อภาวิทฺตํ
วา มคฺคํ ภาเวยฺยํ, อสจฺจิกตํ วา นิโรธํ สจฺจิกเรยฺยนฺ” ติ โย
ตตฺถ ฉนฺโท จ วายาโม จ อฺุสฺสาโห จ อฺุสฺโสฬฺหี จ อปฺปฏฺวิวานี

จ สติ จ สมฺปชฌณฺณจ อาตปฺปํ ปธานํ อธิฏฺฐาณํ อนุโยโค
อปฺปมาโท กุสเลสุ ธมฺเมสุติ เอววิหารี สโต อปฺปมตฺโต.^{๗๑}

คำว่า ไม่ประมาท อธิบายว่า ผู้ทำด้วยความเอื้อเพื่อ
ทำติดต่อกัน ทำไม่หยุด ประพฤติไม่ย่อหย่อน ไม่ละความ
พอใจ ไม่ทอดธุระ ชื่อว่าไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย

คือ ความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขยัน
ความไม่ถอยกลับ สติสัมปชัญญะ ความเพียรเป็นเครื่อง
เผากิเลส ความเพียรแรงกล้า ความตั้งใจ ความประกอบ
เนื่อง ๆ ด้วยคิดว่า “เราพึงทำศีลชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้
บริบูรณ์โดยอุบายอย่างไร หรือพึงใช้ปัญญาตามรักษาศีลชั้น
ให้บริบูรณ์ในขั้นนั้น ๆ โดยอุบายอย่างไร” ดังนี้ ชื่อว่า
ไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย ... ความพอใจ ความพยายาม
ความอุตสาหะ ความขยัน ความไม่ถอยกลับ สติสัมปชัญญะ
ความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส ความเพียรแรงกล้า ความ
ตั้งใจ ความประกอบเนื่อง ๆ ด้วยคิดว่า “เราพึงทำสมาธิ
ชั้นนี้ ฯลฯ ปัญญาชั้นนี้ ฯลฯ วิมุตติชั้นนี้ ฯลฯ วิมุตติญาณ

๗๑ ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๒๕/๘๔.

ทัศนชนันท์ ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ โดยอุบายอย่างไร หรือพึงใช้ปัญญาตามรักษาวิมุตติญาณทัศนชนันท์ที่บริบูรณ์ในขั้นนั้น ๆ โดยอุบายอย่างไร” ดังนี้ ชื่อว่าไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย

ความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขยัน ความไม่ถอยกลับ สติสัมปชัญญะ ความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส ความเพียรแรงกล้า ความตั้งใจ ความประกอบเนื่อง ๆ ด้วยคิดว่า “เราพึงกำหนดรู้ทุกข์ที่ยังมิได้กำหนดรู้ พึงละกิเลสที่ยังมิได้ละ พึงเจริญมรรคที่ยังมิได้เจริญ หรือทำให้แจ้งนิโรธที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง โดยอุบายอย่างไร” ดังนี้ ชื่อว่าไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย รวมความว่า (ภิกษุ) ผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีสติ ไม่ประมาท^{๗๒}

๗๒ ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๒๕/๑๓๙-๑๔๐.

กตมํ ตสฺมึ สมเย สติ โหติ. ยา ตสฺมึ สมเย สติ
อนุสฺสตี ปฏิสฺสตี, สติ สรณตา, ธารณตา อปฺปาปนตา
อสมฺมุสฺสนตา, สติ สตินทฺริยํ สติพลํ สมฺมาสตี; อิํ
ตสฺมึ สมเย สตินทฺริยํ โหติ.^{๗๓}

สติ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นใจน

สติ ความตามระลึก ความหวนระลึก สติ กิริยาที่
ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลือนลอย ความไม่หลงลืม
สติ สตินทรียํ สติพละ สัมมาสตี ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่า สติที่
เกิดขึ้นในสมัยนั้น^{๗๔}

จากการขยายความในคัมภีร์จุฬินิทเทศและอภิธรรม
ปิฎก ธรรมสังคณี พบคำไวพจน์ของ อปฺปมาโท หลายคำ เช่น

สกุจฺจการี	แปลว่า ทำด้วยความเอื้อเพื่อ
สาตจฺจการี	แปลว่า ทำติดต่อกัน
อฏฺฐจิตการี	แปลว่า ทำไม่หยุด
อนนฺตลินวฺตตี	แปลว่า ประพฤติไม่ย่อหย่อน
อนิกฺขิตตฺตจฺจนโท	แปลว่า ไม่ละความพอใจ
อนิกฺขิตตฺตฺฐโร	แปลว่า ไม่ทอดธุระ

๗๓ อภ.สง. (บาลี) ๓๔/๕๒/๒๙.

๗๔ อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๒/๓๖.

สติ	แปลว่า ความระลึกได้
อนุสสติ	แปลว่า ความตามระลึก
ปฐิสติ	แปลว่า ความทวนระลึก
สรณตา	แปลว่า ความระลึก
ธารณตา	แปลว่า ความทรงจำ
อปิลาปนตา	แปลว่า ความไม่เลือนลอย
อสมมุสสนตา	แปลว่า ความไม่หลงลืม
สติอนุริยิ	แปลว่า อินทรีย์คือสติ
สติพลั	แปลว่า พละคือสติ
สมมาสติ	แปลว่า ความระลึกชอบ

แม้บทอื่น ๆ เมื่อนำมาใช้เป็นอุบายการทำกุศลที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ และรักษากุศลที่บริบูรณ์แล้วนั้นด้วยปัญญา คือ ฆนโท วายาโม อุตสาโท อุตโสฬหิ อปปฏิวานิ สติ สมปชณณั อาตปโป ปธานั อธิจฺจัน อญโยโค ก็เป็นคำไวพจน์ของความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลายด้วยเช่นกัน

ข. ความประมาท

คำไวพจน์ของความประมาท ตามบาลีว่า ปมาโท นี้ สามารถพิจารณาได้จากการขยายความในคัมภีร์อภิธรรมปิฎก วิกังคั ดังต่อไปนี้

ตตถ กตโม ปมาโท. กายทุจฺจริเต วา วจฺีทุจฺจริเต
วา มโนทุจฺจริเต วา ปญฺจสุ วา กามคฺุณฺสุ จิตฺตสุส
โวสฺสคฺุค โวสฺสคฺุคานุปฺปทานํ กุสฺลानํ วา ธมฺมานํ
ภาวนาย อสฺกฏจฺจกิริยตา อสฺตจฺจกิริยตา อนญฺุจิตกิริยตา
โอสฺนวุตฺติตา นิกฺุชิตฺตจฺจนฺทตา นิกฺุชิตฺตธฺรฺตา อนาเสวนา
อภาวนา อพหุสฺสิกมฺมํ อนธิญฺุจานํ อนนฺุโยโค ปมาโท, โย
เอวรฺุโป ปมาโท ปมชฺุชนา ปมชฺุชิตฺตตฺ. อยฺ วุจฺจติ ปมาโท.^{๗๕}

ปมาทะ เป็นไฉน

ความปล่อยจิตไป การเพิ่มพูนความปล่อยจิตไปใน
กายทุจฺจริต วจฺีทุจฺจริต มโนทุจฺจริต หรือในกามคุณ ๕ หรือ
การทำโดยไม่เคารพ การทำไม่ให้ติดต่อกัน การทำที่ไม่มั่นคง
ความประพฤดิย่อหย่อน ความทอดทิ้งฉันทะ ความทอดทิ้ง
ธฺรฺ ความไม่เสพ ความไม่เจริญ ความไม่ทำให้มาก ความ
ตั้งใจไม่จริง ความไม่หมั่นประกอบ ความประมาทในการ
เจริญสภาวธฺรฺรณที่เป็นกุศลทั้งหลาย ความประมาท กิริยาที่
ประมาท ภาวะที่ประมาท มีลักษณะเช่นว่านี้ นี้เรียกว่า
ปมาทะ^{๗๖}

๗๕ อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๘๔๖/๔๒๗.

๗๖ อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๔๖/๕๕๐.

ตตถ กตมํ มุฏฺฐสฺสจจํ. ยา อสฺสติ อนนุสฺสติ อปฺปฏิสฺสติ
อสฺสติ อสฺสรณตา อธารณตา ปีลาปนตา สมมุสนตา.
อิทํ วุจฺจติ มุฏฺฐสฺสจจํ.^{๗๗}

มุฏฐัสสัจจะ เป็นไหน

ความระลึกไม่ได้ ความหวนระลึกไม่ได้ ความระลึก
ย้อนหลังไม่ได้ ความระลึกไม่ได้ ภาวะที่ระลึกไม่ได้
ภาวะที่ทรงจำไม่ได้ ความเลื่อนลอย ความหลงลืมสติ
นี้เรียกว่า มุฏฐัสสัจจะ^{๗๘}

จากการขยายความลักษณะของความประมาทใน
คัมภีร์วิภังค์นี้ พบคำไวพจน์ของ ปมาโท หลายคำ เช่น

จิตตสฺส โวสฺสคฺโค แปลว่า ความปล่อยจิตไปใน
ทวจริตหรือกามคุณ

โวสฺสคฺคานุပ္ปทานํ แปลว่า ความเพิ่มพูนการปล่อย
จิตในทวจริตหรือกามคุณ

อสกฺกจฺจกิริยตา แปลว่า การทำโดยไม่เคารพใน
กุศลธรรมทั้งหลาย

๗๗ อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๙๐๖/๔๔๑.

๗๘ อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๐๖/๕๖๕.

อสาตจกิริยตา แปลว่า การทำไม่ให้เกิดติดต่อในกุศลธรรม
ทั้งหลาย

อนภูจิตกิริยตา แปลว่า การทำที่ไม่มั่นคงในกุศลธรรม
ทั้งหลาย

โอสีนวุตติตา แปลว่า ความประพฤดิย่อหย่อนในกุศลธรรม
ทั้งหลาย

นิกขิตตจจนฺทตา แปลว่า ความทอดทิ้งฉันทะในกุศลธรรม
ทั้งหลาย

นิกขิตตธรรตา แปลว่า ความทอดทิ้งธรรในกุศลธรรม
ทั้งหลาย

อนาเสวนา แปลว่า ความไม่เสพในกุศลธรรมทั้งหลาย

อภาวนา แปลว่า ความไม่เจริญในกุศลธรรมทั้งหลาย

อพหุสสิกมมํ แปลว่า ความไม่ทำให้มากในกุศลธรรม
ทั้งหลาย

อนธิฏฺฐานํ แปลว่า ความตั้งใจไม่จริงในกุศลธรรม
ทั้งหลาย

อนนุโยโค แปลว่า ความไม่หมั่นประกอบในกุศลธรรม
ทั้งหลาย

อสุสฺสติ แปลว่า ความระลึกไม่ได้

อนนุสสติ แปลว่า ความหวนระลึกไม่ได้
อปปปฏิสสติ แปลว่า ความระลึกย้อนหลังไม่ได้
อสุสธรรณา แปลว่า ภาวะที่ระลึกไม่ได้
อธรรณา แปลว่า ภาวะที่ทรงจำไม่ได้
ปิลาปนตา แปลว่า ความเลือนลอย
สมมุสนตา แปลว่า ความหลงลืมสติ

คำไวพจน์ของหลักธรรมที่ถูกยกมาแสดงในปทัฏฐานหาระ ลักขณหาระ จตุพยุหาระ อาวัฏฏหาระ และปริวัตตนหาระ เช่น สัมปชัญญะ จิต โมหะ วิชชา โยนิโสมนสิการ อวิชชา อโยนิโสมนสิการ เป็นต้น ก็สามารถยกมาแสดงด้วยเวทจนหาระได้ ในที่นี้ จะยกมาพอเป็นตัวอย่าง ๓ หลักธรรม ได้แก่ (๑) จิต เพราะเป็นประธานของทั้งความไม่ประมาทและความประมาท ความไม่ประมาทและความประมาทเกิดประกอบกับจิต (๒) สัมปชัญญะ เพราะเป็นธรรมมีอุปการะมากคู่กับสติ เมื่อสติและสัมปชัญญะเกิดร่วมกันก็ย่อมทำให้ความไม่ประมาทเพิ่มกำลัง (๓) โมหะ เพราะเป็นเหตุพื้นฐานของอกุศลธรรมทั้งหลายรวมทั้งความประมาทด้วย

จิต ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นไหน

จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุ ที่เหมาะสมกัน ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าจิตที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น^{๗๙}

สัมปชัญญะ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นไหน

ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปฏิภัก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนคัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าสัมปชัญญะที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น^{๘๐}

๗๙ อภ.สง. (บาลี) ๓๔/๖/๒๒, อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๖/๒๘.

๘๐ อภ.สง. (บาลี) ๓๔/๕๓/๓๐, อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๓/๓๖.

โมหะ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นइन

ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้ โดยสมควร ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ความไม่รู้แจ้ง ตลอด ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง ความไม่หยั่งลงอย่าง รอบครอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา การไม่ทำให้ ประจักษ์ ความทรมปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงไหล อวิชชา อวิชโชหะ อวิชชาโยคะ อวิชชานุสัย ปริยภูฐานกิเลสคืออวิชชา ลิมคือ อวิชชา อุกุศลมูลคือโมหะ ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าโมหะที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น^{๘๑}

๑๑. ปัญญาตัดิหาระ

หลักการอธิบายพระพุทธรพจน์ เพื่อกำจัดความไม่รู้ ความล้งเลงล้ง และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในคำสอน โดยการใช้คำบัญญัติเพื่อทำให้ทราบเนื้อความโดยประการ ต่าง ๆ หรือโดยการแยกประเภทไม่ให้ปะปนกัน คำบัญญัติ ต่าง ๆ นำมาจากพระพุทธรพจน์ที่กำลังอธิบายอยู่ด้วย นำมาจากคำอธิบายในหาระต่าง ๆ ที่ได้อธิบายผ่านมา แล้วด้วย ในพระคาถานี้ อธิบายด้วยปัญญาตัดิหาระได้ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

^{๘๑} อภ.สัง. (บาลี) ๓๔/๓๙๐/๑๐๙, อภ.สัง. (ไทย) ๓๔/๓๙๐/๑๑๔.

๑. สัททบัญญัติ

การตั้งเสียงเป็นคำพูดขึ้นมา เพื่อใช้ประกาศให้ทราบความหมายต่อไป ดังนี้

มนสาวัดธาปิตสัททบัญญัติ สัททบัญญัติที่กำหนดไว้ด้วยจิตก่อนที่จะพูด สำหรับผู้แสดงธรรมจะต้องมีการกำหนดคำบัญญัติด้วยจิตก่อนว่า จะตั้งสภาวะนี้ชื่อว่าอย่างไร แยกจากสภาวะอื่น ไม่ให้ปะปนกันอย่างไร มีประเภทเท่าไร อะไรบ้างเป็นต้น ผู้ที่จะแสดงบัญญัติได้อย่างสมบูรณ์ คือ ผู้ที่ได้ทำให้แจ้งสภาวะนั้น ๆ ด้วยตนเองแล้ว จึงนำมาบัญญัติ เพื่อจะได้แนะนำผู้อื่นให้รู้ตามซึ่งผู้ที่รู้แจ้งทุกสภาวะด้วยญาณปัญญา สภาวะที่จะพึงรู้ด้วยญาณปัญญามีเท่าไร ก็ทรงรู้ทั้งหมด โดยประการทั้งปวงคือ พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์จึงทรงเป็นผู้ที่ยอดเยี่ยมทั้งในบัญญัติและอธิบัญญัติไม่มีผู้ใดยิ่งไปกว่า ดังที่พระองค์ตรัสว่า “เราไม่เห็นผู้ที่เสมอกับเราในเรื่องบัญญัติ แม้ผู้ที่เหนือกว่าเราจะมีแต่ที่ไหน ความจริง เราเท่านั้นเป็นผู้เหนือกว่าใครในบัญญัติ คือ อธิบัญญัติ”^{๘๒}

๘๒ ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๙๓/๑๒๐, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๓/๑๕๔.

วชิเภทสัททบัญญัติ สัททบัญญัติที่เปล่งเสียงพูดให้ผู้อื่นได้ยิน เกิดขึ้นจากวจีสังขารคือวิตกวิจารณ์ประมวลขึ้นแล้วเปล่งเสียงให้ผู้อื่นได้ยินด้วยพระมหากรุณาธิคุณ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ผู้ได้ยิน

นามสัททบัญญัติ สัททบัญญัติที่แสดงชื่อซึ่งเป็นอารมณ์ทางมโนทวารวิถีของผู้รับฟัง คำบัญญัติแตกต่างกันมากมายที่พระพุทธองค์ทรงประกาศ เป็นเรื่องเดียวกันนั่นเอง ทรงประกาศสังฆธรรม ให้เข้าใจอริยสัจ ๔ แม้จะใช้คำที่แตกต่างกัน บทพยัญชนะเพื่อใช้ในการอธิบายทุกขอริยสัจทุกขสมุททยอริยสัจ ทุกขนิโรธอริยสัจ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ มีมากมายไม่จำกัด ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย คำที่เราบัญญัติไว้ว่า นี้ทุกขอริยสัจ ในคำบัญญัตินั้น เมื่อจะขยายความว่า นี้ชื่อว่าทุกขอริยสัจ แม้เพราะเหตุนี้ อักขร พยัญชนะ และการจำแนก ไม่มีที่สิ้นสุด คำที่เราบัญญัติว่า นี้ทุกขสมุททยอริยสัจ ๗๗ คำที่เราบัญญัติว่า นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ในคำบัญญัตินั้น เมื่อจะขยายความว่า นี้ชื่อว่าทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ แม้เพราะเหตุนี้ อักขร พยัญชนะ และการจำแนก ไม่มีที่สิ้นสุด^{๘๓}

๘๓ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๙/๓๗๕, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๙/๖๐๓.

๒. อัถถบัญญัติ

เนื้อความที่ต้องการสื่อให้ทราบผ่านคำบัญญัติต่าง ๆ แยกแยะไม่ให้สภาวะปนเปกัน ทำให้เกิดความเข้าใจและปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ๆ ได้ถูกต้อง เช่น

นิกเขปบัญญัติ บัญญัติตั้งไว้ให้ทราบว่า ความไม่ประมาท คือ การมีสติตั้งมั่นอยู่เสมออันเป็นที่รวมของกุศลธรรมทั้งหลาย โดยเฉพาะโพธิปักขิยธรรม อันเป็นกุศลระดับโลกุตตระ ซึ่งทำให้เกิดมัคคญาณ ทำให้แจ้งพระนิพพาน อันเป็นอมตธรรมได้ ความไม่ประมาทจึงเป็นอุบายให้ถึงพระนิพพาน และในทางตรงกันข้าม บัญญัติตั้งไว้ให้ทราบว่า ความประมาทเป็นหนทางแห่งความตาย เพราะทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดไม่สิ้นสุด เมื่อเป็นอยู่โดยประมาท ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิด

ปกวบัญญัติ บัญญัติที่แสดงเหตุเบื้องต้นของการทำให้แจ้งนิพพาน เพราะการจะกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้โดยชอบ ต้องทำให้แจ้งพระนิพพาน จะทำให้แจ้งพระนิพพานได้ ต้องอาศัยญาณที่เกิดจากอริยมรรค จะมีญาณที่เกิดจากอริยมรรค ต้องมีโพธิปักขิยธรรม จะมีโพธิปักขิยธรรมที่สมบูรณ์พร้อม ต้องมีเหตุเบื้องต้นคือความไม่ประมาท และในทางตรงกันข้าม บัญญัติแสดงเหตุเบื้องต้นของความตายเมื่อเป็นอยู่ด้วยความประมาท ปราศจากสติ ย่อมเกิดเมื่อเกิด ความตายก็ย่อมมี เหตุเบื้องต้นของความตายคือความประมาท

ตัชชาบัญญัติ บัญญัติถึงสภาวะที่มีจริง พระนิพพานอันเป็นสภาวะที่ไม่ตายเพราะไม่มีการเกิด เป็นอสังขตธรรม มีอยู่จริง และจะเข้าถึงได้ก็ด้วยอริยมรรคอันมีอยู่จริง มีเหตุพื้นฐานคือการมีสติตั้งมั่นอยู่เสมอคือความไม่ประมาท อันมีจริง และในทางตรงกันข้าม ความตายเป็นสภาวะที่มีจริง เป็นฝ่ายสังขตธรรม ความตายเกิดขึ้นจากความเกิด อันมีอยู่จริง ความเกิดมาจากสาเหตุพื้นฐานคือความประมาท อันมีอยู่จริงเช่นเดียวกัน

อุปาทาบัญญัติ บัญญัติอาศัยลักษณะของความไม่ประมาทและความประมาท ทั้งสองสภาวะนี้มีลักษณะตรงข้ามกัน ส่งผลต่อเนื่องกันไปเรื่อย ๆ ไปในลักษณะตรงข้าม ความไม่ประมาท ทำให้เกิดกุศลระดับต่าง ๆ และผลดีงามทุกระดับ มีปราโมทย์ ปิติ ปัสสัทธิ สุข สมายิยธัญญัตถุณทัสสนะ นิพพิทา วิวาละ วิมุตติ จนกระทั่งถึงทำให้แจ้งพระนิพพาน ส่วนความประมาท ทำให้เกิดอกุศลต่าง ๆ และผลเลวร้ายทุกระดับ ทั้งความทุกข์ในชีวิตประจำวัน ทุกข์ในอบาย และทุกข์ในวิภูฏสงสาร

สมุหบัญญัติ บัญญัติแสดงกลุ่ม ในพระคาถานี้ คือ การแสดงกลุ่มของสภาวะธรรม ความไม่ประมาท บัญญัติแสดงกลุ่มธรรมฝ่ายดี เป็นฝ่ายดับทุกข์ โดยเฉพาะผลคือ **ธรรมชั้น ๕** ได้แก่ สีสันต์ สมายิชั้นันต์ ปัญญาชั้นันต์ วิมุตติชั้นันต์ วิมุตติธัญญัตถุณทัสสนชั้นันต์ ซึ่งมีพร้อมสำหรับผู้ทำให้แจ้งอมตธรรม เป็นพระอรหันต์ ผู้มีสติสมบูรณ์ ส่วนความประมาท บัญญัติแสดงกลุ่มฝ่ายไม่ดี เป็นฝ่ายทุกข์ โดยเฉพาะผลคือ **ทุกข์ชั้น ๕** ได้แก่ รูปชั้นันต์ เวทนาชั้นันต์ สัญญาชั้นันต์ สังขารชั้นันต์ วิญญูณชั้นันต์ ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมสำหรับผู้เต็มไปด้วยความหลงมัวเมา อยู่อย่างขาดสติ เขาย่อมยินดีในทุกข์ เมื่อยินดีในทุกข์ ก็ยอมไม่พ้นไปจากทุกข์

สันตติบัญญัติ บัญญัติแสดงการสืบเนื่อง ในพระคาถานี้ คือ แสดงสภาวะธรรมอันเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องกันไป เพราะสังขารทั้งหลายเป็นสิ่งไม่เที่ยง ความไม่ประมาท คือ ความมีสติตั้งมั่น เป็นสังขตธรรม เกิดจากการปรุงแต่ง เป็นสิ่งไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เป็นเหตุปัจจัยที่ต่อเนื่องไปสู่สติที่ตั้งมั่นยิ่งขึ้น และความเจริญแห่งธรรมฝ่ายกุศลอื่น ๆ ต่อเนื่องกันไป จนจบที่กุศลอันมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ความประมาท คือ ความมีสติหลงลืม เป็นสังขตธรรม เกิดจากการปรุงแต่ง เป็นสิ่งไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เป็นเหตุปัจจัยไปสู่กุศลธรรมต่าง ๆ ต่อเนื่องกันไป วนไปวนมา เป็นวงกลมไม่มีการสิ้นสุด

สังเกตบัญญัติ บัญญัติแสดงสิ่งที่เหมาะสมกันทางโลก สิ่งที่ยุติบัญญัติเหมาะสมกันทางโลกทั้งหมด ล้วนตั้งขึ้นมาจากขั้น ๕ หากปราศจากขั้น ๕ แล้ว ย่อมหาบัญญัติไม่ได้ ในพระคาถานี้ บัญญัติให้เป็นที่สังเกตได้ว่า สำหรับผู้ที่ไม่ประมาท มีสติตั้งมั่นแล้ว มุ่งปฏิบัติโพธิปักขิยธรรม ย่อมถึงอมตธรรมในที่สุด ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก เป็นผู้หาบัญญัติไม่ได้ ดังพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า และเหล่าพระอรหันต์ทั้งหลาย ดับขันธปรินิพพาน หาบัญญัติไม่ได้แล้ว ส่วนความประมาท ทำให้มีขั้น ๕ มาเวียนว่าย

ตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร เป็นที่สังเกตให้ตกลงใจได้ว่า ผู้ที่
มาเกิดทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็น สัตว์อบาย บุคคล หรือเทวดา
ก็ล้วนมาจากความประมาท มัวเมา ลุ่มหลง ด้วยกันทั้งนั้น
ไม่ได้มีใครดีเด่น หรือสูงส่งกว่าใครในการมาเกิด เนื่องจาก
เกิดด้วยความไม่รู้หรือริยสัจเหมือนกัน ความเป็นบัณฑิต เป็น
คนดี เป็นคนสูงด้วยคุณธรรม จึงสังเกตได้จากฝ่าย
ความไม่ประมาทเป็นหลัก

นิยานิกบัญญัติ บัญญัติการเป็นเครื่องนำออก
จากวัฏฏะทุกข์ได้จริงของอริยมรรค อันมีความประมาท
เป็นที่รวมลง เพราะอริยมรรคทำให้ถึงนิพพาน นำออกจาก
วัฏฏทุกข์อย่างแท้จริง

อุปนยนบัญญัติ บัญญัติและการนำไปสู่วัฏฏ
สงสารของสังขตธรรมทั้งหลาย เมื่อยังวนเวียน ลุ่มหลง
อยู่กับสังขตธรรม ด้วยอำนาจของความประมาท อยู่อย่าง
ปราศจากสติ ย่อมหลงเพลินเพลินในทุกข์ ความเพลินนี้
เป็นอุปาทาน ทำให้เกิดภพชาติ ชรามรณะ ก็นำเข้าไปสู่
ทุกข์ ไม่อาจจะพ้นจากทุกข์ไปได้

พลวบัญญัติ บัญญัติแสดงการมีกำลังของความไม่ประมาท เป็นอุบายทำให้ถึงนิพพานได้ แม้ตายแล้ว ก็ยังทำให้เหมือนกับยังมีชีวิตอยู่ และในทางตรงกันข้าม แสดงกำลังของความประมาท ทำให้สัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิด เข้าถึงความตายบ่อย ๆ ไม่อาจพ้นจากความตาย แม้มีชีวิตอยู่ก็เหมือนตายแล้ว

ปริญาบัญญัติ บัญญัติการกำหนดรอบรู้ด้วยปัญญาแห่งทุกข์ ทุกข์คืออุปาทานชั้น ๕ อันเป็นอริยสังขัตที่ ๑ ควรกำหนดรอบรู้ด้วยปริญา ๓ ได้แก่ (๑) ญาตปริญา รู้จักตัวสภาวะอันเป็นรูปธรรมนามธรรม (๒) ตีรณปริญา รู้จักลักษณะโดยความเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน (๓) ปหานปริญา รู้จักโดยความเป็นภาวะที่ควรละความเพลिन

ปหานบัญญัติ บัญญัติการละแห่งสมุทัย ทุกขสมุทัยคือตัณหา อันเป็นตัวก่อให้เกิดในภพใหม่อีก มีลักษณะเป็นความกำหนัดและความเพลิตเพลिन เป็นเหตุให้ยินดีอย่างยิ่งในสิ่งนั้น ๆ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา เหตุเกิดแห่งทุกข์นี้เป็นสิ่งควรละ

สังฆิกิริยาบัญญัติ บัญญัติการกระทำให้แจ้ง
แห่งนิโรธ ทำพระนิพพานให้เป็นอารมณ์ของจิต ต้องมี
นิพพานเป็นอารมณ์เท่านั้น จึงจะทำให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง
ในทุกข์ ทำให้ละสมุทัยได้ อารมณ์อื่น ๆ ไม่อาจทำกิจให้
สำเร็จได้

ภาวนาบัญญัติ บัญญัติการอบรมพัฒนาทำให้
เกิดขึ้นแห่งอริยมรรค เพราะอริยมรรคเท่านั้นเป็นปฏิปทา
เดียวที่จะทำให้แจ้งพระนิพพานได้ ปฏิปทาอื่นไม่มี และ
อริยมรรคก็เป็นสังฆตธรรม จึงเป็นสิ่งที่ต้องทำความเพียรเพื่อ
อบรม พัฒนา และทำให้เกิดขึ้น อริยมรรคเป็นสังฆตธรรม
อันเลิศที่สุดในบรรดาสังฆตธรรมทั้งปวง ดังที่พระพุทธรองค์
ตรัสว่า

ธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่งมีประมาณเท่าใด อริยมรรค
มีองค์ ๘ เรากล่าวว่าเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น บุคคลผู้เลื่อมใส
ในอริยมรรคมีองค์ ๘ ชื่อว่าเลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ และวิบาก
ที่เลิศย่อมมีแก่บุคคลผู้เลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ^{๘๔}

๘๔ อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓๔/๓๙, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๔/๕๓.

อริยมรรคเป็นธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามเงื่อนไข เมื่อทำความเพียรประกอบเงื่อนไขอย่างเหมาะสม อริยมรรคย่อมเกิดขึ้นได้ จะสามารถทำกิจต่ออริยสัง ๔ ให้สำเร็จ ได้แก่ การกำหนดรู้ทุกข์ การละสมุทัย การทำให้แจ้งนิโรธ การทำมรรคให้เกิดขึ้น

๑๒. โอตระณหาระ

หลักการอธิบายพระพุทธพจน์ เพื่อกำจัดความไม่รู้จักความลึกลับสงสัย และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในคำสอน โดยการสังเคราะห์ธรรมให้หยั่งลงสู่หลักปฏิจาสมุปบาท อินทรีย์ ชันธ ธาตุ आयตนะ เพื่อแสดงให้เห็นว่าคำบัญญัติทั้งหลายนั้น ตั้งขึ้นจากสภาวะธรรมมีชันธเป็นต้นนั่นเอง คำบัญญัติทั้งหมดในพระไตรปิฎกนั้น แสดงไว้ก็เพื่อให้เข้าใจสภาวะมีจริงอันปราศจากสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา พระคาถานี้ อธิบายด้วยโอตระณหาระได้ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ความไม่ประมาท สภาวะโดยตรงคือความมีสติตั้งมั่น สภาวะหลักคือสติ สติเกิดประกอบกับจิตและมีเจตสิกอื่น ๆ ที่เป็นสัมปยุตตธรรมเกิดประกอบพร้อมกัน ดังนั้น สรุปรวมสภาวะของความประมาท ได้แก่ กุศลธรรมทั้งหมด ทั้ง กุศลจิตและเจตสิกที่เกิดประกอบ ในภุมิ ๔ กามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล และโลกุตตรกุศล

ความประมาท สภาวะโดยตรงคือความปราศจากสติ สภาวะหลักคืออกุศลธรรมทั้งหมด ได้แก่ โลกมุลจิต โทสมูลจิต โมหมูลจิต และเจตสิกที่เป็นสัมปยุตตธรรม เกิดประกอบร่วมกัน

ก. ปฏิจจสมุปบาท

(๑) ความประมาท เป็นฝ่ายอวิชา เป็นเหตุของการ เวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสาร จัดเป็นปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายเกิดทุกข์ ดังกระบวนธรรม

เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี
เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ
ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงมี
ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วย
ประการฉะนี้

(๒) ความไม่ประมาท เป็นธรรมฝ่ายวิชา เป็นที่รวม
ของกุศลธรรมทั้งหลาย จัดเป็นปฏิจจสมุพบาทฝ่ายดับทุกข์
ตั้งกระบวนธรรม

อนึ่ง เพราะอวิชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ
สังขารจึงดับ

เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ
เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ
เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ
เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ
เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ
เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ
เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ
เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ
เพราะภพดับ ชาติจึงดับ

เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์
โทมนัส และอุปายาสจึงดับ
ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการ
ดังนี้^{๘๕}

ข. อินทรีย์

จิต จัดเป็นมโนอินทรีย์
ชีวิตินทรีย์เจตสิกที่เกิดประกอบ จัดเป็นชีวิตินทรีย์
เวทนาเจตสิกที่เกิดประกอบ จัดเป็นโสณัสสอินทรีย์
โทมนัสอินทรีย์ และอุปกชินทรีย์
สติเจตสิก จัดเป็นสตินทรีย์
สังขารเจตสิกที่เกิดประกอบ จัดเป็นสังขินทรีย์
วิริยะเจตสิกที่เกิดประกอบ จัดเป็นวิริยอินทรีย์
เอกัคคตาเจตสิกที่เกิดประกอบ จัดเป็นสมาธิอินทรีย์
ปัญญาเจตสิกที่เกิดประกอบ จัดเป็นปัญญินทรีย์
อัญญาตัญญูสามีตินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์

๘๕ ส.น. (บาลี) ๑๖/๑/๑-๒, ส.น. (ไทย) ๑๖/๑/๑-๓.

ค. ชัณฑ์

จิต จัดเป็นวิญญาณชัณฑ์

เวทนาเจตสิกที่เกิดประกอบ จัดเป็นเวทนาชัณฑ์

สัญญาเจตสิกที่เกิดประกอบ จัดเป็นสัญญาชัณฑ์

สติเจตสิก โมหเจตสิกและเจตสิกอื่น ๆ ที่เกิดประกอบ

จัดเป็นสังขารชัณฑ์

วัตถุที่เกิดของจิตตูปาทนนั้น คือหทยวัตถุ จัดเป็นรูปชัณฑ์

ง. ธาตุ

จิต จัดเป็นมโนวิญญาณธาตุ

เวทนาเจตสิก สัญญาเจตสิก สติเจตสิก โมหเจตสิกและเจตสิกอื่น ๆ ที่เกิดประกอบ รวมทั้งวัตถุที่เกิดของจิตตูปาทนนั้น คือหทยวัตถุ จัดเป็นธัมมธาตุ

จ. อายตนะ

จิต จัดเป็นมนายตนะ

เวทนาเจตสิก สัญญาเจตสิก สติเจตสิก โมหเจตสิกและเจตสิกอื่น ๆ ที่เกิดประกอบ รวมทั้งวัตถุที่เกิดของจิตตูปาทนนั้น คือหทยวัตถุ จัดเป็นธัมมายตนะ

๑๓. โสณหาระ

หลักการอธิบายพระพุทฺธพจน์ เพื่อกำจัดความไม่รู้ ความลึกลับสงสัย และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในคำสอน โดยการชำระบท เนื้อความของบท คำถาม และคำตอบ ให้กระจ่างชัด ตรวจสอบความถูกต้องและไม่ถูกต้องของบท อรรถของบท คำถาม และคำตอบ เมื่อพิจารณาบทและ อรรถของบทในพระคาถานี้ ทำให้เห็นชัดถึงใจความหลัก และใจความรองที่ประกอบอยู่ในพระคาถานี้ ดังต่อไปนี้

ก. ใจความสำคัญ

ใจความสำคัญในพระคาถานี้ คือ คำว่า “ความไม่ ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ” และ “ความประมาท เป็น ทางแห่งความตาย” เป็นใจความสำคัญของพระคาถา เรียกว่าอาร์ัมมะ เพราะด้วยบทพยัญชนะส่วนนี้ แสดงเนื้อ ครอบคลุมทั้งหมดแล้ว

คำว่า “ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ” เมื่อ ฟังแล้ว ย่อมได้เนื้อความชัดเจนว่า ความไม่ประมาท นี้ เป็นชื่อของกุศลธรรมทั้งหมดในพระศาสนา ทำให้เข้าถึง เป้าหมายแห่งคำสอนคือพระนิพพานได้ แสดงปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายนิโรธวาระ จัดประกอบลงในอริยสัจ ๒ ข้อ คือ นิโรธสัจ กับมัคคสัจ

คำว่า “ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย” เมื่อฟังแล้ว ย่อมได้เนื้อความชัดเจนว่า ความประมาท นี้เป็นชื่อของอกุศลธรรมทั้งหมดที่มีอยู่ในจิตตสันดานของสัตว์ทั้งหลาย เป็นศัตรูคอยทำอันตรายต่อหมู่สัตว์ ทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิด ได้รับความทุกข์ในวิภวสงสารมากมาย เหลือจะนับได้ โดยมีทุกข์หลักที่เป็นตัวแทน ปรากฏว่า เป็นทุกข์ที่น่าสะพรึงกลัวของสัตว์ทุกหมู่เหล่า ต่างพากันหลบหนี หลีกเลียงทุกข์นี้ คือความตาย แสดงปฏิจจสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาระ จัดประกอบลงในอริยสัจ ๒ ข้อ คือ ทุกขสัจ กับสมุทยสัจ

ข. ใจความรอง

ใจความรองในพระคาถานี้ คือ คำว่า “คนผู้ไม่ประมาท ชื่อว่าย่อมไม่ตาย” และ “คนผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว” เพราะแสดงเนื้อความเสริม ซึ่งทำให้เข้าใจในรายละเอียดปลีกย่อยเพิ่มเติมจากเดิม

คำว่า “คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตาย” แสดงให้เห็นว่า ผู้ไม่ประมาทจะมีความเจริญก้าวหน้าไปเรื่อย ๆ อย่างต่อเนื่องไม่มีการหยุด จากชาติหนึ่งไปสู่ชาติหนึ่ง กุศลทั้งหลายที่อาศัยความไม่ประมาทเป็นเหตุ จะหนุนส่งบุคคลนั้นเรื่อยไป ยกกระดับให้สูงขึ้น จากระดับปุถุชนชั้นดี ไปสู่ความเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี จนกระทั่งถึงชาติสุดท้าย ได้บรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์

คำว่า “คนผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว” แสดงให้ทราบว่า ผู้ประมาทแล้ว ย่อมวนเวียนอยู่อย่างเดิม ไม่ได้เดินทางไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง แม้จะดำรงชีวิตอยู่นานก็ไม่เกิดประโยชน์ใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะไม่ได้ทำเหตุแห่งความเจริญมีทาน ศีลเป็นต้นแก่ตนเลย

๑๔. อธิกฐานหาระ

หลักการอธิบายพระพุทฺธพจน์ เพื่อกำจัดความไม่รู้จักความลึกลับสงสัย และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในคำสอน โดยการตั้งธรรมทั้งหลายที่เป็นสามัญและที่เป็นพิเศษ เป็นการตั้งหลักการที่แน่นอนเอาไว้ ไม่ให้หลักธรรมสับสนปนเปกันตามความคิดของแต่ละคน แบ่งเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ เอกัตตะและเวมัตตะ ในพระคาถานี้ อธิบายได้ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก. ความไม่ประมาท

(๑) **เอกัตตะ** ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย และชื่ออื่น ๆ ที่เป็นคำไวพจน์ เช่น การทำด้วยความเอื้อเฟื้อ, การทำติดต่อกัน, การทำไม่หยุด, ความประพฤติไม่ย่อหย่อน, ความไม่ละความพอใจ, ความไม่ทอดธุระ, ความตามระลึก, ความหวนระลึก, กิริยาที่ระลึก, ความทรงจำ, ความไม่เลื่อนลอย, ความไม่หลงลืม, สตินทรีย์, สติพละ, ลัมมาสติ แต่ละบทล้วนเป็นเอกัตตะ ใช้เป็นคำสามัญเท่ากัน

(๒) **เวมัตตะ** ประเภทของความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย แยกตามประเภทของกุศล เช่น ความไม่ประมาทในทาน ความไม่ประมาทในศีล ความไม่ประมาทในภาวนา ความไม่ประมาทในพระธรรมวินัย ความไม่ประมาทในอุปัชฌาย์ ความไม่ประมาทในอาจารย์ เป็นต้น หรือความไม่ประมาทที่ท่านพระสารีบุตรจำแนกไว้ว่า

“เราพึงทำศีลชั้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์โดยอุบายอย่างไร หรือพึงใช้ปัญญาตามรักษาศีลชั้นที่บริบูรณ์ในข้อนั้น ๆ โดยอุบายอย่างไร”

“เราพึงทำสมาธิขั้นที่ซึ่งไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ โดยอุบายอย่างไร หรือพึงใช้ปัญญาตามรักษาสมาธิขั้น ให้บริบูรณ์ในข้อนั้น ๆ โดยอุบายอย่างไร”

“เราพึงทำปัญญาขั้นที่ซึ่งไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ โดยอุบายอย่างไร หรือพึงใช้ปัญญาตามรักษาปัญญาขั้น ให้บริบูรณ์ในข้อนั้น ๆ โดยอุบายอย่างไร”

“เราพึงทำวิมุตติขั้นที่ซึ่งไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ โดยอุบายอย่างไร หรือพึงใช้ปัญญาตามรักษาวิมุตติขั้น ให้บริบูรณ์ในข้อนั้น ๆ โดยอุบายอย่างไร”

“เราพึงทำวิมุตติญาณทัสสนขั้นที่ซึ่งไม่บริบูรณ์ ให้บริบูรณ์โดยอุบายอย่างไร หรือพึงใช้ปัญญาตามรักษา วิมุตติญาณขั้นให้บริบูรณ์ในข้อนั้น ๆ โดยอุบายอย่างไร”

“เราพึงกำหนดรู้ทุกข์ที่ยังมิได้กำหนดรู้ โดย อุบายอย่างไร”

“เราพึงละกิเลสที่ยังมิได้ละ โดยอุบายอย่างไร”

“เราพึงเจริญมรรคที่ยังมิได้เจริญ โดยอุบายอย่างไร”

“เราพึงทำให้แจ้งนิโรธที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง โดย อุบายอย่างไร”^{๘๖}

๘๖ ดูรายละเอียดใน ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๒๕/๘๔, ขุ.จ. (ไทย) ๓๐/๒๕/๑๓๙-๑๔๐.

หรือประเภทของความไม่ประมาท ที่พระพุทธองค์
ทรงแสดงไว้ให้เหมาะสมกับจริตอัธยาศัยของบุคคล ตาม
ความเหมาะสมกับสถานที่และเวลา ก็สามารถยกมา
ประกอบได้ ดังตัวอย่าง

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอควรทำความไม่ประมาท
โดยฐานะ ๔ ประการ

ฐานะ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. จงละกายทุจริต บำเพ็ญกายสุจริต และอย่า
ประมาทในการละกายทุจริต บำเพ็ญกายสุจริตนั้น

๒. จงละวจีทุจริต บำเพ็ญวจีสุจริต และอย่าประมาท
ในการละวจีทุจริต บำเพ็ญวจีสุจริตนั้น

๓. จงละมโนทุจริต บำเพ็ญมโนสุจริต และอย่า
ประมาทในการละมโนทุจริต บำเพ็ญมโนสุจริตนั้น

๔. จงละมิจฉาทิภฺฐิ บำเพ็ญสัมมาทิภฺฐิ และอย่า
ประมาทในการละมิจฉาทิภฺฐิ บำเพ็ญสัมมาทิภฺฐินั้น

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดภิกษุละกายทุจริต บำเพ็ญกายสุจริต ละวจีทุจริต บำเพ็ญวจีสุจริต ละมโนทุจริต บำเพ็ญมโนสุจริต ละมิจฉาทิฏฐิ บำเพ็ญสัมมาทิฏฐิ เมื่อนั้นเธอย่อมไม่กลัวความตายที่จะมาถึงในวันข้างหน้า^{๘๗}

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงทำความไม่ประมาท คือ มีสติเครื่องรักษาใจโดยสมควรแก่ตนในฐานะ ๔ ประการ

ฐานะ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

พึงทำความไม่ประมาท คือ มีสติเครื่องรักษาใจโดยสมควรแก่ตนว่า

๑. จิตของเราอย่ากำหนดในธรรมที่เป็นเหตุแห่งความกำหนัด
๒. จิตของเราอย่าขัดเคืองในธรรมที่เป็นเหตุแห่งความขัดเคือง
๓. จิตของเราอย่าหลงในธรรมที่เป็นเหตุแห่งความหลง
๔. จิตของเราอย่ามัวเมาในธรรมที่เป็นเหตุแห่งความมัวเมา

๘๗ อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๑๖/๑๓๕-๑๓๖, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๖/๑๗๘-๑๗๙.

ในกาลใด จิตของภิกษุไม่กำหนดในธรรมที่เป็นเหตุแห่งความกำหนด เพราะปราศจากความกำหนด จิตไม่ขัดเคืองในธรรมที่เป็นเหตุแห่งความขัดเคือง เพราะปราศจากความขัดเคือง จิตไม่หลงในธรรมที่เป็นเหตุแห่งความหลง เพราะปราศจากความหลง จิตไม่มัวเมาในธรรมที่เป็นเหตุแห่งความมัวเมา เพราะปราศจากความมัวเมา ในกาลนั้น ภิกษุนี้ย่อมไม่หวาดผวา ไม่หวั่นไหว ไม่สะทกสะท้าน ไม่ถึงความสะดุ้ง และไม่หลงเชื่อแม้เพราะถ้อยคำของสมณะเป็นเหตุ^{๘๘}

ภิกษุทั้งหลาย อนุสสติปฏิฐาน ๖ ประการนี้

อนุสสติปฏิฐาน ๖ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. พุทธานุสสติ (การระลึกถึงพระพุทธรเจ้า)
๒. ธัมมานุสสติ (การระลึกถึงพระธรรม)
๓. สังฆานุสสติ (การระลึกถึงพระสงฆ์)
๔. สีลानุสสติ (การระลึกถึงศีล)
๕. จาคานุสสติ (การระลึกถึงการบริจาค)
๖. เทเวदानุสสติ (ระลึกถึงเทวดา)

ภิกษุทั้งหลาย อนุสสติปฏิฐาน ๖ ประการนี้แล^{๘๙}

^{๘๘} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๑๗/๑๓๖, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๗/๑๗๘-๑๘๐.

^{๘๙} อัง.ฉก. (บาลี) ๒๒/๙/๒๗๕, อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๙/๔๒๐-๔๒๑.

ข. ความประมาท

(๑) **เอกัตตะ** ชื่อที่เป็นคำไวพจน์ของความประมาท เช่น ความปล่อยจิตไป, การเพิ่มพูนความปล่อยจิต, การทำโดยไม่เคารพ, การทำไม่ให้ติดต่อกัน, การทำที่ไม่มั่นคง, ความประพฤตีย่อหย่อน, ความทอดทิ้งฉันทะ, ความทอดทิ้งธุระ, ความไม่เสพ, ความไม่เจริญ, ความไม่ทำให้มาก, ความตั้งใจไม่จริง, ความไม่หมั่นประกอบ, ความระลึกไม่ได้, ความหวนระลึกไม่ได้, ความระลึกย้อนหลังไม่ได้, ภาวะที่ระลึกไม่ได้, ภาวะที่ทรงจำไม่ได้, ความเลื่อนลอย, ความหลงลืมสติ แต่ละบทล้วนเป็นเอกัตตะ ใช้เป็นคำสามัญเท่ากัน

(๒) **เวมัตตะ** ประเภทของความประมาทแยกตามประเภทของอกุศล เช่น ความปล่อยจิตไปในกายทุจริต, ความปล่อยจิตไปในวจีทุจริต, ความปล่อยจิตไปในมโนทุจริต, ความปล่อยจิตไปในกามคุณ ๕ หรือแยกประเภทตามกิจที่ควรประกอบแต่ประมาทเสีย เช่น การทำโดยไม่เคารพในทาน, การทำโดยไม่เคารพในศีล, การทำโดยไม่เคารพในภavana, การทำโดยไม่เคารพในพระธรรมวินัย, การทำโดยไม่เคารพในในอุปัชฌาย์, การทำโดยไม่เคารพในในอาจารย์ เป็นต้น หรือความประมาทมัวเมาลุ่มหลงที่จำแนกไว้มากมายในคัมภีร์วิภังค์ เช่น

ชาติมทะเล	ความเมาเพราะอาศัยชาติ
โคตตมทะเล	ความเมาเพราะอาศัยโคตร
อาโรคยมทะเล	ความเมาในความไม่มีโรค
โยพพนมทะเล	ความเมาในความเป็นหนุ่มสาว
ชีวีตมทะเล	ความเมาในชีวิต
ลามทะเล	ความเมาในลาม
ลักการมทะเล	ความเมาในลักการะ
ครุการมทะเล	ความเมาในความเคารพ
ปุเรกขารมทะเล	ความเมาในความเป็นหัวหน้า
ปริวารมทะเล	ความเมาในปริวาร
โกคมทะเล	ความเมาในโกคสมบัติ
วิณณมทะเล	ความเมาเพราะอาศัยผิวพรรณ และคุณความดี
สุตมทะเล	ความเมาในการการศดับรับฟัง
ปฎิภาณมทะเล	ความเมาในปฎิภาณ
รัตตัญญุมทะเล	ความเมาในความเป็นผู้รัตตัญญู
ปิณฑปาติกมทะเล	ความเมาในการถือเที่ยวบิณฑบาต เป็นวัตร
อนวัณญาตมทะเล	ความเมาเพราะไม่ถูกใครดูหมิ่น
อิริยาปถมทะเล	ความเมาในอิริยาบถ

อิทธิมทะ	ความเมาในฤทธิ์
ยสมทะ	ความเมาในยศ
สีลมทะ	ความเมาในศีล
ฌานมทะ	ความเมาในฌาน
ลিপมทะ	ความเมาในศิลปะ
อาโรหมทะ	ความเมาในความมีทรวดทรงสูง
ปริณามมทะ	ความเมาในความมีทรวดทรง สั้นทัด
ลัณฐานมทะ	ความเมาในความมีทรวดทรงงาม
ปารีปุริมทะ	ความเมาในความมีร่างกายสมบูรณ์ ^{๙๐}

๑๕. ปริกขารหาระ

หลักการอธิบายพระพุทธรูปพจน์ เพื่อกำจัดความไม่รู้
ความลังเลสงสัย และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในคำสอน
โดยการแสดงสภาวะที่ก่อให้เกิดผล คือเหตุและปัจจัย
เงื่อนไขที่นำมาพิจารณาในปริกขาระนี้มี ๒ อย่าง ได้แก่
(๑) เหตุ (๒) ปัจจัย

๙๐ ดูรายละเอียดใน อภิวิ. (บาลี) ๓๕/๘๓๒/๔๒๑, อภิวิ. (ไทย) ๓๕/๘๓๒/๕๓๔-๕๓๕.

ก. ความไม่ประมาท โดยสภาวะคือสติ และสภาวะ
กุศลทั้งหลายที่มีสติเกิดประกอบ เกิดจากเหตุและปัจจัย

(๑) เหตุ มีลักษณะเป็นสภาวะ อัชฌัตติกะ ชนกะ
อสาธณะ เช่น ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา โยนิโส
มนสิการ ความถึงพร้อมด้วยศีล ความถึงพร้อมด้วยฉันทะ
ความถึงพร้อมด้วยกำลังจิตที่มั่นคง เป็นต้น

(๒) ปัจจัย มีลักษณะเป็นวิสภาคะ พาหิระ
อุปตถัมภกะ สาธณะ เช่น การอยู่ในสถานที่อันสมควร
การคบหาสัตบุรุษ ความมีกัลยาณมิตร การได้ฟังพระสัทธรรม
 เป็นต้น

ข. ความประมาท โดยสภาวะคือความปราศจากสติ
และสภาวะอกุศลธรรมทั้งหลาย

(๑) เหตุ เช่น โมหะ อหิริกะ อโนตปปะ อุทัจจะ
อโยนิโสมนสิการ ความไม่มีศรัทธา ความไม่มีศีล เป็นต้น

(๒) ปัจจัย เช่น การคบคนพาล การไม่ได้ฟัง
พระสัทธรรม เป็นต้น

๑๖. สมารูปนหาระ

หลักการอธิบายพระพุทธรูป เพื่อกำจัดความไม่รู้ ความลึกลับสงสัย และความเข้าใจคลาดเคลื่อนในคำสอน โดยการยกธรรมที่ปรากฏในพระพุทธรูปขึ้นแสดงเป็นกรณี พิเศษ ๔ ประเด็น คือ (๑) ปัทมฐานสมาธิรูปนหาระ (๒) เวจจนสมาธิรูปนหาระ (๓) ภาวนาสมาธิรูปนหาระ (๔) ปหานสมาธิรูปนหาระ พระคานานี้ อธิบายด้วยสมาธิรูปนหาระ ได้ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(๑) ปัทมฐานสมาธิรูปนหาระ

ความไม่ประมาท มีโยนิโสมนสิการเป็นปัทมฐาน และมีเหตุต่อเนื่องลงไป ได้แก่ ศรัทธา การฟังพระสัทธรรม การคบหาสัตบุรุษ เป็นต้น

ความประมาท มีโยนิโสมนสิการเป็นปัทมฐาน และมีเหตุต่อเนื่องลงไป ได้แก่ ความไม่มีศรัทธา การไม่ได้ฟังพระสัทธรรม การไม่คบหาสัตบุรุษ เป็นต้น การอธิบายโดยละเอียด ดังที่ได้แสดงเป็นตัวอย่างไว้ในปัทมฐานนหาระ

(๒) เวจจนสมาธิรูปนหาระ

ความไม่ประมาท มีคำไวพจน์ที่มีเนื้อความเดียวกัน เช่น การทำด้วยความเอื้อเฟื้อ, การทำติดต่อกัน, การทำไม่หยุด, ความประพฤติไม่ย่อหย่อน, ความไม่ละความพอใจ, ความไม่ทอดธุระ, ความตามระลึก, ความหวน

ระลึก, กิริยาที่ระลึก, ความทรงจำ, ความไม่เลือนลอย, ความไม่หลงลืม, สตินทรีย์, สติพละ, สัมมาสติ เป็นต้น

ความประมาท มีคำไวพจน์ที่มีเนื้อความเดียวกัน เช่น ความปล่อยจิตไป, การเพิ่มพูนความปล่อยจิต, การทำโดยไม่เคารพ, การทำไม่ให้ติดต่อกัน, การทำที่ไม่มั่นคง, ความประพฤตีย่อหย่อน, ความทอดทิ้งฉันทะ, ความทอดทิ้งธุระ, ความไม่เสพ, ความไม่เจริญ, ความไม่ทำให้มาก, ความตั้งใจไม่จริง, ความไม่หมั่นประกอบ, ความระลึกไม่ได้, ความหวนระลึกไม่ได้, ความระลึกย้อนหลังไม่ได้, ภาวะที่ระลึกไม่ได้, ภาวะที่ทรงจำไม่ได้, ความเลือนลอย, ความหลงลืมสติ เป็นต้น การอธิบายโดยละเอียด ดังที่ได้แสดงเป็นตัวอย่างไว้ในเวทจนหาระ

(๓) ภาวนาสมาโรปนหาระ

ธรรมฝ่ายที่ควรเจริญ คือ โภธิปักขิยธรรม ๗ หมวด มี ๓๗ ประการ เป็นธรรมที่ควรเจริญ เมื่อทำให้เกิดขึ้น จนสมบูรณ์ประชุมรวมกัน ก็จะเกิดเป็นมรรค ๔ ได้แก่ โสคาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ เป็นกุศล รวมลงในความไม่ประมาทนั่นเอง หรือธรรมหมวดนี้อาจแสดงเป็นธรรมที่ควรเจริญตั้งแต่หมวดละ ๑ จนถึงหมวดละ ๑๐ ก็ได้ ดังที่ท่านพระสารีบุตรแสดงไว้ว่า

ธรรม ๑ อย่างที่ควรเจริญ

คือ กายคตาสติที่ประกอบด้วยความสำราญ

ธรรม ๒ อย่างที่ควรเจริญ คือ สมถะ ๑ วิปัสสนา ๑

ธรรม ๓ อย่างที่ควรเจริญ คือ สมาธิ ๓

ธรรม ๔ อย่างที่ควรเจริญ คือ สติปัฏฐาน ๔

ธรรม ๕ อย่างที่ควรเจริญ

คือ สัมมาสมาธิอันมีองค์ ๕

ธรรม ๖ อย่างที่ควรเจริญ คือ อนุสสติภูฏฐาน ๖

ธรรม ๗ อย่างที่ควรเจริญ คือ โพชฌงค์ ๗

ธรรม ๘ อย่างที่ควรเจริญ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘

ธรรม ๙ อย่างที่ควรเจริญ

คือ ปาริสุทธิปธานียังคะ ๙

ธรรม ๑๐ อย่างที่ควรเจริญ คือ กสิณ ๑๐^{๙๑}

สำหรับการภาวนานั้น สามารถแยกได้ ๒ ระดับ ได้แก่
(๑) **โลกียภาวนา** การอบรมเจริญที่มีธรรมระดับโลกียเป็น
อารมณ์ ทั้งด้านสมาธิและด้านปัญญา เป็นการสร้างคุณธรรม
ต่าง ๆ เพื่อเตรียมความพร้อม (๒) **โลกุตตรภาวนา** การ
อบรมเจริญที่มีธรรมระดับโลกุตตรระเป็นอารมณ์ เป็นอบรม
ที่อิงอาศัยพระนิพพาน โน้มเอียง มุ่งไปทางพระนิพพาน

๙๑ ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๕/๒๙, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๕/๓๕-๓๖.

ในการภาวนานั้น เป็นการเจริญกุศลระดับต่าง ๆ หากกล่าวถึงภาวนาในระดับที่มีผลสำเร็จวัดเป็นระดับ แบ่งเป็น ๓ ระดับ ได้แก่ (๑) การเจริญธรรมที่เป็นรูปาวจรกุศล ทำให้เกิดเป็นสมาธิระดับรูปฌาน (๒) การเจริญธรรมที่เป็นอรูปาวจรกุศล ทำให้เกิดผลเป็นสมาธิระดับอรูปสมาบัติ (๓) การเจริญธรรมที่เป็นโลกุตตรกุศล ทำให้เกิดผลเป็นโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล และอรหัตตผล^{๙๒}

หรือกล่าวตามกิจหน้าที่หลักของการเจริญภาวนา คือ การพัฒนาธรรมอันเป็นเหตุแห่งปัญญาให้เต็มสมบูรณ์ เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ แบ่งได้เป็น ๔ ตามกิจ ได้แก่ (๑) รู้แจ้งทุกขสัจด้วยการกำหนดรู้ (๒) รู้แจ้งสมุทัยสัจด้วยการละ (๓) รู้แจ้งนิโรธสัจด้วยการทำให้แจ้ง (๔) รู้แจ้งมัคคสัจด้วยการเจริญ^{๙๓}

(๔) ปหานสมาโรปนะ

ธรรมที่ควรละ ได้แก่ ตัณหาและอวิชชา กล่าวโดยสรุปคือกิเลสทั้งหมดอันจะพึงถอนขึ้นด้วยอริยมรรค เมื่อเจริญธรรมฝ่ายอริยมรรค กิเลสย่อมถูกละไป ถูกตัดมูลราก ทำให้ถึงภาวะไม่มี ทำให้มีสภาพไม่อาจจะเกิดขึ้นได้อีกต่อไป ด้วยอำนาจของมรรค

๙๒ ดูรายละเอียดใน ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๖/๒๙, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๖/๓๖.

๙๓ ดูรายละเอียดใน ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๗/๒๙, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๗/๓๖.

ธรรมที่ควรละนี้ เมื่อกล่าวโดยเป็นแบบอริยสัง ๔ ได้แก่ ตัณหา, เมื่อกล่าวโดยปฏิจจสมุปบาท ได้แก่ อวิชชา, เมื่อกล่าวแสดงคู่ตรงกับอริยมรรค ได้แก่ สังโยชน์และอนุสัย ธรรมหมวดนี้อาจแสดงเป็นธรรมที่ควรละตั้งแต่หมวดละ ๑ จนถึงหมวดละ ๑๐ ก็ได้ ดังที่ท่านพระสารีบุตรแสดงไว้ว่า

- ธรรม ๑ อย่างที่ควรละ คือ อัสมิมานะ
- ธรรม ๒ อย่างที่ควรละ คือ อวิชชา ๑ ภาวตัณหา ๑
- ธรรม ๓ อย่างที่ควรละ คือ ตัณหา ๓
- ธรรม ๔ อย่างที่ควรละ คือ โสภะ ๔
- ธรรม ๕ อย่างที่ควรละ คือ นีวรณ ๕
- ธรรม ๖ อย่างที่ควรละ คือ ตัณหา ๖
- ธรรม ๗ อย่างที่ควรละ คือ อนุสัย ๗
- ธรรม ๘ อย่างที่ควรละ คือ มิจฉัตตะ ๘
- ธรรม ๙ อย่างที่ควรละ คือ ธรรมที่มีตัณหา เป็นมูล ๙
- ธรรม ๑๐ อย่างที่ควรละ คือ มิจฉัตตะ ๑๐^{๙๔}

หากกล่าวตามการละได้อย่างเด็ดขาด คือมีปัญญา รู้แจ้งในอริยสัง ๔ เพราะความรู้นี้ เป็นวิชา มีศักยภาพ ในการทำลายอวิชชาได้ เมื่ออวิชชาไม่เกิด ก็เลสทั้งหลาย

๙๔ ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๓/๒๗-๒๘, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓/๓๒.

ย่อมไม่เกิด การละแบบนี้จึงแบ่งได้เป็น ๔ ตามความรู้
 ในอริยสัจ ได้แก่ (๑) รู้แจ้งทุกขสัจด้วยการกำหนดรู้
 (๒) รู้แจ้งสมุทยสัจด้วยการละ (๓) รู้แจ้งนิโรธสัจด้วย
 การทำให้แจ้ง (๔) รู้แจ้งมัคคสัจด้วยการเจริญ

หากกล่าวตามลักษณะของการละ แสดงให้ทราบ
 เป็นการละระดับไหน เป็นการละแบบที่กิเลสยังมีโอกาส
 เกิดขึ้นได้อีก หรือกิเลสหมดโอกาสเกิดได้อีกต่อไป แบ่งได้
 เป็น ๕ อย่าง ได้แก่ (๑) **วิกขัมภนปหานะ** เป็นการละนิรวรณ
 ๕ แบบข่มไว้ด้วยกำลังฌาน (๒) **ตทังคปหานะ** เป็นการละ
 ความเห็นผิดด้วยวิปัสสนาปัญญาที่เห็นสภาวะนั้น ๆ ตาม
 ความเป็นจริง (๓) **สมุจเฉทปหานะ** เป็นละกิเลสได้เด็ดขาด
 ด้วยโลกุตตรมรรค กิเลสอันมรรคระดับใดละได้แล้ว กิเลส
 นั้น ๆ ไม่สามารถเกิดขึ้นได้อีกต่อไป (๔) **ปฏิบัติสัทธิปหานะ**
 เป็นการละกิเลสโดยเป็นความสงบระงับอันเป็นโลกุตตรผล
 (๕) **นิสสรณปหานะ** ได้แก่ พระนิพพานอันเป็นภาวะที่
 ออกจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง^{๙๕}

ธรรมที่ควรเจริญ เมื่อเจริญแล้วจนสมบูรณ์ สามัคคี
 พรั่งพร้อม เกิดประกอบพร้อมกัน มีพระนิพพานเป็นอารมณ์
 เป็นระดับโลกุตตระ สามารถละกิเลสได้โดยเด็ดขาด กิเลส

๙๕ ดูรายละเอียดใน ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๔/๒๘, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๔/๓๓-๓๔.

ที่จะได้ด้วยมรรคนั้น ๆ ไม่สามารถเกิดขึ้นได้อีกเลย เมื่อนำธรรมฝ่ายที่ควรเจริญระดับโลกุตตรมรรค ๔ และธรรมฝ่ายที่ควรละคือสังโยชน์ ๑๐ และอนุสัย ๗ มาสรุป จะได้ดังตาราง

ตารางที่ ๒.๘ มรรค ๔ ละสังโยชน์ ๑๐ และอนุสัย ๗

โสตาปัตติมรรค	สกทาคามิมรรค	อนาคามิมรรค	อรหัตตมรรค
สักกายทิฏฐิ สังโยชน์ วิจิกิจฉาสังโยชน์ สीलัพพตปราคาสังโยชน์	กามราคสังโยชน์ หยาบ ปฏิฆสังโยชน์ หยาบ	กามราคสังโยชน์ ละเอียด ปฏิฆสังโยชน์ ละเอียด	รูปราคสังโยชน์ อรูปปราคสังโยชน์ มานสังโยชน์ อุกถัจจสังโยชน์ อวิชชาสังโยชน์
ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย	กามราคานุสัย หยาบ ปฏิฆานุสัยหยาบ	กามราคานุสัย ละเอียด ปฏิฆานุสัย ละเอียด	มานานุสัย ภาวราคานุสัย อวิชชานุสัย

เมื่อเจริญธรรมฝ่ายโพธิปักขิยธรรมให้มาประชุมสามัคคีรวมกันในจิต ก็จะมีอานุภาพในการละธรรมฝ่ายตรงกันข้ามออกไป^{๙๖} นำมาเขียนสรุปเป็นตารางได้ดังนี้

๙๖ ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๓๙/๓๐๑-๓๐๒, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๙/๔๐๕-๔๐๘.

ตารางที่ ๒.๙ โปธิปักขิยธรรมคู่กับธรรมที่ถูกละ

หมวด	โปธิปักขิยธรรมที่ควรเจริญ		ธรรมที่ถูกละ
	ลักษณะ	ชื่อหลักธรรม	
อินทรีย์	ความน้อมใจเชื่อ	ลัทธินทรีย์	ความไม่มีศรัทธา
	การประคองไว้	วิริยินทรีย์	ความเกียจคร้าน
	ความตั้งมั่น	สตินทรีย์	ความประมาท
	ความไม่ฟุ้งซ่าน	สมาธินทรีย์	อุทธัจจะ
	การเห็น	ปัญญินทรีย์	อวิชชา
พละ	ความไม่หวั่นไหว เพราะความไม่มีศรัทธา	ลัทธาพละ	ความไม่มีศรัทธา
	ความไม่หวั่นไหว เพราะความเกียจคร้าน	วิริยพละ	ความเกียจคร้าน
	ความไม่หวั่นไหว เพราะความประมาท	สติพละ	ความประมาท
	ความไม่หวั่นไหว เพราะอุทธัจจะ	สมาธิพละ	อุทธัจจะ
	ความไม่หวั่นไหว เพราะอวิชชา	ปัญญาพละ	อวิชชา

หมวด	โพธิปักขิยธรรมที่ควรเจริญ		ธรรมที่ถูกละ
	ลักษณะ	ชื่อหลักธรรม	
โพชฌงค์	ความตั้งมั่น	สติสัมโพชฌงค์	ความประมาท
	การเลือกเฟ้น	ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์	อวิชชา
	การระคองไว้	วิริยสัมโพชฌงค์	ความเกียจคร้าน
	ความแผ่ซ่าน	ปีติสัมโพชฌงค์	ความเร่าร้อน
	ความสงบ	ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์	ความชั่วหยาบ
	ความไม่ฟุ้งซ่าน	สมาธิสัมโพชฌงค์	อุทธัจจะ
	การพิจารณา	อุเบกขาสัมโพชฌงค์	การไม่พิจารณา
มรรค	การเห็น	สัมมาทิฎฐิ	มิจฉาทิฎฐิ
	ความตรึกตรอง	สัมมาสังกัปปะ	มิจฉาสังกัปปะ
	การกำหนด	สัมมาวาจา	มิจฉาวาจา
	สมุฏฐาน	สัมมากัมมันตะ	มิจฉากัมมันตะ
	ความปล่อยแคว่	สัมมาอาชีวะ	มิจฉาอาชีวะ
	การระคองไว้	สัมมาวายามะ	มิจฉาวายามะ
	ความตั้งมั่น	สัมมาสติ	มิจฉาสติ
	ความไม่ฟุ้งซ่าน	สัมมาสมาธิ	มิจฉาสมาธิ

เมื่อเรียงสภาวะธรรมจากการปฏิบัติภาวนาไปตามลำดับ ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงที่สุด จะมีสภาวะธรรมที่เจริญงอกงามขึ้น จากการภาวนาระดับต่าง ๆ เมื่อมีธรรมฝ่ายภาวนาเกิดขึ้น ก็มีธรรมฝ่ายปหานะที่ถูกละคู่กันไป จำนวน ๓๗ คู่ แบ่ง เป็น ๔ กลุ่ม ดังนี้ (๑) ธรรมสมาธิ ๗ (๒) ฌานสมาบัติ ๘ (๓) มหาวิปัสสนา ๑๘ (๔) มรรค ๔^{๙๗} สรุปได้ดังตาราง

๙๗ ดูรายละเอียดใน ชุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๘/๓๒-๓๕, ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๘/๔๑-๔๔.

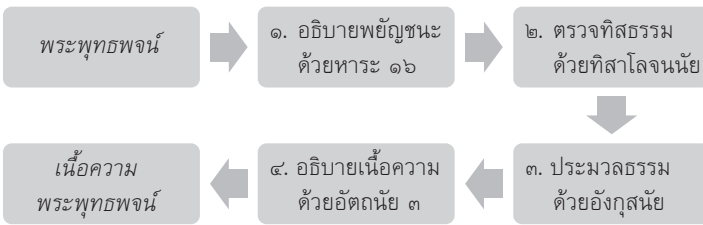
ตารางที่ ๒.๑๐ ธรรม ๓๗ คู่

ลำดับ	ภาวะดีพหุธรรม	ปหาดีพหุธรรม
๑	เนกขัมมะ	กามฉันทะ
๒	อพยาบาล	พยาบาล
๓	อาโลกสัญญา	ดินมิถะ
๔	อวิกเขปะ	อุทัจจะ
๕	ธัมมวัตถาน	วิจิกิจฉา
๖	ญาณ	อวิชา
๗	ปามุขชะ	อริ
๘	ปฐมฌาน	นิรวณทั้งหลาย
๙	ทุติยฌาน	วิตกและวิจารณ์
๑๐	ตติยฌาน	ปีติ
๑๑	จตุตถฌาน	สุขและทุกข์
๑๒	อากาสาณัญจายตนสมาบัติ	รูปสัญญา ปฏิขสัญญา นานัตตสัญญา
๑๓	วิญญาณัญจายตนสมาบัติ	อากาสาณัญจายตนสัญญา
๑๔	อากิญจัญญายตนสมาบัติ	วิญญาณัญจายตนสัญญา
๑๕	เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ	อากิญจัญญายตนสัญญา
๑๖	อนิจจานุัสสนา	นิจสัญญา
๑๗	ทุกขานุัสสนา	สุขสัญญา
๑๘	อนัตตานุัสสนา	อัตตสัญญา

ลำดับ	ภาเวตัพพรหม	ปหาตัพพรหม
๑๙	นิพพิทานุปัสสนา	นันทิ
๒๐	วिरาคานุปัสสนา	ราคะ
๒๑	นิโรธานุปัสสนา	สมุทัย
๒๒	ปฏินิสัสคคานุปัสสนา	อาทานะ
๒๓	ขยานุปัสสนา	ฆนลัญญา
๒๔	วยานุปัสสนา	อายุหนะ
๒๕	วิปริตมานุปัสสนา	ตุลลัญญา
๒๖	อนิมิตตานุปัสสนา	นิमित
๒๗	อัปปณิหิตานุปัสสนา	ปณิธิ
๒๘	สุญญตานุปัสสนา	อกินิเวส
๒๙	อธิปัญญาธัมมวิปัสสนา	สาราทานกินิเวส
๓๐	ยถาภูตญาณทัสสนะ	สัมโมหากินิเวส
๓๑	อาทีนวานุปัสสนา	อาลยากินิเวส
๓๒	ปฏิสังขานุปัสสนา	อัปปปฏิสังขา
๓๓	วิวิฏฐานานุปัสสนา	ลัญญุคากินิเวส
๓๔	โสตาปัตตมรรค	กิเลสที่ตั้งอยู่ร่วมกันกับทิวฐิ
๓๕	สกทาคามีมรรค	กิเลสอย่างหยาบ
๓๖	อนาคามีมรรค	กิเลสอย่างละเอียด
๓๗	อรหัตตมรรค	กิเลสทั้งปวง

๒.๔ อธิบายตามหลักกษณะ

จากการอธิบายด้านพยัญชนะตามหลักหาระ ๑๖ ทำให้เกิดความเข้าใจในพระพุทฺธพจน์ชัดเจน กว้างขวาง และครอบคลุมหลักธรรมต่าง ๆ มากมาย สามารถวิเคราะห์ เพื่อนำเนื้อความอริยสัจ ๔ ที่ประกอบอยู่ในพระคาถา ออกแสดงให้เห็นชัดด้วยหลักกษณะต่อไป คัมภีร์เนตติปกรณ์ ได้แสดงลำดับการอธิบายพระพุทฺธพจน์ ดังแผนภาพ

เมื่ออธิบายด้วยหาระ ๑๖ แล้ว ก็ให้ตรวจสอบดู หลักธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในคำอธิบายในหาระเหล่านั้น ด้วยใจ วิธีการนี้ เรียกว่าทิสาลอจณนัย เมื่อตรวจสอบธรรมต่าง ๆ ด้วยใจแล้ว จึงประมวลธรรมเหล่านั้นมาเพื่อประกอบ ในการนำออกแสดง โดยหลักธรรมที่ยกมา ก็ให้พิจารณา เทียบกับมูลบท ๑๘ วิธีการนี้ เรียกว่าอังกุสนัย แล้วจึง แสดงเนื้อความของพระพุทฺธพจน์ แยกเป็น ๒ ฝ่าย แล้ว ประกอบลงอริยสัจ ๔ ด้วยอัตถนัย ๓ ต่อไป

๑. นันทิยาวัฏฏนัย

นันทิยาวัฏฏนัยเป็นการแสดงเนื้อความโดยเวียนธรรม ออกไปสู่ด้านนอกด้วยธรรมหลักที่อยู่ด้านใน หรือนัยที่มีการเวียนไปของนันทิในการประกอบธรรมฝ่ายสังกิเลสคือ ตัณหากับอวิชชา และการประกอบธรรมฝ่ายโฆทานคือ สมณะกับวิปัสสนาเข้ากับพระพุทธพจน์

หลักธรรมที่นำมาเป็นมูลบทในนันทิยาวัฏฏนัยมี ๔ อย่าง แยกเป็นฝ่ายละ ๒ คือฝ่ายสังกิเลส ๒ กับฝ่ายโฆทาน ๒ ดังตาราง

ตารางที่ ๒.๑๑ สังกิเลสและโฆทาน

สังกิเลส	โฆทาน
ตัณหา อวิชชา	สมณะ วิปัสสนา

จากการอธิบายพระพุทธรูปด้วยหาระ ๑๖ ดังที่ได้แสดงมาแล้ว จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า มีหลักธรรมที่เชื่อมโยงเกี่ยวข้องกันเป็น ๒ สาย ดังนี้

(๑) ความไม่ประมาท มีหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ธรรมอันเป็นฝ่ายกุศลธรรมทั้งหลาย มีชื่อและลักษณะมากมาย สงเคราะห์ลงในสมถะและวิปัสสนา จัดอยู่ในปฏิจสุมุขบาทฝ่ายนิโรธวาระ เป็นฝ่ายวิวิญญะ มีแนวปฏิบัติและปฏิปทาการดำเนิน จนถึงการบรรลุธรรม เชื่อมโยงได้ดังตาราง

ตารางที่ ๒.๑๒ จริต ๒ ข้อปฏิบัติ ปฏิปทา มรรค

จริต	ปฏิบัติ	แนวปฏิบัติ	ปฏิบัติ	ลงมรรค	บรรลุธรรม
ทิวัจฉจริต	สลเลขะ	วิปัสสนานำ	สุขาปฏิบัติ	ธัมมานุสारी	ทิวัจฉิปัตตะ
ตันทหาจริต	สิกขา	สมถะนำ	ทุกขาปฏิบัติ	สัทธานุสारी	สัทธาวิมุตตะ

อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ทำให้มี ปัญญา รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ เป็นธรรมฝ่ายโง่ทวนที่สมบูรณ์ ระดับโลกุตตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ ตามพระคาถา คือ ความไม่ประมาท ตามนันทิยาวิภูษณีย์ คือ สมณะกับ วิปัสสนา โดยมีสังเคราะห์ดังตาราง

ตารางที่ ๒.๑๓ อริยมรรค ๘ สมณะวิปัสสนา

อริยมรรค ๘	สมณะวิปัสสนา
สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ	วิปัสสนา
สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ	สมณะ
สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ	

(๒) ความประมาท มีหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ธรรมอันเป็นฝ่ายอกุศลธรรมทั้งหลาย มีชื่อและลักษณะมากมาย สงเคราะห์ลงในตัณหาและอวิชชา จัดอยู่ ปฏิจจนุสุมปบาทฝ่าย สมุทยวาระ เป็นฝ่ายหมุ่นอยู่ใน วัฏฏสงสาร มีการปฏิบัติผิดไม่อาจจะออกวัฏฏสงสารได้ ดังตารางความเชื่อมโยงดังนี้

ตารางที่ ๒.๑๔ กิเลส ๒ จริต ๒ สักกายทิฏฐิ ๒๐ และทิฏฐิ ๒

กิเลส	จริต	สักกายทิฏฐิ	ทิฏฐิสุดชั่ว	ปฏิบัติผิด
อวิชชา	ทิฏฐิจริต	๕ แบบ	อุจเฉททิฏฐิ	อัตตกิลมถานุโยค
ภวตัณหา	ตัณหาจริต	๑๕ แบบ	สัสสตทิฏฐิ	กามสุขัลลิกานุโยค

ประกอบเนื้อความในนันทิยาวิภูฏนัยลงอริยสัง ๔
ได้ดังนี้

๑. ทุกขสัง ได้แก่ อุปาทานขันธ ๕ ทั้งหมดที่เกิดขึ้น
จากเหตุปัจจัย

๒. สมุทยสัง ได้แก่ ตัณหาอันเป็นความติดใจใน
ทุกข์ และอริชชาที่เป็นมูลของวิภูฏสงสารในฐานะที่เป็น
ประธาน ความประมาท รวมทั้งธรรมฝ่ายสังกิเลสทั้งหมด
อันเป็นเหตุให้เกิดในภพต่าง ๆ

๓. นิโรธสัง ได้แก่ พระนิพพาน อันภาวะไม่เกิดของทุกข์
และเหตุเกิดทุกข์

๔. มัคคสัง ได้แก่ อริยมรรค และ สมณะกัปปวิปัสสนา
ความไม่ประมาท รวมทั้งธรรมฝ่ายโฆทานทั้งหมด อันเป็น
เหตุให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งอริยสัง ๔

๒. ตีปุทกขลนัย

นัยที่มีความมุงดงามด้วยส่วน ๓ ทั้งในฝ่ายสังกิเลส และฝ่ายโฆทาน คือ (๑) ฝ่ายสังกิเลส ๓ ได้แก่ โลกะ โทสะ โมหะ (๒) ฝ่ายโฆทาน ได้แก่ อโลกะ อโทสะ อโมหะ เป็นนัยที่นำออกศุลมุล ๓ กับกุศลมุล ๓ มาเป็นหลักในการอธิบาย ดังตาราง

ตารางที่ ๒.๑๕ กิเลสและโฆทาน

สังกิเลส	โฆทาน
โลกะ	อโลกะ
โทสะ	อโทสะ
โมหะ	อโมหะ

จากการอธิบายพระพุทพพจน์ด้วยหาระ ๑๖ ดังที่ได้แสดงมาแล้ว จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า มีหลักธรรมที่เชื่อมโยงเกี่ยวข้องกันเป็น ๒ สาย ดังนี้

(๑) ความไม่ประมาท มีหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ธรรมอันเป็นฝ่ายกุศลธรรมทั้งหลาย มีชื่อและลักษณะมากมาย สงเคราะห์ลงในอโลกะ อโทสะและอโมหะ หรือ ปัญญาขันธ สีสันธ สมาริขันธ จัดอยู่ในปัจจุจสมุขปาท ฝ่ายนิโรธวาระ เป็นฝ่ายวิวิภูฏะ

อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ทำให้มี ปัญญารู้แจ้งในอริยสัจ ๔ เป็นธรรมฝ่ายโง่ทวนที่สมบูรณ์ ระดับโลกุตตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ ตามพระคาถา คือ ความไม่ประมาท ตามติปุกขลัญย คือ ปัญญาชั้น สีสันต์ สมาธิชั้น โดยมีสังเคราะห์ดังตาราง

ตารางที่ ๒.๑๖ อริยมรรค ๘ กับ ชั้น ๓^{๙๘}

อริยมรรค ๘	ชั้น ๓
สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ	ปัญญาชั้น
สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ	สีสันต์
สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ	สมาธิชั้น

^{๙๘} ดูรายละเอียดในเน็ตติ. (บาลี) ๘๐/๑๐๘.

หรือสามารถอธิบายเชื่อมโยงหลักธรรมต่าง ๆ กับ ธรรมหมวด ๓ คือ สุจริต ๓ และชั้น ๓ สืบเนื่องต่อกันไป จนกระทั่งบรรลุธรรมได้ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๑๗ ธรรมที่เกี่ยวข้องกับสุจริต ๓^{๙๙}

สุจริต ๓	ชั้น ๓	ธรรมคู่	วิมุตติ	ละ	ผล
กายสุจริต วจีสุจริต	ศีลชั้น	สมณะ	เจโตวิมุตติ	ราคะ	อนาคามีผล
อนภิชฌา อพยยาบาท	สมาธิชั้น				
สัมมาทิฎฐิ	ปัญญาชั้น	วิปัสสนา	ปัญญาวิมุตติ	อวิชชา	อรหัตตผล

(๒) ความประมาท มีหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ธรรมอันเป็นฝ่ายอกุศลธรรมทั้งหลาย มีชื่อและลักษณะ มากมาย สงเคราะห์ลงในโลภะ โทสะและโมหะ จัดอยู่ ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร เป็นฝ่ายหมุนอยู่ในวิภูฏสงสาร มีการปฏิบัติผิดไม่อาจจะออกวิภูฏสงสารได้

๙๙ ดูรายละเอียดในเนตติ. (บาลี) ๕๐/๘๐.

ประกอบเนื้อความในติปุกขลนัยลงอริยสัจ ๔ ได้ดังนี้

๑. ทุกขสัจ ได้แก่ อุปาทานชั้นที่ ๕ ทั้งหมดที่เกิดขึ้น
จากเหตุปัจจัย

๒. สมุทยสัจ ได้แก่ ตัณหาอันเป็นความติดใจใน
ทุกข์ และ โลภะ โทสะ โมหะ อันเป็นมูลแห่งอกุศลธรรม
ทั้งหลาย ความประมาท รวมทั้งธรรมฝ่ายสังกิเลสทั้งหมด
อันเป็นเหตุให้เกิดในภพต่าง ๆ

๓. นิโรธสัจ ได้แก่ พระนิพพาน อันภาวะไม่เกิดของ
ทุกข์และเหตุเกิดทุกข์

๔. มัคคสัจ ได้แก่ อริยมรรค ปัญญาชั้นที่ สีสชั้นที่
สมาธิชั้นที่ และ อโลภะ อโทสะ โมหะ อันเป็นมูลแห่ง
กุศลธรรมทั้งหลาย ความไม่ประมาท รวมทั้งธรรมฝ่าย
ไวทานทั้งหมด อันเป็นเหตุให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งอริยสัจ ๔

๓. สี่หวิกกีฬิตนัย

นัยที่เหมือนกันกับการย่างกรายของราชสีห์คือ พระพุทธเจ้า ได้แก่ การแสดงพระธรรมเทศนาของพระองค์นั้น เป็นการดำเนินไปของอินทรีย์ทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้น อันเป็นธรรมฝ่ายแห่งการตรัสรู้ และความไม่เกิดขึ้นของกิเลสทั้งหลายมีวิปลาสเป็นต้น เป็นการประกอบธรรมฝ่ายสังกิเลสคือวิปลาส ๔ มีความเห็นคลาดเคลื่อนในสิ่งที่ไม่งามว่างามเป็นต้น และการประกอบธรรมฝ่ายโฆทานคือ อสุภสังัญญาเป็นต้นเข้ากับพระพุทธพจน์ ดังตาราง

ตารางที่ ๒.๑๘ สังกิเลสและโฆทาน

สังกิเลส	โฆทาน
สุภสังัญญา	อสุภสังัญญา
สุขสังัญญา	ทุกขสังัญญา
นิจจสังัญญา	อนิจจสังัญญา
อัตตสังัญญา	อนัตตสังัญญา

(๑) ความไม่ประมาท มีหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ธรรมอันเป็นฝ่ายกุศลธรรมทั้งหลาย มีชื่อและลักษณะมากมาย สงเคราะห์ลงในอสุภสังขยา ทุกขสังขยา อนิจจสังขยา และอนัตตสังขยา จัดอยู่ในปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาระ เป็นฝ่ายวิวิฏฐะ ซึ่งสังขยาฝ่ายโฆทานทั้ง ๔ ประการนี้ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ นั้นเอง ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๑๙ สติปัฏฐาน ๔ โฆทานธรรม ๔

สติปัฏฐาน ๔	โฆทาน ๔
กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน	อสุภสังขยา
เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน	ทุกขสังขยา
จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน	อนิจจสังขยา
ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน	อนัตตสังขยา

อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ทำให้มีปัญญาแจ่มแจ้งในอริยสัจ ๔ เป็นธรรมฝ่ายโฆทานที่สมบูรณ์ระดับโลกุตตระ มีนิพพานเป็นอารมณ์ ตามพระคาถา คือ ความไม่ประมาท ตามสืทวิกกีฬิตนัย คือ สติปัฏฐานหมวดใดหมวดหนึ่งใน ๒๑ หมวด อันประกอบด้วยกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑๔ หมวด เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑ หมวด

จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑ หมวด อัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๕ หมวด ตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ให้เหมาะกับจริตของเวไนยสัตว์ทั้งหลาย อริยมรรคย่อมสำเร็จมาจากการปฏิบัติในสติปัฏฐานหมวดใดหมวดหนึ่งนี้ ดังตาราง^{๑๐๐}

ตารางที่ ๒.๒๐ สติปัฏฐาน ๔ กับการบรรลุธรรม

ตณฺหาจฺริต อินทริยํอ่อน	ตณฺหาจฺริต อินทริยํแก่กล้า	ทิกฺขุจฺริต อินทริยํอ่อน	ทิกฺขุจฺริต อินทริยํแก่กล้า
กายานุปัสสนา	เวทนานุปัสสนา	จิตตานุปัสสนา	อัมมานุปัสสนา
สมถยานิกะ อินทริยํอ่อน	สมถยานิกะ อินทริยํแก่กล้า	วิปัสสนายานิกะ อินทริยํอ่อน	วิปัสสนายานิกะ อินทริยํแก่กล้า
ทุกขาปฏิบัติ ทันทาภิณฺญา	ทุกขาปฏิบัติ ชิปปาภิณฺญา	สุขาปฏิบัติ ทันทาภิณฺญา	สุขาปฏิบัติ ชิปปาภิณฺญา
สัทธานุสารี		อัมมานุสารี	
สัทธาวิมุตตะ		ทิกฺขุจิปัตตะ	

๑๐๐ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๓/๒-๓/๓๕๑-๒.

(๒) ความประมาท มีหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ธรรมอันเป็นฝ่ายอกุศลธรรมทั้งหลาย มีชื่อและลักษณะมากมาย สงเคราะห์ลงในสุกัลยาญา สุขัลยาญา นิจจัลยาญา และอัตตัลยาญา จัดอยู่ปฏิบัติจสมุปปาตฝ่ายสมุทยวาระ เป็นฝ่ายหม่นอยู่ในวิภูฏสงสาร

ประกอบเนื้อความในสีหวิกกีฬิตนัยลงอริยสัจ ๔ ได้ดังนี้

๑. ทุกขสัจ ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕ ทั้งหมดที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย

๒. สมุทยสัจ ได้แก่ ตัณหาอันเป็นความติดใจในทุกข์ และสุกัลยาญา สุขัลยาญา นิจจัลยาญา อัตตัลยาญา อันเป็นวิปลาส ความประมาท รวมทั้งธรรมฝ่ายสังกิเลสทั้งหมด อันเป็นเหตุให้เกิดในภพต่าง ๆ

๓. นิโรธสัจ ได้แก่ พระนิพพาน อันภาวะไม่เกิดของทุกข์และเหตุเกิดทุกข์

๔. มัคคสัจ ได้แก่ อริยมรรค สติปัฏฐาน ๔ ความไม่ประมาท รวมทั้งธรรมฝ่ายไวทานทั้งหมด อันเป็นเหตุให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งอริยสัจ ๔

๒.๕ อธิบายตามหลักศาสนบัญญัติ

ในหัวข้อนี้ ผู้เขียนจะวิเคราะห์และจัดหมวดหมู่ พระพุทธรูปโดยอาศัยเนื้อหาสาระเป็นหลักตามแนวศาสนบัญญัติ ๑๖ และศาสนบัญญัติ ๒๘ โดยนำพระพุทธรูปมาวิเคราะห์เนื้อหาเทียบกับมูลบท ๑๘ แล้วจัดหมวดหมู่ตามความเหมาะสมกับพระพุทธรูปนั้น ๆ ต่อไป

อปปมาโท อมตํ ปทํ

ปมาโท มจฺจุโน ปทํ

อปปมตฺตา น มียนฺติ

เย ปมตฺตา ยถา มตา.^{๑๐๑}

ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ

ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย

คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตาย

คนผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว^{๑๐๒}

๑๐๑ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙.

๑๐๒ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

พระคาถานี้ มีเนื้อหาสาระตามลำดับบท^{๑๐๓} พอสรุป
ได้ดังนี้

ตารางที่ ๒.๒๑ เนื้อหาความตามลำดับบทคาถา

บาลีพระพุทฺธพจน์	คำอธิบาย
อุปฺปมาโท อมตฺปทํ	ความไม่ประมาท กล่าวคือการอยู่อย่าง ไม่ปราศจากสติ ความมีสติตั้งมั่นอยู่เสมอ เป็นอุบายวิธีการ ทำให้บรรลุถึงอมตะกล่าวคือพระนิพพาน
ปมาโท มจฺจุโน ปทํ	ความประมาท กล่าวคือภาวะมัวเมา ปล่อยสติ มีสติหลงลืม เป็นทางนำเข้าไปหา ความตาย เพราะทำให้ไม่อาจล่วงความเกิดได้ เมื่อเกิดแล้ว ก็ต้องแก่ ต้องตายอยู่เสมอ
อุปฺปมตฺตา น มียนฺติ	สัตว์ทั้งหลายผู้ที่ไม่ประมาทแล้วมีวิญญูะกำหนดได้ อาศัยความไม่ประมาทเจริญธรรมให้ยิ่งขึ้น ย่อมทำให้แจ้งมรรคผลนิพพานโดยเร็ว ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก
เย ปมตฺตา ยถา มตา	สัตว์ทั้งหลายผู้ประมาทแล้ว มีวิญญูะกำหนดไม่ได้ และเป็นเหมือนสัตว์ที่ตายแล้ว เพราะความคิด ว่า เรารู้จักให้ทาน เรารู้จักรักษาศีล เรารู้จักทำ อุโบสถกรรม เรารู้จักบำเพ็ญวัตรทั้งหลาย เรารู้จักสมาทานธุดงค์ เรารู้จักเจริญภาวนา ดังนี้เป็นต้นย่อมไม่เกิดขึ้น ไม่ต่างอะไรกับ สัตว์ผู้ตายแล้ว

๑๐๓ ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓๘-๒๔๐.

พระคาถานี้ มีเนื้อหาสาระสามารถจัดเข้าในสาสน
ปฏิฐาน ๑๖ ได้ดังนี้

(๑) สังกิเลสวาทานนิพเพชภาคียสูตร เพราะ
พระคาถานี้ เป็นพระพุทธรพจน์ที่ประกอบเนื้อหา ๓ ส่วน
ได้แก่ สังกิเลส วาทนา และนิพเพช

(ก) สังกิเลสภาคียะ เพราะมีบางส่วนในคาถานี้
แสดงธรรมฝ่ายเศร้าหมอง ได้แก่ ตอนที่กล่าวถึง “ความ
ประมาท เป็นทางแห่งความตาย” และ “คนผู้ประมาทจึง
เหมือนคนตายแล้ว” ความประมาท กล่าวคือภาวะมัวเมา
ปล่อยสติ มีสติหลงลืม กล่าวโดยสภาวะธรรม ได้แก่ อกุศลธรรม
ทั้งหลายเป็นธรรมฝ่ายเศร้าหมองคือกิเลส องค์ธรรม คือ
อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ และความตาย ได้แก่ ภาวะ
ที่ชั้น ๕ ที่แยกออกจากกัน เป็นธรรมฝ่ายเศร้าหมอง
คือวิภูฏทุกข์ ตัวแทนของหลักธรรมฝ่ายนี้ คือพระนาง
มาคันทิยา ซึ่งมีแต่ความคิดไม่ดี คำพูดไม่ดี การกระทำไม่ดี
คิดอิจฉาริษยา หาทางกลั่นแกล้งพระพุทธรเจ้า เมื่อไม่อาจ
จะทำอะไรได้ ก็หาทางกลั่นแกล้งและทำร้ายลูกศิษย์ของ
พระพุทธรเจ้า โดยการกลั่นแกล้งและฆ่าพระนางสามารถ
พร้อมด้วยบริวาร จิตใจเต็มไปด้วยอกุศลต่าง ๆ สร้าง
อกุศลธรรม ทำทุจริต เมื่อกรรมส่งผล ย่อมได้รับทุกข์
ในอบาย และทุกข์ในวิภูฏะ ต้องเวียนว่ายตายเกิดต่อไป

(ข) **วาสนาภาคิยะ** เพราะความไม่ประมาท เป็นที่รวมลงของกุศลธรรมทั้งหลาย ผู้ที่ประกอบด้วย ความไม่ประมาท มีสติตั้งมั่นอยู่เสมอ ย่อมให้ทานบ้าง รักษา คีลบ้าง เจริญภาวนาบ้าง เป็นกุศลระดับโลกิยะ เมื่อยังไม่บรรลุนิพพานก็เป็นวาสนาส่งสมไปในภพหน้าต่อไป

(ค) **นิพเพธภาคิยะ** เพราะมีบางส่วนในคาถานี้ แสดงธรรมอันเป็นอุบายในการทำลายกิเลส เป็นเหตุทำให้ แจ้งนิพพาน ได้แก่ ตอนที่กล่าวถึง “ความไม่ประมาท เป็น ทางแห่งอมตะ” และ “คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตาย” ความไม่ประมาท กล่าวคือการอยู่อย่างไม่ปราศจากสติ มี สติตั้งมั่นอยู่เสมอ เป็นการฝึกปฏิบัติธรรมโดยมีสติเป็นหลัก โดยเฉพาะการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ กายา นุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุ ปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน อันเป็น ข้อปฏิบัติที่ให้บรรลุถึงอริยมรรคและทำให้แจ้งนิพพาน

ตัวแทนของหลักธรรมฝ่ายวาสนาภาคิยะและ นิพเพธภาคิยะ คือหญิง ๕๐๐ คนมีพระนางสามาวดีเป็น ประมุข ธรรมฝ่ายวาสนาแก่นำมาเกิด ทำให้ได้มีโอกาส ทำกุศลต่าง ๆ ต่อไป รวมทั้งการฟังธรรมและปฏิบัติจนได้ บรรลุนิพพาน ส่วนด้านนิพเพธภาคิยะคือการได้บรรลุนิพพาน เป็นพระโสดาบันเมื่อได้รับฟังธรรมจากนางชุชชุตตรา

ต่อมา ได้เจริญกรรมฐานโดยมีเวทนาเป็นอารมณ์ในตอน
ไฟไหม้ต่าหนัก บางท่านก็ได้บรรลุปะเป็นพระสกทาคามี
บางท่านได้บรรลุปะเป็นพระอนาคามี

(๒) สังกิเลสอเสกขภาคียสูตร เพราะพระคาถานี้
เมื่อกล่าวอีกแง่มุมหนึ่ง พุดโดยระดับสูงสุดแล้ว แยกเป็น
๒ ฝ่ายเท่านั้น ได้แก่ สังกิเลส กับอเสกขะ

(ก) สังกิเลส ได้แก่ ฝ่ายความประมาท เป็น
ฝ่ายสังกิเลส เวียนวายตายเกิด เป็นฝ่ายปุถุชน ผู้มีกิเลส
หนาแน่น เป็นฝ่ายวิภูฏสงสาร

(ข) ฝ่ายอเสกขะ ได้แก่ ฝ่ายความไม่ประมาท
เป็นฝ่ายพระอรหันต์ ผู้หมดกิเลสแล้ว มีสติที่สมบูรณ์
ไม่มีที่ตั้งแห่งความหลงอีกต่อไป เป็นฝ่ายวิวิภูฏะ

(๓) ตัณหาสังกิเลสภาคียสูตร เพราะพระคาถานี้
แสดงถึงตัณหาอันเป็นความเศร้าหมองของจิต เมื่อมี
ความประมาท ใช้ชีวิตอย่างขาดสติ ปล่อยจิตไปกับกามคุณ
ทั้งหลายในโลก ก็ย่อมติดข้องในกามคุณ เป็นความเศร้าหมอง
ด้วยตัณหา

(๔) ทิฏฐิสังกิเลสภาคียสูตร เพราะพระคาถานี้ แสดงถึงความเห็นผิดอันเป็นความเศร้าหมองของจิต เมื่อมีความประมาท ใช้ชีวิตอย่างขาดสติ ได้ฟังข้อมูลที่ผิดพลาดที่มีประจำโลก นำมาใส่ใจไม่ถูกต้อง เป็นอโยนิโสมนสิการ ย่อมเกิดความเห็นผิดต่าง ๆ เป็นความเศร้าหมองด้วยทิฏฐิ

(๕) ทุจจริตสังกิเลสภาคียสูตร เพราะพระคาถานี้ แสดงถึงทุจจริตอันเป็นสภาวะที่ต่ำ เศร้าหมอง หยาบคาย ไม่ดี ทำให้เกิดความเดือดร้อนทั้งแก่ตนและแก่ผู้อื่น เมื่อมีความประมาท ใช้ชีวิตอย่างขาดสติ ปล่อยจิตไปตามทุจจริตที่ถูกกระตุ้นด้วยกิเลสต่าง ๆ ไม่มีการควบคุม ระงับ ยับยั้ง ก็เกิดความคิดผิด พุดผิดและทำผิด เป็นความเศร้าหมองด้วยทุจจริต

(๖) ตัณฑหาโวทานภาคียสูตร เพราะพระคาถานี้ แสดงภาวะที่สะอาดหมดจดจากตัณฑหา เมื่อมีความไม่ประมาทก็ย่อมบำเพ็ญกุศลธรรมให้เจริญออกงามได้ เมื่อกุศลเจริญออกงามขึ้นก็เป็นอันชำระกิเลสฝ่ายตรงข้าม เมื่อมีการให้ทาน บริจาค และเจริญสมณะ ก็เป็นการชำระตัณฑหาตามลำดับ จนกระทั่งอรหัตตมรรคสามารถตัดตัณฑหาได้โดยสิ้นเชิง

(๗) ทิฏฐิโวทานภาคียสูตร เพราะพระคาถานี้ แสดงภาวะที่สะอาดหมดจดจากความเห็นผิด เมื่อมีความไม่ประมาท มีการฟังธรรม ใส่ใจธรรมอย่างถูกต้อง เกิดเป็น สัมมาทิฏฐิ และการเจริญวิปัสสนา ก็เป็นการชำระทิฏฐิไปตามลำดับ จนกระทั่งโศดาปัตติมรรคตัดทิฏฐิได้โดยสิ้นเชิง

(๘) ทุจจริตโวทานภาคียสูตร เพราะพระคาถานี้ แสดงภาวะที่สะอาดหมดจดจากทุจจริต เมื่อมีความไม่ประมาท มีการสำรวมระวัง งดเว้นเจตนาไม่ดีทั้งหลาย มีศีล ก็เป็นการชำระทุจจริตเป็นตามลำดับ จนกระทั่งโศดาปัตติมรรคตัดทุจจริตทั้งหมดได้โดยสิ้นเชิง

และพระคาถานี้ มีเนื้อหาสาระสามารถจัดเข้าใน สาสนบัญญัติ ๒๘ ได้ดังนี้

(๑) โลกียโลกุตตรสูตร เพราะพระคาถานี้ ประกอบด้วย ธรรมทั้งระดับโลกียะ และระดับโลกุตตระ โดยมีส่วนประกอบ ดังนี้

(ก) โลกียะ คือ การทำบุญหรือบาป ทำให้ต้อง เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสาร ฝ่ายอกุศลมีเนื้อความตาม พระพุทธพจน์ว่า “ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย” เพราะผู้ที่ขาดสติ จิตเป็นอกุศล ทำทุจจริตกรรมต่าง ๆ เป็น

เหตุเวียนว่ายตายเกิด ต้องรับผลแห่งกรรมอยู่ในวิภวสงสาร ส่วนฝ่ายกุศล แม้ผู้ที่ไม่ประมาท มีสติ รู้จักยับยั้งชั่งใจ ทำกุศลในระดับโลกียะ คือ ทาน ศีล สมาธิระดับต่าง ๆ ก็ต้องเวียนว่ายตายเกิด ได้รับผลของความดีที่ตนทำ

(ข) โลกุตตระ คือ การเจริญอริยมรรคเพื่อเห็นอริยสัจ ทำให้แจ้งพระนิพพาน ได้แก่ หญิง ๕๐๐ คนมีพระนางสามวดีเป็นประมุข ได้ฟังธรรม ประกอบโยนิโสมนสิการ ได้บรรลุธรรม

(๒) สัตตัมมาธิฏฐานสูตร เพราะพระคาถานี้ แสดงธรรมประกาศอริยสัจโดยมีบุคคลและธรรมเป็นที่ตั้ง แยกได้ดังนี้

(ก) มีบุคคลเป็นที่ตั้ง ได้แก่ พระพุทธพจน์ส่วนที่ว่า “คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตาย คนผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว”

(ข) มีธรรมเป็นที่ตั้ง ได้แก่ พระพุทธพจน์ส่วนที่ว่า “ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย” เป็นการยกธรรมคือความไม่ประมาท และความประมาทเป็นหลักในการประกาศสัจธรรม

(๓) **ญาณสูตร** เพราะพระคาถานี้แสดงญาณะ คือความไม่ประมาท ซึ่งเป็นหลักธรรมส่วนหนึ่งของ โพธิปักขิยธรรม หลักธรรมนี้ก่อให้เกิดญาณปัญญา เพื่อเห็น อริยสัจ ทำให้แจ้งนิพพานในที่สุด

(๔) **ทัตสนภาวนาสูตร** เพราะพระคาถานี้แสดง มรรคเบื้องต้นและมรรคเบื้องสูงขึ้นไปด้วย มัคคญาณรู้แจ้ง ในอริยสัจ ๔ แยกเป็นฝ่ายวิภูฏะที่ต้องเวียนว่ายตายเกิด ได้แก่ ทุกข์กับสมุทัย และฝ่ายวิวิภูฏะเป็นไปเพื่อทำให้แจ้ง นิพพาน ได้แก่ นิโรธกับมรรค

(๕) **สกวจนสูตร** เพราะพระคาถานี้ แสดงโดย พระพุทธรองค์ ทรงปรารภภิกษุทั้งหลายที่สนทนาเรื่อง ความตายของหญิง ๕๐๐ คน มีพระนางสามาวดีเป็นประมุข เป็นต้น ได้ตรัสพระคาถานี้ และข้อปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งนิพพาน มีอยู่เฉพาะในพระพุทธรศาสนาเท่านั้น ไม่มีอยู่ภายนอก ศาสนา

(๖) **วิสัชชนียสูตร** เพราะพระคาถานี้ พระพุทธรองค์ ทรงตอบชี้แจงหลักธรรมไว้ เป็นข้อสรุปที่แน่นอนว่า ความไม่ประมาทเป็นอุบายให้ถึงนิพพาน ความไม่ประมาท ทำให้เข้าถึงความตาย

(๗) กัมมวิปากสูตร เพราะพระศาสดา^๑แสดงกรรม และผลของกรรม อกุศลกรรมทั้งหลายเกิดจากความประมาท ตามบาทพระคาถาว่า “ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย” เป็นเหตุให้ได้รับวิบากอันไม่น่าปรารถนา และต้องเวียนว่าย ตายเกิดไม่สิ้นสุด ส่วนกุศลธรรมทั้งหลายเกิดจากความ ไม่ประมาท ได้รับวิบากที่น่าปรารถนา และยังเป็นพื้นฐาน สำหรับการฝึกปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งนิพพานอีกด้วย

(๘) กุสลากุศลสูตร พระศาสดา^๑แสดงเนื้อหาประกอบ ด้วยกุศลและอกุศล ดังนี้

(ก) ความไม่ประมาทเป็นกุศล และทำให้เกิดกุศล มากมาย เพราะความไม่ประมาทเป็นที่รวมแห่งกุศลธรรม^๒ทั้งหลาย

(ข) ความประมาทเป็นอกุศล และทำให้เกิดอกุศล อื่น ๆ อีกมากมาย

(๙) อนุญญาตปฏิภิกขิตตสูตร เพราะพระศาสดา^๑แสดง ธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำชักชวนให้ปฏิบัติและทรง ห้ามไม่ให้ทำ ได้แก่

(ก) ฝ่ายวิภูฏะ เป็นไปเพื่อพระนิพพาน มีความไม่ประมาทเป็นเหตุ พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้พุทธบริษัทเป็นผู้ใช้ชีวิตด้วยความไม่ประมาท

(ข) ฝ่ายวิภูฏะ ทำให้เวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารไม่สิ้นสุด มีความประมาทเป็นเหตุ พระองค์ทรงให้หลีกเลี่ยงความประมาท

๒.๖ สรุป

จากการอธิบายพระพุทธพจน์ตามหลักเนตติ ที่ได้นำเสนอมาตามลำดับ ทำให้เกิดความเข้าใจพระพุทธพจน์ทั้งด้านลึกและด้านกว้างอย่างครบถ้วนครอบคลุม ป้องกันความเข้าใจผิด และป้องกันการอธิบายพระพุทธพจน์ออกแนวอริยสังข์ได้เป็นอย่างดี เนื่องจากหลักการทุกอย่างมุ่งอธิบายให้เข้าใจเนื้อความรวมลงในอริยสังข์เหมือนกัน ทำให้เกิดความมั่นใจได้ว่า ไม่อธิบายพระพุทธพจน์ออกนอกแนวอริยสังข์ ๔ เพราะได้จัดสังเคราะห์ด้วยหลักเทสนาหาระตั้งแต่แรก และถูกนำออกแสดงโดยประกอบลงอริยสังข์ ๔ อีกครั้งด้วยอรรถนัย ๓ การอธิบายมีความถูกต้องเหมาะสมทั้งด้านพยัญชนะและอรรถนะ เพราะมีการตรวจสอบและอิงกันด้วยคำอธิบายตามหลักการในเนตติปกรณ์ ทุกหลักการล้วนมุ่งแสดงอริยสังข์

การอธิบายพระพุทธพจน์ให้หยั่งลงสู่อริยสัจ ๔ เป็น
สิ่งตรงต่อหลักการตั้งเดิมแห่งการประกาศสังฆธรรมของ
พระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธองค์ทรงประกาศสังฆะ ๔
เพื่อให้เวไนยสัตว์ได้ตรัสรู้ตาม ด้วยการรู้แจ้งแทงตลอด
ในอริยสัจเท่านั้น จึงจะทำให้หยั่งลงสู่ไสดาปัตติมรรค ทำให้
เปลี่ยนจากปุถุชนกลายเป็นพระอริยเจ้าระดับโสดาบัน เป็น
ผู้เข้าสู่พระสังฆธรรม มุ่งดำเนินตามมรรคปฏิบัติ จน
กระทั่งเป็นพระอรหันต์ เข้าถึงอนุปาทาปรินิพพาน ตาม
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า และเหล่าพระอรหันต์
ทั้งหลายต่อไป

บรรณานุกรม

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณ.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๐๐.

..... พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๓๗.

..... อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณ. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญูญาณ,
๒๕๓๓.

..... เหตุติ-ปฏิโกปเทสปกรณ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
วิญญูญาณ, ๒๕๔๐.

..... เหตุติอรรถกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูญาณ,
๒๕๓๗.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

สุภีร์ ทูมทอง. “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการอธิบายพระพุทธรูป
ตามแนวเนติปกรณ์”. ศึกษานิพนธ์พุทธศาสตร์ศึกษาบัณฑิต,
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๖๑.

ดร.สุภีร์ ทูมทอง และคณะ, “การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการอธิบาย
พระพุทธรูปตามแนวเนติปกรณ์ สำหรับนิสิตบัณฑิต
ศึกษา วิทยาเขตบพิตศึกษาพุทธโฆส นครปฐม”, สถาบัน
วิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๖๒.

ผู้ที่สนใจหนังสือและคำบรรยายของ ดร. สุภีร์ ทุมทอง สามารถดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน www.ajsupee.com และสามารถติดต่อได้ ดังนี้

(๑) ขอรับได้ฟรี ผ่านระบบขอรับหนังสือออนไลน์ จากเว็บไซต์ ajsupee.com ขอรับหนังสือได้ครั้งละ ๕ เล่ม และ mp3 ครั้งละ ๘ แผ่น โดยเลือกหนังสือ หรือ ซีดี ที่ต้องการ ผ่านระบบขอรับหนังสือออนไลน์ ยืนยัน และกรอก ชื่อที่อยู่ผู้รับในระบบ สามารถตรวจสอบสถานะการส่งได้

(๒) ขอรับได้ฟรีทางไปรษณีย์ ขอรับหนังสือได้ครั้งละ ๕ เล่ม และ mp3 ครั้งละ ๘ แผ่น ส่งชื่อ ที่อยู่ของผู้รับ, ชื่อหนังสือ, mp3, DVD ที่ต้องการไปที่ suriyan2t@gmail.com หรือ ทาง Line ID : ajsupee.com ติดต่อสอบถามรายละเอียด คุณสุรีย์น โทร. ๐๘๐-๕๕๓-๕๕๕๓

(๓) ติดต่อขอรับที่ชมรมจริยธรรม ตึกประสาทวิทยาชั้น ๒ โรงพยาบาลศรีธัญญา อ.เมือง จ. นนทบุรี โทร. ๐๒-๙๖๘-๙๙๕๕ ติดต่อคุณสุคนธ์

(๔) ติดต่อขอรายละเอียดได้จากชมรมกัลยาณธรรม <http://www.kanlayanatam.com>

ประวัติ

ดร.สุกัร กุมทอง

วันเดือนปีเกิด

๑๓ พฤษภาคม ๒๕๑๕

บ้านหนองสะ ต.หนองสะ อ.ลำโรงทาบ จ.สุรินทร์

การศึกษา

- ปริญญาเอก พุทธศาสตร์คุณภิวัตน์ สาขา พระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขา พระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ปริญญาตรี วิศวกรรมศาสตรบัณฑิต สาขา วิศวกรรมไฟฟ้า มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- เปรียญธรรม ๔ ประโยค
- ประกาศนียบัตรบาลีใหญ่ วัดท่ามะโอ จ.ลำปาง

งานปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๖๔)

- กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิวิทยาลัยสงฆ์ มจร.
วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส จ.นครปฐม
- อาจารย์ผู้รับผิดชอบหลักสูตรปริญญาโท
และปริญญาเอก หลักสูตรบาลีพุทธศาสตร์ วิทยาลัยสงฆ์
บาหลีศึกษาพุทธโฆส จ.นครปฐม
- วิปัสสนาจารย์ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย
ในพระบรมราชูปถัมภ์
- สอนปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมต่าง ๆ
ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด
- บรรยายธรรมตามสถานที่ต่าง ๆ ทั้งใน
กรุงเทพฯ และต่างจังหวัด
- เผยแพร่ธรรมทางสื่อต่าง ๆ ดังนี้
เว็บไซต์ www.ajsupee.com
เฟซบุ๊ก www.facebook.com/Ajsupee
ยูทูบ www.youtube.com/user/ajsupee

รายชื่อผู้ร่วมบริจาค

ที่	ชื่อ - นามสกุล	จำนวนเงิน
๑	กลุ่มพุทธธรรมสวนหลวง ๑๐๑	๑๐,๐๐๐
๒	คุณเพ็ญพรรณ วิสุทธิ ณ ออยุธยา	๒,๐๐๐
๓	คุณสุรีย์ อัตนัญญาติริตัน	๓,๐๐๐
๔	คุณกรองแก้ว จิระกาล	๒,๐๐๐
๕	แม่ชีผาณิตชา ณ ลำปาง	๙๐๐
๖	คุณณัฐธินีย์ บุญเกียรติ	๒,๐๐๐
๗	คุณชัยญูภาค พงศ์ชยกร	๒,๐๐๐
๘	คุณสุจินตนา พุกกะเวส	๒,๐๐๐
๙	คุณสัมพันธ์ คุณวันทนา พันธุ์พาณิชย์	๕,๒๐๐
๑๐	คุณพรศรี หลูไพบูลย์	๒,๐๐๐
๑๑	คุณสายสัมพันธ์ สุวรรณประทีป	๒,๐๐๐
๑๒	คุณพรทิพย์ สุริยสัตย์	๑,๐๐๐
๑๓	พญ.วาสุณี เตียวตรานนท์	๒,๐๐๐
๑๔	พล.ต.ท.นครจตุพร พงษ์โบว์ พุกกะเวส	๔,๐๐๐
๑๕	คุณจรรยา ตั้งกิจเวทย์	๒,๐๐๐
๑๖	คุณคารา คาบาลโล่	๑,๐๐๐
๑๗	พญ.สิริพร เนาวรัตน์ภาส	๒,๐๐๐
๑๘	คุณพรรณพิไล สุพรรณโรจน์	๒,๐๐๐
๑๙	คุณบุษกร ลิงคาลวิเศษ	๒,๐๐๐
๒๐	คุณดวงใจ ตั้งสง่า	๒,๐๐๐
๒๑	คุณหิทธาวี สุรชาติธำรงรัตน์	๑,๐๐๐
๒๒	คุณสุเมธ คุณสุภาภรณ์ เอื้องพุลสวัสดิ์	๑,๐๐๐
๒๓	คุณเกษสิรินทร์ ธนนทีปพัฒน์	๒,๐๐๐
๒๔	คุณโกศลล์ ล้ำชำ	๒,๐๐๐

ที่	ชื่อ - นามสกุล	จำนวนเงิน
๒๕	คุณวรัทยา อัสสกุล	๕,๐๐๐
๒๖	คุณรัชวีวรรณ อุทัยศรี	๖,๐๐๐
๒๗	คุณไตรวัฒน์ นาวาเอกหญิง ทพญ. นพวรรณ วีรยศิริ	๒,๐๐๐
๒๘	คุณกะมะลา ภาคสุวรรณ	๑,๐๐๐
๒๙	คุณเปี่ยมสุข ส่องโลก	๑,๐๐๐
๓๐	คุณอนุชิตา คงสาย	๒,๐๐๐
๓๑	คุณช่อพิภพ โอสถานุเคราะห์	๑๐,๐๐๐
๓๒	คุณพ่อวัลลภ ไทยธัญญาพานิชและครอบครัว	๕,๐๐๐
๓๓	คุณสุชาดา บุญพอใจ	๕๐๐
๓๔	คุณนันทลี จารุรัตน์	๕,๐๐๐
๓๕	คุณนิภา เสตสุวรรณ	๑,๐๐๐
๓๖	คุณวิศาล เอกวานิชและครอบครัว	๕๐,๐๐๐
๓๗	คุณสมบุรณ์ ศศิธร ปริญญา ปรากฏี ธีรัฐินันท์ ค.ญ.ชยาภา ศรีบุศกรณ์	๑๐,๐๐๐
๓๘	ไม่ออกนาม	๕๐๐
๓๙	ผู้พึงธรรมยุวพุทธิกสมาคมฯ ๑๗ ม.ค. ๖๔	๑,๕๕๗
๔๐	ผู้พึงธรรมยุวพุทธิกสมาคมฯ ๒๔ ม.ค. ๖๔	๑,๙๐๐
๔๑	ผู้เข้าปฏิบัติยุวพุทธิกสมาคมฯ ๕-๙ ก.พ. ๖๔	๖,๖๔๐
๔๒	คุณวีรินันท์ โอปิลันพงษ์	๒,๐๐๐
๔๓	คุณปัญจรัตน์ ชูตาภา	๒,๐๐๐
๔๔	คุณพูลทิพย์	๕๐๐
๔๕	คุณณัฐธยาน์ วงศ์เครือศรี	๒,๐๐๐
๔๖	คุณพนธ์พงษ์พรรณ โพธิสถิรวางกูร	๕๐๐
๔๗	อัญสมร อุปกักดิ์	๕๐๐

๑๗๓,๖๔๗

“ความไม่ประมาท”

นี่เป็นชื่อของกุศลธรรมทั้งหมดในพระศาสนา
ทำให้เข้าถึงเป้าหมายแห่งคำสอนคือพระนิพพานได้
แสดงปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาระ
จัดประกอบลงในอริยสัจ ๒ ข้อ คือ นิโรธสัจกับมัคคสัจ

ISBN 978-616-582-478-1

9 786165 824781